

Signum

Αριθμός 6

Ιανουάριος 1979

SIGNUM. — ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΔΕΛΤΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ. — ΕΚΔΙΛΕΤΑΙ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΣΟΒΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ — 28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 42, ΑΘΗΝΑΙ 147.

SIGNUM: A QUARTERLY BULLETIN IN PHILOSOPHY LOGIC AND SOCIAL SCIENCES PUBLISHED BY THE CHAIR OF PHILOSOPHY OF THE ATHENS NATIONAL UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY — 42, 28 TH OCTOBER ST., ATHENS 147.

"Η θεωρητική σκέψη και γενικά δ στοχασμός στήν 'Ελλάδα' έχει περάσει έπανειλημμένα άπο περιόδους παρακμής και καταπίεσης, ώστε μεγάλα έπιτεύγματα στήν Φιλοσοφία, στήν Θεωρία της 'Επιστήμης, τῶν Μαθηματικῶν, στήν Θεωρία τῆς Τέχνης, στήν Αἰσθητική, στήν Ψυχολογία, στήν Θεωρία τῆς Θρησκείας καθώς και στήν Θεωρία τῶν 'Ιδεῶν και τῶν Κοινωνικῶν ἀγώνων, έπιτεύγματα πού έμφανισθηκαν εἴτε σὲ βιβλία εἴτε σὲ ἀρθρα και δημοσιεύσαν ἐποχή, νά έχοντα παραμείνει ἄγνωστα στὸν τόπο μας.

"Ετοι λ.χ. οι φιλοσοφικές προεκτάσεις τῆς σύγχρονης Φυσικῆς ή τῆς σύγχρονης Βιολογίας πού έχοντα έμφανισθεῖ στήν διεθνή θεωρητική και έπιστημονική σκέψη τῆς τελευταίας δεκαετορίας δὲν ἔφασαν ἔως τή δική μας πνευματική κοινωνία ή κι ἀν ἔφασαν, δὲν δημιούργησαν πλατεία κύματα μελέτης ή συζητήσεων.

Καὶ δύος ή διεθνής πνευματική ζωὴ σφύζει ἀπό καινούργιες θεωρίες και διπόψεις κοσμογονικῆς σημασίας.

Μὲ τὴν ἔκδοσην αὐτή — δοσ μικρή και μετριόφρων κι ἀν εἶναι — έπιθυμία μας εἶναι νὰ συντελέσουμε στὸ νὰ δημιουργηθεῖ, δοσ εἶναι δυνατό, μιά γνωμούματα ἀνάμεσα στὸ δικό μας σπουδαστικό κοινό και στὰ θέματα αὐτὰ τῶν μεγάλου και ὑπεύθυνου στοχασμοῦ.

Θέλει νὰ σταθεῖ έπιστημονικά ἀκέραιη, δηλαδή, τελείως ἀντικειμενική μπροστά στὶς μεγάλες κινήσεις και νὰ παρουσιάσει ἀρθρα και μελέτες δὲλων τῶν τάσεων σὲ κείμενα ἀναγνωρισμένα και συγχρόνως ὠφέλιμα γιὰ τὸ νέο ἀνθρωπο πού ἔρχεται σὲ ἐπαρή μ' αὐτά.

Τὸ Signum ἔκδιδεται ἀπὸ τὴν "Ἐδρα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πολυτεχνείου μας και εἶναι προσπάθεια πλαισιώσεως τῶν σεμιναρίων τῆς Φιλοσοφίας, Λογικῆς, Αἰσθητικῆς, και Κοινωνιολογίας.

Ο καθηγητὴς τῆς "Ἐδρας Δ. Γ. Νιάμας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

E. HUSSERL: Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ
Η. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ: Η ΑΝΤΙΤΡΑΓΙΚΗ Ή ΜΗ ΤΡΑΓΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ
J.M. RICHARDS: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1978 – ΕΤΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ
Δρα Η.Π. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Η ΑΝΤΙΤΡΑΓΙΚΗ Ή ΜΗ ΤΡΑΓΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Τί είναι ἀλήθεια; "Υπάρχουν ἀλήθειες ή ἀλήθεια, και πᾶς τίθεται τὸ θέμα σὲ σχέση μὲ τὸν ἀνθρωπο; Μπορεῖ ὁ ἀνθρωπος τὴν ἀλήθεια, συμμετέχει, κατοικεῖ σ' αὐτή ή μήπως εἶναι ἔνας ἀπλός θεατής της, ἀπλός ἐπισκέπτης; Σὲ μιά ἔκφραση ἀφοριστική, θά μποροῦσε νά είπωθεῖ, δτι ὁ ἀνθρωπος εἶναι καταδικασμένος στήν ἀλήθεια — τή θέλει, τήν ἐρευνᾶ — και ταυτόχρονα προνομιούχος τῆς ἀλήθειας. "Η ἀλήθεια δημος, δπως μᾶς προειδοποιεῖ ή λαϊκή σοφία, εἶναι πικρή. "Αν πράγματι στήν ὁδύνη τῶν «ἀληθειῶν» πού ἀποκαλύπτονται ἀτελεῖς, λαθεμένες ή ἀπατήλες, προστεθεῖ ὁ τρόμος τῆς οἰδιπόδειας ἀλήθειας, γίνεται ἀσφαλές ἀμέσως ἀντιληπτό τὸ τί τερατῶδες προνόμιο ἀποτελεῖ γιά τὸν ἀνθρωπο ή ἀναγκαίοτητα αὐτή τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης. Στὸν τομέα ἰδίως τῆς ήθικῆς, τῶν ἡθικῶν ἀναζητήσεων, τῆς ήθικῆς ἐρευνας, τὸ πρόσωπο δεσμεύεται δλόκληρο. Ὁφείλει ἐδῶ πράγματι ὁ ἐρευνητής νά «πάρει θέση», νά «πολιτευθεῖ», νά συμμετάσχει, ως μάρτυρας τοῦ Σύμπαντος και κάτοικος τῆς ἀνθρωπότητας, στήν κοσμολογική περιπέτεια τοῦ ἀνθρώπου. "Η ἀναζητηση τῆς ήθικῆς ἀλήθειας δὲν ἔχει ἀπλῶς ἔνο θεωρητικό χαρακτήρα ἀλλα ἀποτελεῖ ζήτημα ζωῆς ή θανάτου: πνευματικής, ψυχολογικής και ήθικής ἐπιβίωσης.

Ο "Ελληνας στοχαστής θά είναι ἀπὸ τοὺς πρώτους πού θά ἀποδύει στήν κοσμολογική αὐτή περιπέτεια, δ πρῶτος πού ἐπιτίθεται μέ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

EDMUND HUSSERL
Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΟΣ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ*

[Ο Ε.Η. γεννήθηκε στὶς 8 Απριλίου τοῦ 1859 στὸ Pronsznitz τῆς Γερμανίας ἀπό μιά παλιά μεσοαστική ἔβραική οἰκογένεια. Τό 1876 γράφεται στὸ Πανεπιστήμιο τῷ Leipzig ὅπου παρακολουθεῖ Μαθηματικά, Αστρονομία, Φυσική και Φιλοσοφία. Τό 1878 μεταγράφεται στὸ Πανεπιστήμιο τῷ Βερολίνου δπου παρακολουθεῖ τὰ μαθήματα ἀνάλυσης τοῦ Weierstrass καθώς και ἔκεινα τοῦ Kronecker (θεωρητικοῦ τῶν ἀριθμῶν) και τοῦ Paulsen. Τό 1883 ὑποβάλλεται στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης τή διδακτορική του γιά τὸν ὑπολογισμό τῶν μεταβλητῶν. Επιστρέφει τὸν ὄδιο χρόνο στὸ Βερολίνο και γίνεται βοηθός τοῦ Weierstrass, γιά νά ξαναφύγει τὸν ἐπόμενο χρόνο γιά τή Βιέννη

* 'Ο τίλος αὐτὸς είναι ή ἀρχή μᾶς φράσης γραμμένης ἀπό τό Χούστερλ στὴν ἀπό μέσα σελίδα τοῦ ἔξωφύλλου ἐνός τετραδίου του. 'Ολόκληρη η φράση έχει ὥς ἔτης: «Philosophie als menschheitliche Selbstbesinnung, Selbstverwirklichung der Vernunft, in Entwicklungsstufen fordert Entwicklungsstufen des Selbstbesinns als ihrer Funktion...» ('Η φιλοσοφία, ώς αὐτοσυνειδησία τῆς ἀνθρωπότητας, ώς αὐτοπραγματοποίηση τοῦ Λόγου σὲ διάφορες ἔξελικτικές στάδια, διεκδικεῖ ώς λειτουργία της τή σταδιακή ἔξελιξη τῆς αὐτοσυνειδησίας...). Τό κείμενο αὐτό τῶν 'Ἀρχείον Χούστερλ τῆς Λουθαΐης, πού ἀποκαταστάθηκε και παρουσιάσθηκε ἀπό τόν Walter Biemel και μεταφράστηκε και σχολιάστηκε στά γαλλικά ἀπό τόν Paul Ricoeur, (μέ τὸν τίτλο: la philosophie comme prise de conscience de l'humanité), δημοσιεύθηκε στό περιοδικό Deucalion (Cahiers de philosophie), 3, 1950 (30) και στό Vérité Liberté, 'Οκτ., 1950, ed. De la Bacinière — Neuchatel. 'Η μετάφραση πού ἀκολουθεῖ θασίζεται στό γαλλικό κείμενο. Οι νησοπημειώσεις είναι τοῦ P. Ricoeur.

τόση τόλμη, ἐπιμονή καὶ ἀποφασιστικότητα στά θεμελιώδη προβλήματα πού θέτει ὁ κόδμος στόν ἄνθρωπο καὶ ὁ ἄνθρωπος στόν κόσμο καὶ στόν ἴδιο τὸν ἑαυτό του.

Φερμένος στή ζωὴ χωρὶς τὴ συναίνεστη του, ἐγκαταστημένος στήν υπαρξὴν χωρὶς ταυτότητα, δεμένος στό βράχο – τὸν πιο ψηλό τῆς βιοσφαίρας, «ἀνακρίνει» ἐπίμονα τὸν κόσμο, ἀναζητώντας τὰ ἔχνη πού θά τὸν ὀδηγήσουν στὸν «ὑπεύθυνο», σ' ἔνα «μάρτυρα» ἔστω, ἀν̄ ὅχι στόν «κύριον» τῆς παγκόσμιας Πολιτείας, τῆς δόποιας ὁ ἴδιος θεωρεῖται ἀποκλειστικός, μοναδικός κάτοικος προσπαθεῖ νά βρεῖ, νά ἐφοδιαστεῖ μὲν μιά προσωπική ταυτότητα. 'Η ἐξήγηση τῆς ζωῆς, ἡ σημασία τῆς υπαρξης, ἡ ζωική πράξη, πού ταιριάζει στόν ἴδιο, ἀποτελοῦν μερικά ἀπό τὰ καίρια προβλήματα πού τὸν ἀπασχολοῦν ἔντονα καὶ οὐσιαστικά.

'Η ἀντιμετώπιση ἀπό τὸν Ἀριστοτέλη ἐνός παρόμοιου ἐρωτηματολογίου ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ θέμα αὐτῆς τῆς μελέτης. Προηγουμένως ὅμως, πρίν δοῦμε δηλαδὴ τὴν ἀριστοτελική στάση, ἐνδείκνυται νά παρουσιαστοῦν σὲ ἀδρές γραμμές, τόσο ἡ σχετική παραδοσιακή ἥτική ὅσο καὶ ἡ ἥτική τῶν ἀμέσως προγενέστερων τοῦ Ἀριστοτέλη, ἔτι πού νά καταστεῖ δυνατή ἡ μεταξύ τους σύγκριση. Σ' ἔνα πρῶτο μέρος είναι λοιπόν σκόπιμο νά ἔξεταστε ἡ προαριστοτελική ὄντολογική στάση καὶ σ' ἔνα δεύτερο ἡ ἀριστοτελική παραλλαγὴ ἡ ἐναλλαγή.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΣΤΑΣΗ

Τό «εἶναι» ἀντιμέτωπο μέ το «Εἶναι» ἢ ἡρωική καὶ τραγική ἥθική

Ἀπέναντι στὸ «Ἄλλο», ὅπου προσκρούει καὶ τὸ ὅποῖο τὸν ἐμπεριέχει, θέτει ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐπιτακτικό ἐρώτημα τῆς ἰδιας τῆς οὐσίας του: τῆς προσωπικῆς του θέσης στὸν κόσμο, τῶν ὄριών του, τῶν ὄρων κάτω ἀπό τοὺς ὅποιους ὑπάρχει καὶ τῆς τελολογίας του. Θέτει τὸ ἐρώτημα τοῦ ὄντολογικοῦ καθεστῶτος πού τὸν διέπει. Τό ζήτημα πού τοῦ τίθεται εἰναι νά ἐντοπίσει τὸ «εἶναι» του αὐτό τὸ ἴδιο, τὸν ἑαυτό του, νά τὸ συσχετίσει μέ τὸ Σύνολο, μέ τὸ Ἐξωτερικό, μέ τὸ «Εἶναι». Σὲ μιά τέτια προοπτική φάνεται νά μή βρίσκει πουθενά στήριγμα, νά μή μπορεῖ κανένα νά ἐμπιστευθεῖ δέν μπορεῖ νά ὑπολογίζει στὸν κόσμο. 'Η ἄνθρωπινη ἀπομόνωση εἰναι ἀπόλυτη, δλοκληρωτική ἡ συνείδηση ὅτι ἀποτελεῖ ἔνα «ἄπολωλός» ὑποκείμενο, μιά «χαμένη» υπαρξη, εἰναι γιά τὸν ἄνθρωπο τόσο ἀναμφίβολη ὅσο καὶ τραγική. Πᾶς μπορεῖ λοιπὸν νά ἀντιδράσει, πῶς πρέπει νά συμπεριφερθεῖ σὲ μιά τέτια κατάσταση; Πᾶς νά ζήσει κάτω ἀπό ἔνα τέτιο ὄντολογικό καθεστώς; Νά ὑποταχθεῖ ἢ νά ἐπαναστατήσει; Νά συμβιθαστεῖ, νά συμφιλιωθεῖ μέ τὴν πραγματικότητα ἢ νά κόψει τίς γέφυρες καὶ, ἀν̄ μπορεῖ, νά ἀνεξαρτοποιηθεῖ;

Οἱ ἐρωτήσεις αὐτές, πού αἰτιολογοῦνται ἀπό μιά ἀνάγκη οἰκονομίας, στήν ἐπιψηλοτερή τοῦ ὄρου σημασία, ἀνάγονται τελικά σὲ μιά ἐρώτηση ζωικῆς μεθοδολογίας, στήν ἀναζήτηση τῆς πρόσφορης τακτικῆς γιά νά ἀντισταθοῦμε στὸν κόσμο ἡ σωστότερα ἵσως, γιά νά ἀναμορφώσουμε τὸν κόσμο, καὶ σὲ κάθε περίπτωση γιά νά ἐπικοινωνήσουμε μέ τὴν ἀθεντικότητα. Γιά νά κατατήσουμε τὸ «εἶναι» προκειμένου νά θριαμβεύσουμε πάνω στὸ «Εἶναι» ἢ, ἔστω, γιά νά ἀνταπεξέλθουμε στήν κρίση τῶν σχέσεών μας, στήν ὄντολογική κρίση πού διακυβεύει τὴν ὑπόστασή μας.

Μιά ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα γιά τὸ ὄντολογικό καθεστώς τοῦ κόσμου μπορεῖ νά είναι ταυτόχρονα περιγραφική, κανονιστική καὶ ἀξιολογική. Νά περιέχει, ἐκτός ἀπό τὸν ὄρισμό καὶ τὸν προσδιορισμό τῶν σχέσεων τῶν ὄντων, τῶν ὄντολογικῶν ἀτομικοτήτων, καὶ τοῦ «Εἶναι», αὐτὸν πού είναι σὲ πληρότητα, σὲ διάρκεια καὶ ἀπειρότητα, δηλαδὴ τῆς ὄντολογικῆς 'Ολότητας, καὶ μιά ἀξιολογική κρίση γιά τὴ διάταξη, τὴ δομοσυγκρότηση τοῦ ὄντολογικοῦ 'Ολου, προτείνοντας ἐνδεχομένως σχετικά καὶ μιά συγκεκριμένη θεραπευτική: μιά διέξοδο, ἔνα «πέρασμα», ἔνα «μοντέλο» ζωικῆς πράξης.

'Η παράδοση¹ πρόσφερε στόν Ἀριστοτέλη, σὲ σχέση μὲ τὴν

1. Γιά τὴν Ἑλληνική ἥθικη παράδοση πρίν τὸν Ἀριστοτέλη δές A. Μπαγιόνα, *Ιστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἥθικῆς ἀπό τὸν Προσωποκρατικὸν ὥς τὴν Ἀρχαία Ακαδημία*, Θεσσαλονίκη, 1974 καὶ γενικότερα Louis Gernet, *Anthropologie de la Grèce antique*, Maspero, 1968· Léon Robin, *la Morale antique*, P.U.F.

(Συνέχεια στή σελ. 6)

ὅπου συναντᾶ τὸν Franz Brentano. Κάτω ἀπό τὴν ἐπίδρασή του προσυλητίζεται στήν περιγραφική ψυχολογία. Τό 1887 ὑποστηρίζει τὴν ὑφηγητική διατριβή του (Λογική καὶ ψυχολογική σπουδὴ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ) καὶ ὀνομάζεται Privatdozent καὶ ἐν συνεχείᾳ (1891) καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῆς Halle, ὅπου θά διδάξει ἔως τὸ 1906. Τό 1900 παρουσιάζει, μέ τίτλο *Προλεγόμενα στήν καθαρή λογική*, τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου του *Λογικές ἔρευνες*, τὸ δεύτερο μέρος δημοσιεύτηκε τό 1901. 'Η φαινομενολογία ἔχει ἀπό ἐκείνη τὴ στιγμή στήν οὐσία γεννηθεῖ. 'Από τό 1906 ἔως τό 1916 ὁ E.H. διδάσκει στό Πανεπιστήμιο τοῦ Goettingen. Τό 1910 δημοσιεύει τό «μανιφέστο» του 'Η Φιλοσοφία ὡς ἀστηρή ἐπιστήμη καὶ τό 1913 τό κύριο ἔργο του, *Κατευθυντήριες ίδεες γιά μιά καθαρή φαινομενολογία*. Τήν ἴδια ἐποχή συγκεντρώνεται γύρω του ὁ κύκλος τῶν πρώτων μαθητῶν του, ἀνάμεστο στούς ὅποιους οί Alexandre Koyré, Jean Héring, Edith Stein καὶ ἀργότερα Max Scheler καὶ Martin Heidegger. 'Από τό 1916 ὁ E.H. διδάσκει στό Πανεπιστήμιο τοῦ Fribourg - Brisgau. Τό 1922 δίνει στό Λονδίνο τέσσερις διαλέξεις γιά τὴ φαινομενολογία. Τό 1929 γιά τὸ ἴδιο θέμα στή Σορβόνη: οἱ διαλέξεις αὐτές θά ἀποτελέσουν τό ὄλικο γιά τὴ σύνταξη τοῦ ἔργου του *Méditations cartésiennes*. 'Ο E.H. πέθανε στίς 27 Απριλίου τοῦ 1938 στό Fribourg, ἀφήνοντας περίπου 45.000 σελίδες ἀνέκδοτες, ὄλικό πού ὁ κληρικός Van Breda μετέφερε στή Λουθαΐνη, ὅπου βρίσκονται καὶ τά λείψανα τοῦ φιλοσόφου.

ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ

Φιλοσοφία τῆς Ἀριθμητικῆς (*Philosophie der Arithmetik* – 1891), Λογικές ἔρευνες (*Logische Untersuchungen* 1900 - 1901), 'Η Φιλοσοφία ὡς αὐστηρή ἐπιστήμη (*Philosophie als strenge Wissenschaft* - 1911), 'Ίδεες γιά μιά καθαρή φαινομενολογία καὶ φαινομενολογική φιλοσοφία (*Ideen zur einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* - 1913), Προλεγόμενα στή φαινομενολογία τῆς ἐσωτερικῆς χρονοσυνείδησης (*Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* - μαθήματα πού δημοσιεύτηκαν ἀπό τό Heidegger τό 1928), Τυπική καὶ προεμπειρική Λογική (*Formale und transzendentale Logik* - 1929), Καρτεσιανοί διαλογισμοί. Εἰσαγωγή στή φαινομενολογία (*Méditations cartésiennes. Introduction à la phénoménologie* - 1931). 'Η κρίση τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ προεμπειρική φαινομενολογία (*die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie* - 1936), 'Εμπειρία καὶ κρίση. 'Ερευνες γιά τὴ γενεαλογία τῆς Λογικῆς (*Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik* - 1939).

ΓΑΛΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Levinas, *la Théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*, Alcan, 1930· G. Berger, *le Cogito dans la philosophie de Husserl*, Aubier, 1941· Thevenaz, «Qu'est-ce que la phénoménologie?» in *Revue de théologie et de philosophie*, nos I, II, IV, Lausanne, 1952· J.F. Lyotard, *La phénoménologie*, P.U.F., 1954· Lauer, *Phénoménologie de Husserl. Essai sur la genèse de l'intentionnalité*, P.U.F., 1956· L. Kelkel καὶ René Schéter, *Husserl*, 1964· L. Robberechts, *Husserl*, «Classiques du xxe siècle», Editions Universitaires, 1964· R. Abellio, *la structure absolue*, Gallimard, 1965.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ

'Η φιλοδοξία τοῦ μαθηματικοῦ Χούσσερλ νά θεμελιώσει τή φιλοσοφία σὲ ἀρχές ἀπόλυτα ἀναμφίβολες, προσδίδοντάς της ἐνα χαρακτήρα αὐστηρῆς. 'Ἐπιστήμης - φιλοδοξία αἰώνια τῆς φιλοσοφίας πού μένει αἰώνια ἀνικανοποίητη - προσέκρουσε στό ἀντιφατικό χάος τῶν διαφόρων δοξαστῶν, ἀπότελεσμα τοῦ φιλοσοφικοῦ σχετικισμοῦ πού κυριαρχεῖ στή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα. Σέ μιά τέτια κατάσταση ἡ φιλοσοφία ἀποντιάζει. Λέει χαρακτηριστικό ὁ Χούσσερλ «Δέν λέω ὅτι είναι (ἡ φιλοσοφία) μιά ἀτελής 'Ἐπιστήμη, λέω ὅτι δέν είναι ἀκόμα ἐπιστήμη, ὅτι δέν ἔχει ἀκόμα ἐμφανιστεῖ σάν ἐπιστήμη». 'Η φιλοσοφία θά γίνει αὐθεντική ὅταν ἀλλάξει στρατηγική: «πρέπει νά ἐπιστρέψει ἀπό τό λόγο καὶ τίς γνῷμες στά ἴδια τά πράγματα (zu den Sachen selbst), νά τά ἐξετάσει ὅπως αὐτά τά ἴδια προσφέρονται γιά μιά τέτια ἐξέταση, ἀπαλλασσόμενη ἀπό δλες τίς προκαταλήψεις πού είναι ξένες στό πράγμα καθαυτό». 'Απέναντι στίς ἐπιστήμες, βεβαιώνει ὁ Χούσ-

σερλ, ή φιλοσοφία διαθέτει ένα δικό της χρώ - Θεμελιακή άλλησια πού είχε άρχισει νά ξεχνιέται διότελα μέσα στό «έπιστημονιστικό» κλίμα του περασμένου αιώνα. Για νά γίνει θμως ή φιλοσοφία πραγματική έπιστημη, έχει άνάγκη άπό πάλιτες άλλησιες, «έγκυρες μιά γιά πάντα». Πρέπει νά θεμελιωθεί σε μιά άποδεικτική προδηλότητα, σε μιά θεβαϊότητα πού δέν θά άναφεται μόνο στήν «ύπαρξη τῶν πραγμάτων ή τῶν πρόδηλων φαινομένων», άλλα στήν ίδια τήν προδηλότητα πού άποκαλύπτεται ταυτόχρονα στόν κριτικό στοχασμό «ώς άπολυτη ἄρνηση τῆς ἀνύπαρξιας τους».

Η νέα φιλοσοφική στρατηγική πού δ Χούσερλ έγκαινιάζει μπορεί νά συνοψιστεί στήν «έκφραση φαινομενολογική ἀναγωγή». Πρόκειται ούσιαστικά γιά μιά άναστολή τῆς κρίσης, γιά «κλείσιμο σε παρένθεση» (einklammern), γιά «διστρακισμό» (ausschalten) κάθε κρίσης, κάθε γνώσης υποπτης και γιά τήν παραμικρή άκομα άμφισθολία. Η φαινομενολογική ἀναγωγή ή 'Έποχή, όπως τήν δύναμιζει, άνανεώνει τήν άμφισθολία του Ντεκάρτ, είναι θμως πιο ριζική. Ο σκοπός της είναι νά άποκαλύψει τό καθαρό έγώ ή τήν «προεμπειρική ήποκειμενικότητα».

Η φαινομενολογική ἀναγωγή ἐνεργεῖ μέσω τῆς έξουδετέρωσης, συνίσταται σε μιά σειρά έξουδετερώσεων: 'Έξουδετέρωση, σε μιά πρώτη φάση, τῆς ίδιας τῆς φιλοσοφίας, όπως παρουσιάζεται στήν ιστορική της έξελληξη, μέ τά προβλήματα, τίς θεωρίες, τίς έννοιες - κληρονομιά τῆς αίσιων ιότητας (ίστορική ἔποχή) έξουδετέρωση, στή συνέχεια, δλων τῶν σχετικῶν «γνώσεων» πού δέν δίνονται σε μιά άποδεικτική προδηλότητα: έξουδετέρωση έπισης δλων τῶν «έπιτεγμάτων» τῶν έπιστημῶν, τόσο έκεινων τῆς φύσης θσο κι έκεινων τού άνθρωπου, πού θεμελιώνονται στήν αἰσθησιακή ήμπειρια: άπαλλαγή άκομα άπό τή μεταφυσική προσπάθεια έξηγησης τού κόσμου' έξουδετέρωση τέλος δλων έκεινων τῶν στοιχείων τῶν καθαρῶν έπιστημῶν (Μαθηματικά, τυπική Λογική) πού ώς προϊόντα άπαγωγικῶν συστημάτων ξεπερνοῦν τήν άμεση προδηλότητα.

Αύτού πού μένει μετά άπό μιά τέτια ριζική ἀναγωγή είναι ή καθαρή συνείδηση (όχι τό έμπειρικό έγώ τῶν ψυχολόγων οὔτε τό σκεπτόμενο μεταφυσικό έγώ τού Ντεκάρτ), τό προεμπειρικό έγώ, μέ τά «βιώματά» του (Erlebnisse), πού ή φαινομενολογία θά άναλαβει ίχι νά τά έξηγησει (άρνεται νά καταφύγει στήν αίτιακή έξηγηση, μή θέλοντας νά θεβαιώσει κάτι πού δέν δίνεται στήν άμεση ήμπειρια) άλλα νά τά περιγράψει. Είναι έδη άκριθως πού κάνει τήν έμφανισή τῆς ή έννοια τῆς «συνειδητότητας». Ένα ή καρτεσιανή άμφισθολία έκμηδενίζει τόν κόσμο, άδειάζοντας τό πνεῦμα άπό κάθε άντικειμένο, ή χουστερλιανή ἀναγωγή άφήνει σε έκκρεμότητα τήν πίστη γιά τήν πραγματικότητα τού κόσμου, άναγνωρίζοντας θμως τήν ύπαρξη δλων έκεινων πού έμφανίζονται στή συνείδηση - σέ κατάσταση φαινομένων. «Η συνείδηση άντη δέν σημαίνει τίποτε άλλο τή γενική, θεμελιώδη ίδιαιτερότητα τῆς συνείδησης νά είναι συνείδηση κάποιου πράγματος, νά είναι, μέ τήν ίδιότητα τού cogito, φορέας αύτού τού ίδιου τού νοήματός του, άντης τῆς ίδιας τῆς ίδεας του».

Τό σκεπτόμενο έγώ, γιά τό Χούσερλ, δέν μπορεί λοιπόν ποτέ νά θεωρηθεῖ καθαυτό (an sich). Δέν άναγνωρίζεται παρά σέ σχέση μέ τά άντικειμένα τού, μέ τούς στόχους του. 'Αν κάνουμε άφαίρεση αύτῶν τῶν άντικειμένων, τό έγώ «δέν έχει κανένα περιεχόμενο πού θά μποροῦσε κανείς νά έπεξηγήσει» είναι αύτό καθαυτό άνεπιδεχτο περιγραφῆς: καθαρό έγώ και τίποτε άλλο». Η συνείδηση είναι πάντοτε συνείδηση ένός φαινομένου. Τό άντικειμένο άναγεται στήν έμφανισή του μέσα στή συνείδηση, ή συνείδηση άναγεται στήν πράξη τῆς πού συνίσταται στό άτι θεωρεί ένα άντικειμένο. Στή φαινομενολογία, τό έγώ άδιαφορει γιά τόν πραγματικό κόσμο, γίνεται «άμεροληπτος θεατής τού έαντού του». Πάντως, ή φαινομενολογία είναι κάτι τό έντελων διαφορετικό άπό μιά ένδοσκοπική Ψυχολογία. 'Ως 'Ειδετική» (eideitsch), δέν περιγράφει τά γεγονότα, άλλα τίς ούσιες ή προεμπειρική, δέν περιγράφει τό έμπειρικό έγώ και τίς έστωτερικές καταστάσεις του, άλλα τό καθαρό έγώ και τά άντικειμένα τῶν προθέσεών του. «Η καθαρή φαινομενολογία, διακηρύσσει δ Χούσερλ, θεωρούμενη σάν 'Έπιστημη, δέν μπορεί παρά νά είναι στούδη τῆς ούσιας κι ίχι, σέ καμιά περίπτωση, τῆς ύπαρξης (...). Για τή φαινομενολογία, τό άτομικό είναι αιώνια τό άπροσδόριστο, τό άδοριστο. Η φαινομενολογία δέν μπορεί νά γνωρίσει μέ τρόπο άντικειμενικά έγκυρο παρά μόνο τίς ούσιες και τίς σχέσεις ούσιας». Οι ούσιες αύτές είναι τό άντικειμένο

(Συνέχεια στή σελ. 13)

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

J. M. RICHARDS

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

'Ο J. M. Richards γεννήθηκε τό 1907, σπούδασε άρχιτεκτονική στό Λονδίνο και μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν του έργαστηκε στόν Καναδά, H.P.A., Λονδίνο και Δουβλίνο.

Τό 1933 έγκατελείψει τό έπάγγελμά του σάν άρχιτεκτονας γιά νά γίνει δημοσιογράφος και κριτικός συνεργάστηκε σάν συντάκτης στά περιοδικά Architect's Journal και Architectural Review. Κατά τή διάρκεια του πόλεμου έργαστηκε στό 'Υπουργείο Πληροφοριών, και ίδιατερα στήν Μέση Άνατολή σάν διευθυντής Δημοσιευμάτων.

Μετά τόν πόλεμο άσχολήθηκε με τό περιοδικό Architectural Review τού όποιου είναι τώρα έκδότης-συντάκτης. Είναι έπισης τακτικός έκφωνητής ραδιοφώνου και τηλεοράσεως και μέλος τής Royal Fine Art Commission.

Είναι έπισκεπτης Καθηγητής στό Leeds University . Εκτός άπό πολλά άρθρα Τέχνης και 'Αρχιτεκτονικής σέ άγγλικα και ξένα περιοδικά, έχει γράψει και άρκετά βιβλία μεταξύ τῶν όποιων, μιά «ίστορική μικρογραφία τού άγγλικου σπιτιού» (A Miniature History of the English House), «Τούς Πόργους πάνω στό 'Εδαφος»(Castles on the Ground), τήν «Λειτουργική Παράδοση στά Πρότα Βιομηχανικά Κτίρια» (The Functional Tradition in Early Industrial Buildings), και «'Ένα άρχιτεκτονικό Ταξίδι στήν Ιαπωνία» (An Architectural Journey in Japan).

Έπισης έχει έκδόσει και ξένα βιβλίο πάνω στά «Νέα Κτίρια στήν Πολιτεία» και ξένα μικρό θδηγό σύγχρονης άρχιτεκτονικής στή Φιλανδία.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

'Ο δρος «σύγχρονη άρχιτεκτονική» χρησιμοποιείται έδη γιά νά δείξει κάτι πού ίδιάζοντας άπό τήν άπλη έννοια τού μοντέρνου. Σημαίνει τό νέο έίδος (τῆς άρχιτεκτονικής), πού άναπτυσσεται μέσα σ' αύτόν τόν αιώνα, σάν δική του συμβολή στήν τέχνη τῆς άρχιτεκτονικής: τό έργο τῶν άνθρωπων έκεινων πού άντιλαμβάνονται άλλο και περισσότερο πώς ή άρχιτεκτονική είναι μιά κοινωνική τέχνη, πού συνδέεται μέ τή ζωή τῶν άνθρωπων πού έξυπηρετει και ίχι μιά άκαδημαϊκή θσηκηση σέ έφαρμοσμένο κόσμημα. Τό έρωτημα πού προκύπτει άμεσως είναι, άν πράγατι ίπάρχει άρκετή διαφορά άνάμεσα στόν σημερινό τρόπο ζωής και σ' έκεινό τῶν προηγουμένων έποχῶν. Καί έτσι, μπορούμε νά δικαιολογήσουμε τό γιατί μιά άληθινά «μοντέρνα» άρχιτεκτονική είναι πολύ διαφορετική άπό έκεινή τού παρελθόντος και άν πράγματι ή σύγχρονη άρχιτεκτονική είναι τόσο έπαναστατική, σσο θποτίθεται άτι είναι.

Πάντως δέν ίπάρχει άμφισθολία πώς οι σύγχρονοι άρχιτεκτονες-σχεδιαστές είναι θπερθολικά είλικρινες. Δέν είναι, θπως συχνά τούς κατηγορούν, ίμπεροι πού παρεμποδίζουν τήν άναπτυξη. Βλέπουν τά πράγματα σέ βάθος και πιστεύουν πώς ή άρχιτεκτονική πού καλούμε «μοντέρνα» είναι άναγκαία στό σημερινό κόσμο. Πιστεύουν άκομη ίχι μέ τήν άναπτυξη και μέ τήν τελειοποίηση είναι σάν νά άπαντον στά προβλήματα τού αιώνα μας, και τό νά είναι σέ άρμονία μέ τίς προδοκίες τους, άντο θά θοηθεῖ ίδιατερα στήν άναγέννηση τῆς άρχιτεκτονικής σάν ζωντανής τέχνης. Είναι λάθος νά θποθέτουμε ίχι οι άρχιτεκτονες ένδιαφέρονται μόνο γιά τήν πρακτική πλευρά τῆς άρχιτεκτονική, έπειδή άσχολούνται στό νά συσχετίζουν τά κτίρια και τίς άνάγκες πού άντα πρέπει νά έξυπηρετήσουν. Γνωρίζουν ίχι πρακτικού οι ή μιά τέχνη και γ' άντο άναζητούν τήν θμορφιά. Δέν παραβλέπουν θμως τό γεγονός ίχι πάει πολύς καιρός πού κάναμε σαφή τή θμορφά μεταξύ τῆς ίδιας τῆς θμορφιάς και τῶν συνηθισμένων άπλας τύπων, πού μᾶς τά έπεθαλε τελικά ή καθημερινότητα.

Οι άρχιτεκτονες, σήμερα, πρέπει νά παλαιύσουν γιά νά θπερασπίσουν μέ έπιτυχια άντη τήν άποψη. Γιατί ήταν φυσικό γιά τόν άπλο περαστικό νά έλεγει στή νέα άρχιτεκτονική μόνο άλλο ένα άνακατέμα, παράλληλα μέ τήν ποικιλία τῶν άρχιτεκτονικῶν styles πού τού έχουν ίδη προσφερθῆ: ένα νέο στύλο, πού έπερπετε νά έχει κάτι τι, γιατί έμοιαζε σαφές και ίκανο και ίχι θπερθολικά πομπάδες: και έπειδή έχει άκούσει ίχι θασίζεται σέ μιά ίδια καλούμενη «λειτουργικότητα», πράγμα πού τουλάχιστον ήχονται αισθητά μᾶλλον άπάνθρωπο· άλλα

ενα στύλ, πού έπιστης τού δημιουργούσε ύποψιες άπλως γιατί είναι άπο τή φύση του συντηρητικός. Απεχθάνεται τήν άντικτασταση τού οικείου άπο κάτι άσυνθίστο, χωρίς καμμιά φανερή αιτία. Είχε μιά ίδεα – πού έξακολουθεῖ νά έχει – δτι οί άνθρωποι πού είναι ύπευθυνοι γιά τή σύγχρονη άρχιτεκτονική είναι άνωτόμονοι, παράξενοι, έπαναστατικοί. Ή μοντέρνα άρχιτεκτονική κατανοήθηκε καί έκτιμηθηκε μόλις τά τελευταία λίγα χρόνια καί θά ήταν σκόπιμο νά τήν κάνουμε πιό κατανοητή σέ άκομη πλατύτερες μάζες, περιγράφοντας στούς άπλούς άνθρωπους, πδς τά νέα κτίρια καταλήγουν νά φαίνονται έτσι όπως φαίνονται: γιατί είναι διαφορετικά γιά τελειως άλλους λόγους άπο τήν αιτία τού νά είναι άπλως διαφορετικά, καί γιατί οί άρχιτεκτονες πιστεύουν δτι αυτά είναι οι πρόδρομοι τής άρχιτεκτονικής τού μέλλοντος.

Υπήρχαν τόσες πολλές παρεξηγήσεις γιά τήν σύγχρονη Άρχιτεκτονική, πού πρίν ξεκινήσουμε γιά τό τί είναι, πρέπει νά πούμε λίγα πράγματα γιά τό τί δέν είναι. Δέν είναι ένα «στύλ τού συρμού», δέν είναι ή συνήθεια τού νά κτίζεις άπο άριτον ή μέ έπιπεδες στέγες καί άριζόντιους άναλοπίνακες, δέν είναι φανέλιοναλισμός. Είναι έπως κάθε καλή (σωστή) άρχιτεκτονική τό τίμιο προϊόν τής έπιστημης καί τής τέχνης. Αποσκοπεῖ στόν συσχετισμό μεθόδων κατασκευής δσο τό δυνατόν πιό κοντά στίς πραγματικές άνάγκες. Πράγματι δέν υπάρχει τίποτε περισσότερο ή λιγότερο άπο τό άκριθές σύγχρονο ίσοδύναμο τής Άρχιτεκτονικής, πού άνθισε σέ προηγούμνες έποχές: άλλ' έπεσε σέ μαρασμό στή διάρκεια τού προηγούμνευοι αιώνα, δταν οί άρχιτεκτονες είχαν χάσει τήν έπαφή τους μέ τή ζωή καί είχαν χειράσει τί ήταν άκριθώς ή Άρχιτεκτονική. Υπάρχουν άρκετοι άλλοι λόγοι τού γιατί έχει τόση σημασία, άκριθως τάρα, γιά τόν άπλω άνθρωπο νά καταλάβει κάπως περισσότερο τί είναι ή σύγχρονη Άρχιτεκτονική, έκτός άπο τό νά ίκανοποιήσει τήν περιέργεια του καί νά δικαιολογήσει τούς δημιουργούς της. «Ενας λόγος είναι δτι, όπως ολες οι κινήσεις πού περιέχουν κάτι καινούργιο ή κάτι σπουδαίο άποκτούν μιμητές έτσι καί ή σύγχρονη κίνηση στήν Άρχιτεκτονική άπόκτησε άρκετος μιμητές – έκλαϊκευτές – πού συνδέθηκαν μέ τήν κίνηση, μέ μόνο σκοπό νά μετατρέψουν σέ χρήμα τίς νέες άξιες. Σ' αυτή τήν κατηγορία άνήκουν άλλοι οι διακοσμητές τῶν σύγχρονων θιτρινῶν πού είναι φτιαγμένες άπο χρώματα, μεταλλικά έλάσματα καί γυαλί, άλλοι οι προμηθευτές έπιπλων μέ σκληρές γωνίες καί άλλοι οι κατασκευαστές τῶν άρχαιών «μοντερνιστικῶν» έπαυλεων: άνθρωποι πού δέν έχουν καταλάβει τίποτε άπο τά ίδεωδη τής σύγχρονης Άρχιτεκτονικής, άλλα πού δέν θά μπορούσαν νά υπάρχουν χωρίς αυτήν. Άντος δ πλαστός μοντερνισμός δταν είναι άποτέλεσμα μιᾶς έμπορικής έκμετάλλευσης ένδος νεωτερισμού ή άπλω ή έπιθυμία τού νά είναι μέσα στή μόδα, έχει βλάψει τήν υπόθεση τής σύγχρονης Άρχιτεκτονικής, δταν έπιπλον τήν δυσφημεί. Ο μόνος τρόπος γιά νά προφύλαξουμε τά θυμητά ήδανικά τής μιᾶς άπο τού νά είναι έκχυδαΐσμένα μέσα στήν άσημότητα τής άλλης, είναι νά μπορούν οι άνθρωποι νά διακρίνουν άναμεσα στίς δύο.

«Αν οί άνθρωποι καταλάβουν τά σημεία τής γήνησιας Άρχιτεκτονικής καί έκτιμήσουν αυτό πού προσπαθεῖ νά κάνει, θά δούν άρκετά γρήγορα δτι η ψευδής – πού συχνά άποκαλείται «μοντερνιστική» – δέν έχει καμμιά βάση πέρα απ' τόν έαυτό της. Αποτελείται μόνο άπο λίγα άπατηλά τεχνάσματα καί τήν χρήση (συχνά έσφαλμένη) μιᾶς σειράς ήλικιδων τού συρμού. «Αν ή άληθινά σύγχρονη άρχιτεκτονική άντιπροσωπεύει τήν άναγέννηση τής Άρχιτεκτονικής σάν τέχνη, καί ή πλαστή δέν είναι παρά μόνο λίγα φανταχτερά άπατηλά τεχνάσματα, είναι άρκετα ένυκολο νά μιλήσουμε γι' αυτές χωριστά, γιατί ή πρώτη θά είναι άμορφη καί συγκινητική – έφ' δσον θά έχει τίς άρετές ένός έργου τέχνης – ένω ή δεύτερη θά παρουσιάσει αυτό πού είναι: τετριμένη καί χυδαία.

Ομως ή κατάσταση τού περιβάλλοντος μέσα στό δποιο ζούμε καί κινούμεθα, καθώς καί ή μορφή ήλων σχεδόν τῶν κτισμάτων πού θρίσκονται γύρω μας είναι τόσο χαμηλή, πού δέν είμαστε πιά σέ θέση νά κρίνουμε τί είναι καλό. Είναι άλλα τόσο συγκεχυμένα άπο τίς διάφορες ήκατανόητες κατασκευές πού έχουν γίνει τά 100 τελευταία χρόνια στό θνομα τής Άρχιτεκτονικής, ώστε έχουμε παύσει νά παρατηρούμε τά κτίρια μέ τά μάτια πού θά έβλεπε κάποιος ένα έργο τέχνης. Αντίθετα έχουμε συνηθίσει νά έβλεπουμε τά έπιπλαια ψευτικά στολίδια τής Άρχιτεκτονικής καί νά τά θαυμάζουμε ή μέ άλλα λόγια σάν διακόσμηση – καί άκομη καί τότε άχι μέ τά μάτια άλλα μέ τό μιαλό μας. Τά κρίνουμε σύμφωνα μέ μιά λογική σκοπιά καί σκεφτόμαστε μόνο άν μοι-

άζουν έπιβλητικά ή ρομαντικά ή άρχαζα ή άν συμμορφώνονται άκριθώς μέ κάποιο στύλ. Αλλοτε δέν τά παρατηρούμε καθόλου, άλλα σηκώνουμε τούς ώμους μας καί ύποθετούμε πώς άλτοι οί άρχιτεκτονες έρουν περι τίνος πρόκειται παρουσιάζοντας τά άλλα πολύ μυστήρια καί έπαγγελματικά. Αύτό είναι μιά άπαντηση στό δτι έμεις άπλως δέν έχουμε καθόλου πραγματικά αισθητικά κριτήρια γιά νά κρίνουμε. Πράγματι ένα μεγάλο μέρος τῶν άνθρωπων δέν έχει καλαισθησία (γεύση) παρά μόνο συνήθειες καί μάλιστα κακές. Θά άποκτήσουμε καλαισθησία μόνο μέ τό νά προσπαθήσουμε μέ κόπο νά άναπτυξουμε τήν δπτική μας ευαίσθησία καί τίς γνώσεις μας. Μιά άλλη άπαντηση είναι δτι άκομη καί ή καλύτερη άρχιτεκτονική σήμερα έχει μόνο ένα περιορισμένο άριθμο θετικής έκκλησης στά μάτια μας. Έπι πλέον οι σύγχρονοι άρχιτεκτονες στήν άρχη έπερπε νά ξόδεψουν πολλή άπο τήν ένέργεια τους γιά νά έχοντασουν τίς παληές συνήθειες. Έχοντας πετύχει τήν άπομάκρυνση άπο τήν μίμηση τῶν προηγούμενων ρυθμῶν ήταν καί είναι ίκανοποιημένοι συχνά μέ τό νά είναι αιστηρά πρακτικοί καί αισθητικά άβλαβες. Πιθανόν, έχωρα άπο τό νά θέλουν νά προχωρήσουν ένα μόνο θήμα κάθε φορά, ήταν πρόθυμοι νά άρχίσουν, τοίζοντας τίς άποψεις τής δικής τους άρχιτεκτονικής, πού τήν κάνουν σαφώς διαφορετική άπο τήν προηγούμενη. Ή σύγχρονη άρχιτεκτονική πέρασε άπο μιά «πουριτανή» φάση στήν όποια έχουν έπικρατήσει οι άρνητικές ένέργειες τής άπλοτητας καί τής δυνάμεως. Από τό 1939 στήν πιό πολλές χώρες, ή άναγκη γιά μιά συγκέντρωση πάνω στά ούσιαδη έχει ήπερνικήσει τήν άναγκη τού νά κτίζουν φτηνά. Τό σπουδαίοτερο είναι δτι ή σύγχρονη Άρχιτεκτονική έμελλε ν' άνθίσει σέ πληρη ήρμότητα χωρίς νά χάσει τήν είλικρίνεια, πού είναι τό ίδιαίτερο χαρακτηριστικό τής πρόσ το παρόν τούλαχιστον ή τό άναποφευκτο πού κάνει τή μορφή νά συνδέεται τόσο στενά μέ τήν κατασκευή (ή δψη ένος κτηρίου είναι τό άποτέλεσμα τής δομής του). Δέν πρέπει νά γίνει άπλως διακοσμητική: μιά μίμηση τού έαυτού της.

Η άρχιτεκτονική έκτός άπο τοίνωνική τέχνη είναι καί δπτική τέχνη καί αισθητική κρίση, γι' αυτό πρέπει νά είναι άνεξάρτητη άπο τή διανοητική γνώση. Τίποτα όμως δέν θά μπορέσει νά διασύρει τά ίδιανικά τής σύγχρονης άρχιτεκτονικής έξαιτίας τῶν σφαλμάτων πού δηφείλονται, στήν άνωριμότητα. Αύτό θά άποθαρρυνε τήν έπιμονή. Όμως δέν θά ήταν σωστό νά πραγματευόμαστε τήν άρχιτεκτονική σάν κάτι ξεχωριστό, μόνο του. Πρέπει νά δούμε τό ρόλο της στήν καθημερινή ζωή, σέ άλλα θέματα, όπως είναι ή κατοικία, ή πολεοδομία, ή μεταφορά, άκομη καί ή πολιτική (π.χ. ή άτομική ίδιοκτησία γής είναι ένα άπο τά θέματα πού κάνει τόσο δύσκολη τήν κανονική άναπτυξή τῶν πόλεων μας, πού συνιστούν τό δόλο ύπόβαθρο τής άρχιτεκτονικής). Συνδέεται δέ καί μέ τίς άλλες τέχνες όπως τόν σχεδιασμό κήπων, έπιπλων, ύφασμάτων καί δλων τῶν είδην δέσπολισμον καθώς καί μέ τήν πρόσδο τής χειροτεχνίας. Ο σύγχρονος άρχιτεκτονας έχει κάνει «πιστεύω» του τό νά μή δέχεται καμμιά προκαθορισμένη λύση στό δποιοδήποτε πρόβλημα. Ποτέ δέν σχεδιάζει μέ έμπειρηκή μέθοδο, άλλα άποφασίζει τό κάθε τί σύμφωνα μέ τίς δικές του άξιες.

ΓΙΑΤΙ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ» ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ;

Είπωθηκε στήν είσαγωγή, δτι οί άρχιτεκτονες τού 19ου αιώνα είχαν χάσει τήν έπαφή τους μέ τή ζωή. Θά ήταν πιό άληθινό νά πούμε δτι ή ζωή είχε χάσει κάθε έπαφή μέ τούς άρχιτεκτονες. Παρά τήν κοινή πίστη δτι οί άρχιτεκτονες άντης τής έποχής ήταν άνικανοι νά δημιουργήσουν κάτι κάλο, παρ' άλλα άλτοι οί καλύτεροι άπο άλτοις ήταν άνθρωποι μέ άρκετες ήκανότητες καί ένθουσιασμό, πού μέ άλλες συνθήκες θά έχαν δημιουργήσει τέλεια άρχιτεκτονική. Είχαν άλλο τό άπαραίτητο ταλέντο άλλα έφτεγε ή έποχή. Ίδεες καί συνηθίσεις άπετυχαν στό νά προσαρμοστούν σ' ένα πλήθος άπο έπαναστατικές άποψεις στίς άρχες τού αιώνα. Η άρχιτεκτονική έμεινε πίσω στήν πορεία τής προόδου καί οί άρχιτεκτονες θρέθηκαν σέ μια έξ δλοκλήρου τεχνητή θέση, μέ τό νά ζουν καί νά έργαζονται σ' ένα ψευτικό κόσμο. Έχοντας χάσει τήν έπαφή κί τήν έπιστοσύνη, προσκολήθηκαν στό παρελθόν άντι νά κοιτάζουν μπροστά.

Στόν 180 αιώνα τό κάθε τι ήταν άληθινό. Η σωστή άρχιτεκτονική ήταν άποτέλεσμα τής διατηρήσεως τῶν κανόνων: άλλα άλτο δέν σήμαινε πώς ή καλή άρχιτεκτονική δημιουργήσαν άντομα μέ έμπειρηκή μέθοδο. Σήμαινε πώς ή φαντασία τού άρχιτεκτονα καί ή καλλιτεχνική του εύασθησία είχαν έξασκηθει μέστο σέ δρια πού είχαν καθοριστεί άπο μιά διάλεκτο πανεπιστημιακή. Αντίθετα μέ τό μεσαι-

ωνικό στύλ, που είχε άναπτυχθεί, σάν όποτελεσμα αιώνων πείρας, άπο τήν πέτρινη κατασκευή, τό άναγεννησιακό τού 17ου και 18ου αιώνα εισχώρησε έτοιμο-κατασκευασμένο. Βασίστηκε στήν άναβιση τής κλασισικής άρχιτεκτονικής τής Ιταλίας. Δέν παρέμεινε όμως γιά πολύ ξένο· γρήγορα προσαρμόστηκε στίς άναγκες και τό κλίμα τῶν διαφόρων χωρών και έτσι έγινε τό ρεύμα τής έποχης (τρέχον στύλ).

Τό στύλ είναι μιά λέξη πολύ μπερδεμένη στή χρήση τής· γιατί ένω μιλάμε γιά τήν πρακτική τῆς άναβισης παλλήν ρυθμῶν, όμως δέν έννοούμε τά ίδιορυθμά κοστούμα μέ τά δόποια ντυνόντουσαν τά κτίρια σύμφωνα πάντα μά τόν οίστρο τού σχεδιαστού τους. "Ομως οι άρχιτεκτονες τού 17ου και 18ου αιώνα δέν άντεγραφαν ἀπλῶς τό παρελθόν, τό δέ στύλ ήταν κάτι περισσότερο ἀπό ξένα κοστούμι πού ἐπρεπε νά περιβάλλει ξένα κτίριο. Σκεδιάζαν τά κτίρια τους σύμφωνα μέ τίς άναγκες τής έποχης τους. Σκεπτόντουσαν πρώτα τήν καταλληλότητα, εύρυχωρία και ἀξιοπρέπεια, και τό στύλ τους ήταν μόνο τό ἐπίχρισμα τῶν τροπων τους, δηλαδή, ξένα σύνολο συνθηκῶν πού ἀντιστοιχούσε πιό στενά στίς παραδεγμένες συνθήκες ένός φορέματος, ἀπό τήν παραδοχή ένός ίδιορυθμού κοστούμιού. "Ενα τυπικό σπίτι τού 18ου αιώνα μέ τά μεγάλα του παράθυρα, τήν κανονική ἀπλή πρόσοψη και τό κατάλληλο εύρυχωρο σχέδιο του, είναι πάνω ἀπό δλα μία συνετή ἐργασία· τήν ίδια έποχή ἐπειδή οι παραδοχές πού καλούμε στύλ ή άρχιτεκτονική διάλεκτο ήταν πολύ διαδεδομένες και καλά παρατηρημένες, μπορούμε νά δεχτούμε πώς οι ἀναλογίες του είναι καλές. Γιά τούς ίδιους λόγους τά διάφορα χαρακτηριστικά στολίδια πού οι συνθήκες ἀπαιτούνταν – ταινίες και πτυχώσεις – είναι συνδεδεμένα μέ τό σύνολο και δέν είναι ἀδιάκριτα τοποθετημένα, ἀλλά ἀντίθετα έχουν χρησιμοποιηθεί γιά νά στολίσουν κάποιο οὐσιαστικό τμῆμα τού κτιρίου: μιά κορνίζα μέ κυμάτια στό τελείωμα ένός τοίχου στήν κορυφή, πού ἀπομακρύνει τά νερά τής βροχής ἀπό τόν τούχο τής προσόψεως, ξένας κεντρικός πρόναος μέ κιονοστοιχία πού δίνει ἀξιοπρέπεια στήν είσοδο, τά ψηλά παράθυρα τού πρώτου δρόφου μέ τά σιδερένια μπαλκόνια και τό γεωμετρικό σχέδιο. Αντοί οι πλουτισμοί, ἔφαρμοισμένοι μέ εύαισθησία σ' ξένα κτίριο τού έδιναν χάρη και διάιτερος τρόπος ἔφαρμογής τού έδιναν προσωπικότητα.

Τό γεγονός ὅτι τό στύλ ήταν παγκόσμια παραδεκτό, σήμαινε πώς οι μεγάλοι άρχιτεκτονες, όταν είχαν εύκαιριες γιά σπουδαία και πρωτότυπη ἐργασία, τό έκαναν μέ τρόπο πού ήταν ἀντιληπτό στόν καθένα. "Αλλά καί οι μέτριοι ἀν καί μικρής φαντασίας και πρωτοτυπίας, παρ' δλα αὐτά ποτέ δέν θά έκαναν μεγάλα λάθη.

Νά γιατί ή άρχιτεκτονική αὐτής τής περιόδου, τά άγροτικά σπίτια και τά τετράγωνα πού έναντιάσσονται μέ μισοφέγγαρα στίς πόλεις, έχουν τόση ἔκκληση σέ μας σήμερα· έχουν τάξη και ἀρμονία – τήν αἴσθηση τού μέρους πού σχετίζεται μέ τό δλο – καί πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή σύγχυση τού δικού μας περιβάλλοντος. Τά πιό μονότονα κτίρια έχουν τήν ἀρετή τής συγκαταβατικότητας και σιωπής πού έμεις πετυχαίνουμε στά καλύτερά μας (κτίρια), ἐνώ τά τελειότερα έχουν μιά θεβαίδητα και μιά δριμότητα.

Βέβαια κι ἄλλες έποχές δημιούργησαν άρχιτεκτονική ἀξία, ἀλλά διά 1800 αιώνας είναι ή πιό πρόσφατη περίοδος, δπου ἐπικράτησε ένα στύλ και μιά πού είναι σχετικά πρόσφατο, ἀρκετά κτίρια ἀκόμη και δόλκηληροι δρόμοι και πόλεις παρέμειναν σάν ἀπόδειξη τής ἀξίας τής ἀρμονίας και τού δμοιδιορφου. "Έκτος ἀπό τούς μεγάλους καθεδρικούς ναούς τού μεσαίων, τά φρούρια και τά ἔξοχικά ἀνάκτορα, ὁ άρχιτεκτονικός πλούτος τής Αγγλίας ἔγκειται στούς Γεωργιανούς δρόμους τῶν κωμοπόλεων τής ἐπαρχίας, τίς πλατείες τῶν πόλεων και τά μικρά σπίτια γιά τούς ἀγρότες και τά ἔξοχικά γιά τούς ὑπασπιστές, πού ἀκόμη ἀφθονούν στήν έξοχη. "Αλλά και ἄλλες εύρωπαικές χώρες καθώς και οι ἀνατολικές πολιτείες τῶν Η.Π.Α. έχουν τήν ίδια κληρονομιά. Τέτοια κτίρια είναι τά ἀνώνυμα προϊόντα μιᾶς δμοιομόρφου άρχιτεκτονικής γλώσσας, έτσι ὅπως τήν χρειαζόμαστε σήμερα περισσότερο ἀπό διάδηποτε ἄλλο. "Ετσι ή ἀτομική μεγαλοφυία σέ δποιαδήποτε περίοδο είναι δ νόμος. Είναι ή ἀξία στή μάζα τῶν κτιρίων πού κάνει ένα αἰώνα πολιτισμένης άρχιτεκτονικής.

Στόν 180 αιώνα, η ἀξία τής ἀρμονίας ήταν στενά συνδεδεμένη μέ τήν κοινωνική δομή. "Η μορφωμένη τάξη ήταν μικρή ἀριθμητικά, ἀλλά ήταν ἀκόμη ή κρατούσα τάξη και είχε ζωηρό ένδιαφέρον γιά τήν άρχιτεκτονική. "Ετσι ύπηρχε μόνο μιά πηγή ρυθμοῦ, μόνο ένας τύπος μόδας. Τό δμοιομόρφο πρότυπο τής άρχιτεκτονικής διαδιδόταν ἀπό

τόν άριστοκράτη πάτρωνα και τόν ιδιωτικό ἀρχιτέκτονα, πού τόν ἔπαιρνε υπό τήν προστασία του. "Ομως αὐτή ή ίκανοποιητική κατασταση τῶν πραγμάτων, ἐπειδή ἀκριβῶς ήταν τόσο συνδεδεμένη μέ τήν κρατούσα κοινωνική δομή, δέν μπορούσε νά διαρκέσει. Και μόνο ή ίπερβολική ἀκαμψία ένός συστήματος γεννᾷ τήν καταστροφή του. Μετά ἀπό μιά ἀρθολογιστική ἐποχή τό ἐκκρεμές στρέφεται ἀναπόφευκτα σέ μιά ρομαντική ἐποχή· τά πράγματα τού κόσμου ἀλλάζουν και στήν ἀρχή τού 19ου αιώνα σέ πολύ μικρό διάστημα, δόλκηληρη ή κοινωνική δομή μεταβλήθηκε. Τά πρώτα σημάδια τής ἀποσύνθεσης τής Άρχιτεκτονικής τού 18ου αιώνα είληνα ἐμφανίστηκαν δταν δ λαός ἀρχισε νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἔρευνα πού μόνο οι γραμματισμένοι (λόγιοι) έκαναν τόν 180 αιώνα. Στήν ἀρχή ήταν μόνο ἀκαδημαϊκό ἐνδιαφέρον, ἀλλά βαθηδόν ἀλλαζε δλη δ στάση τού λαοῦ, ἀπό δπου ή άρχιτεκτονική ἀντλούσε τίς ίδεες της. "Ετσι έγινε τής μόδας, οι μορφωμένοι νά έχουν ένδιαφέρον γιά τίς ἔρευνες τού ἀρχαίου και προτού οι μεγάλες ίδεες ἔπειδήσουν ἀπό τίς ἀρχαίες περιόδους, ἀρχισαν νά ἔρπουν μέσα στά σπίτια τῶν ἀνθρώπων τής καλλιτεχνίας. Κινέζικες ταπετσαρίες τοίχων, διακοσμήσεις τής Πομπηίας, Αίγυπτιακή γλυπτική και Ἐλληνικά στολίδια. "Ετσι ἔφτασε νά γίνει ή ίδεα τό κύριο χαρακτηριστικό τής μεταγενέστερης Βικτωριανής ἐποχής, τής ἀναβίωσης παλαιῶν styles συμφώνως πρός τήν ίδιορυθμία τού ρυθμοῦ πού γίνεται ἀπλῶς τό κουντούμι τής ἐκλογής τού ἀρχιτέκτονα. Γι' αὐτό ἄν και δέν είναι λάθος νά λέμε πώς η βιομηχανική ἐπανάσταση ήταν ή αιτία τής κατάρρευσης τής τάξης στήν ἀρχιτεκτονική, δπως και παντού, δμως τά πρώτα σημάδια ἀλλαγῶν τῶν ἀπόψεων είλην ἔρθει νωρίτερα στήν ἔσκεμμένη ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων ρυθμῶν. Οι ἀδελφοί Adam εἰσήγαγαν ἐλληνικά μοτίβα στά σχέδιά τους, δ Horace Walpole ὑπέθαλπε τή μόδα γιά τό Γοτθικό. "Η Ελληνική ἀναβίωση πού ήταν ή πιό πλατεύα διαδιδομένη ἀπό αὐτές τίς πρότες ἀναβίωσεις τύπων, δέν έδειξε μόνη τής τή μεγάλη μαρτυρία τῶν ἀλλαγῶν πού προαιώνιζε. Διήρκεσε ἀπό τό 1790 μέχρι τίς ἀρχές τής βασιλείας τής Βικτώριας, ἀλλά κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή της οι ἀρχιτέκτονες συνέχισαν νά διατηρούν τόν Γεωργιανό σεβασμό στούς κανόνες και τήν καλή αἴσθηση. 'Ακόμη και ή Γοτθική ἀναβίωση τής ίδιας περιόδου, ἐμπνευσμένη ἀπό τήν Λόγια μόδα και τίς ρομαντικές τάσεις, ήταν μόνο μιά ἀλλαγή τής συμπεριφορᾶς. Θά μπορούσε νά πεῖ κανείς ὅτι μιλούσε τήν ίδια γλώσσα μέ διαφορετικό τόνο· ή παληά κοινωνική σειρά ήταν ἀκόμη ἀθικτη. "Η ἀρχή τής ἀναλογίας παρ' δλα αὐτά ήταν χαμένη και ὅτιν οι βαρυστήμαντες τεχνικές, βιομηχανικές και κοινωνικές ἀλλαγές ὑπέσκαψαν τήν θέση τής άρχιτεκτονικής, δέν ύπηρχαν συνήθειες πιό βαθειά ριζωμένες ἀπό ἔκεινες τής μόδας τού νά τήν κρατᾶσσε συσχετισμένη μέ τήν ἀληθινή ζωή.

Οταν έσπασε ή βιομηχανική ἐπανάσταση έγιναν ἀλλαγές σέ ἀπίστευτο βαθμό. Πρώτα ἀπό δλα ή δύναμη τού ἀτμοῦ ἀντικατέστησε τήν χειρονακτική ἐργασία και τά ἐργοστάσια ἀπέκτησαν τήν δυνατότητα νά παράγουν ἀγαθά σέ ποσότητες πού πρίν ήταν ἀνήκουστες· δεύτερον ή ἔξαπλωση τής μόρφωσης ἀνάμεσα στίς μάζες ἔφερε τό τέλος στήν κυριαρχία τής άριστοκρατίας· τρίτο μιά νέα κοινωνική τάξη (οι ἔμποροι και βιομήχανοι) έκανε τήν ἐμφάνισή της και μέ τήν νεοαποκτημένη εὐημέρια της αὐτόμτης προήχθηκε στήν ίδια (ΐση) θέση μέ τήν άριστοκρατία· σχημάτισαν τήν ισχυρή νέα μεσαία τάξη πού δμως δέν είχε τή μόρφωση ή τήν σταθερότητα νά γίνη δόηγητής τής φιλοκαλίας μέ τόν τρόπο πού ή παληά ἀρχουστα τάξη ήταν. Τέλος μιά καταπληκτική αὔξηση στόν μετασχηματισμό τού πληθυσμοῦ στήν Αγγλία – δπου πρωτοξέσπασε τήν βιομηχανική ἐπανάσταση – μετέβαλε σχεδόν μέσα σέ μιά νόκτα μιά πρωτίστως γεωργική χώρα σέ ἀστική βιομηχανική. Γιά τήν άρχιτεκτονική, ή βιομηχανική ἐπανάσταση σήμαινε τό τέλος μιᾶς ἐποχής. Τό άριστοκρατικό σύστημα τής κουλτούρας τού 18ου αιώνα ήταν ἀδύνατο νά συμβιβαστεῖ μέ τόσο δραστικές ἀλλαγές και αὐτό τό νέο ένδιαφέρον γιά τήν ξεφύγουν ἀπό προβλήματα πού γινόντουσαν δλο και πιό διαφορετικά ἀπό τά ἀπλά προβλήματα καλλιτεχνίας, πού είχαν συνηθίσει μέχρι τότε. "Η κατοικία τῶν βιομηχανικῶν μαζῶν δέν μπορούσε νά λυθεῖ μέ ἐμπειρικά μέσα και γραφική καλλιτεχνία. "Ετσι ἀρκετά πρίν – ήδη ἀπό τήν Γοτθική ἀναβίωση – ή πραγματική οἰκοδόμηση τής χώρας έγινε ἀνεξάρτητη ἀπό τήν άρχιτεκτονική ἐπιστήμη. Νέες μηχανές μπήκαν στήν ύπηρεσία τής άρχιτεκτονικής. "Η κυριώτερη

χρήση τους ήταν ή μίμηση μέσα τῶν στολιδιῶν πού είχαν ἐξελιχτεῖ ἀπό τούς χειροτέχνες καὶ ή μίμηση μέφθηνά ὑλικά πού είχαν ἐμφάνιση ἀκριβῶν. Ἡ νέα μεσαία τάξη καταγοητεύοταν νά περιβάλλεται ἀπό μαρτυρίες τῆς πρόσφατης ἀνατολῆς της στὸν κόσμο. Ὁ μηχανικὸς διάκοσμος ήταν φθηνός, ἐπιδεικτικός καὶ εὔκολος στὸ νά προαχθεῖ. Ἔτσι φτάσαμε στήν τόσο χαρακτηριστική διακόσμηση τῆς Βικτωριανῆς ἐποχῆς. Δόθηκε ή εὐκαιρία στούς μηχανικούς νά χρησιμοποιήσουν δημιουργικά τήν νέα ἐπιστήμη. Μετά τήν βιομηχανική ἐπανάσταση τά περισσότερα ἀρχιτεκτονικά ἔργα, πλὴν μερικῶν ἔξαιρεσεων, είχαν φτάσει στό ἀποκορύφωμά τους, χρωστώντας τήν ὑπαρξή τους στήν ἐπιβίωση τῶν ὅρων τοῦ 18ου αἰώνα. Αὐτή τήν ἐποχή ἀνεγέρθηκαν κατοικίες γιά τήν μεσαία τάξη ἀπό ἀρχιτέκτονες πού παρέμειναν πιστοί σὲ κατάλοιπα κανόνων τοῦ Γεωργιανοῦ κώδικα. Ἀλλά καὶ ἡ ἀπλή παράδοση τῆς Ἐλληνικῆς ἀναβίωσης συνεχίστηκε πού καὶ ποὺ μ' ἔνα ἀκατάστατο ἀκαδημαϊκό τρόπο. Ὁμως οἱ ἐπαγγελματίες ἀρχιτέκτονες είχαν γίνει ὑπερβολικά ἀρχαιοδίφες καὶ τελείως ἀτομικιστές. Λόγω ἔλλειψης μιᾶς πραγματικά σοισαλιστικῆς βάσης ή ἀρχιτεκτονική εἶχε γίνει τελείως προσωπική ὑπόθεση.

“Ἀλλη μιὰ ἀπόδειξη, πώς οἱ ἀρχιτέκτονες είχαν χάσει κάθε ἐπαφή μέ τήν πραγματική ἀσχολία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, είναι οἱ τόσο σύνθετες καὶ διάφορες προσωπικές, φιλολογικές καὶ ἄλλες ἐπιρροές τῆς ἐποχῆς –. Ἡ ἵδεα τοῦ κλέους τοῦ ἀρχιτέκτονα – δηλαδὴ ἡ ἵδεα πώς τό σχέδιο ἐνός κτιρίου πρέπει πάντα νά ἀντανακλᾶ τήν προσωπικότητα τοῦ ἀρχιτέκτονα, ὥπως ἔνα πίνακας τόν ζωγράφο του, είναι ἔνα ἀπό τά βασικά κληροδοτήματα τοῦ 19 αἰώνα πού ἔχουμε μέχρι σήμερα. Αὐτή ἡ ἐποχή τῶν περιοδικῶν ἀναβίωσεν πού ὅλεπει τήν ἀρχιτεκτονική μᾶλλον σάν ἄκριβο δῶρο γλυπτικῆς, χωρίς νά λαμβάνει ὅπ' ὄψη τῆς τίς ἀλλαγμένες καταστάσεις κάτω ἀπό τίς ὁποίες δημιουργήθηκε, μόλις τώρα ἔχει ἐκτοπιστεῖ ἀπό τή σύγχρονη ἀρχιτεκτονική πού ἔμετς ἔξετάζουμε.

Μέχρι τώρα εἶδαμε γιατί ή σύγχρονη κίνηση στήν ἀρχιτεκτονική ἀρχισε σάν ἐπαναστατική πρίν, δημιουργήσει ὁ, τιδήποτε καλό ἐπρεπε νά διορθώσει τήν ψευτική θέση, πού οἱ ἵδιοι οἱ ἀρχιτέκτονες είχαν ἐπιτρέψει στήν κοινωνία νά τούς ώθήσει. Είναι όμως ἀπαραίτητο νά πούμε γιατί ὅταν τά καθήκοντα τοῦ ἀρχιτέκτονα είναι γιά μιά ἀκόμη φορά προσαρμοσμένα στήν πραγματικότητα, τό ἀποτέλεσμα «μοντέρνα» ἀρχιτεκτονική ἐμφανίζει τόσο καταπληκτική διαφορά ἀπό ὁ, τιδήποτε είχε παρουσιαστεῖ πρίν. Είναι ἀλήθεια πώς οἱ ἀρχιτέκτονες σήμερα πρέπει κατά κάποιο τρόπο νά γυρίσουν πίσω καὶ νά βροῦν τά νήματα τῆς κοινῆς ἀρχιτεκτονικῆς γλώσσας, δηλαδὴ στό σημεῖο πού ἔγιναν δυσανάγνωστα περιπελεγμένοι ἀπό τή διάλυση τῆς κοινωνίας τοῦ 18ου αἰώνα. Μολονότο οἱ ἵδιοι βρίσκουν ἀναγκαῖο νά γυρίσουν πολὺ πιό πρίν: πίσω στίς βασικές ἀρχές. Τό ὅλο ἔργο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχει τόσο ἀλλάξει τελευταῖα, πού είναι ἀνάγκη νά σκεφτεῖ πολλά παλήα προβλήματα πάνω σέ νέα βάση καὶ νά ἀσχοληθεῖ μέ προβλήματα πού παρουσιάζονται γιά πρώτη φορά. «Υπάρχει μόνο ἔνας σπουδαῖος σεβασμός, γιά τίς ζωές τῶν ἀνθρώπων σάν σύνολο, πού δέν ἔχει ἀλλάξει, δηλαδὴ ή μονάδα πάνω στήν ὁποία βασίζεται ή ὁργάνωση τῆς ζωῆς τους, πού είναι ἀκόμη ή βιολογική μονάδα τῆς οἰκογένειας. Ἔτσι ἔνα οἰκογενειακό σπίτι είναι ἔνας ἀρχιτεκτονικός τύπος πού ἀντιπροσωπεύει ὅχι θεμελιώδης νέα προβλήματα.

“Οταν όμως ἐρχόμαστε νά θεωρήσουμε ἀλλούς ἀρχιτεκτονικούς τύπους, βρίσκουμε πολύ διαφορετική τήν κατάσταση. Ἐχουν προκύψει νέα προβλήματα ὥπως ή μεταβολή ἀπό μιά γεωργική σέ μιά βιομηχανική οἰκονομία καὶ μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ταχείας μεταφορᾶς (νέα μέσα συγκοινωνίας). Τά πιο μεγάλα προβλήματα πού καλεῖται νά λύσει ή σύγχρονη ἀρχιτεκτονική συνδέονται μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων.

“Υπῆρχαν καὶ παληότερα πόλεις, ἀλλά σπάνια ὁ πληθυσμός τους ήταν τόσο πυκνός. Ἡ μεγαλούπολη ἔτσι ὥπως ἐμεῖς τήν γνωρίζουμε είναι ἐντελῶς καινούργια ἀντίληψη. Ἐχει τίς ρίζες τῆς στόν ἀναπτυσσόμενο πληθυσμό πού συνωστίσθηκε σέ νέα κέντρα γιά νά ὑπηρετήσει τίς νέες βιομηχανίες μέ ἀποτέλεσμα τήν αὔξηση τῆς ἀξίας τῆς γῆς στό κέντρο τῶν πόλεων καὶ προκάλεσε τέτοια πυκνότητα πού οἱ πατροπαράδοτοι τύποι σπιτιῶν δέν ήταν πλέον πρακτικοί. Ἔτσι φτάσαμε στίς πολυκατοικίες καὶ στά μισθωτά οἰκήνατα. Ταυτόχρονα καὶ στά προάστεια ειδύντος μόλις ή πρόοδος τῆς μεταφορᾶς ἐπέτρεψε στούς ἀνθρώπων πού ἐργάζονταν στό κέντρο, νά ζοῦν σέ κάποια ἀπόσταση

ἀπό αὐτό. Ἡ αὔξηση τῆς πυκνότητας ἔχει καταστήσει τή χρησιμοποίηση τοῦ διαθέσιμου χώρου περισσότερο ἀπό πρόθλημα. Συνδέεται όμως καὶ μέ τήν μεταφορά δχι μόνο γιατί ή σύγχρονη πόλη πρέπει νά είναι πιό προσεκτικά σχεδιασμένη μέ χῶρο γιά τήν κίνηση καὶ στάθμευση τῶν αὐτοκινήτων, ἀλλά γιατί τά νέα προάστεια δημιούργησαν νέα προβλήματα, ἀποκόβοντας τήν πόλη ἀπό τήν ἀνοικτή ὄπαιθρο, πού ἄλλοτε ήταν μόλις ἔξω ἀπό τά δρυά της. Αὐτά τά προβλήματα δημιούργησαν τόν νέο κλάδο, τῆς πολεοδομίας. Ἡ πολυκατοικία είναι ἀποτέλεσμα τῶν νέων συνθηκῶν. “Ἄλλοι ἐντελῶς νέοι τύποι είναι οἱ σιδηροδρομικοί σταθμοί καὶ σταθμοί αὐτοκινήτων, δυναμοπαραγωγοί σταθμοί καὶ τά βιομηχανικά κτίρια. Ἐξ ἶσου σπουδαῖον είναι καὶ τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν κτίρια, πού ἄν καὶ δέν προορίζονται γιά νέους σκοπούς, πρέπει νά ἔξυπηρετήσουν νέες ἀνάγκες. Τέτοιοι νέοι ἀρχιτεκτονικοί τύποι είναι τά σχολεῖα πού πρέπει νά προσαρμόσουν ἔνα νέο σύστημα μάθησης σέ ἐντελῶς νέα κλίμακα, νοσοκομεῖα πού πρέπει νά προστέμπουν τήν σύγχρονη λατρική ἐπιστήμη καὶ τό department-store (ὑπερκατάστημα) πού ἔχει ἀντικαταστήσει τήν παλιά ἀγορά.

“Ἔτσι οἱ ἀρχιτέκτονες πρέπει νά ἀνταρέξουν στίς πρώτες ἀρχές γιά νά λύσουν προβλήματα γιά τά ὅποια δέν ὑπάρχει ἴστορικο προγόνυμενο. Λέγοντας νά γυρίσουν στίς πρώτες ἀρχές δέν ἔννοούμε ἀπλῶς τήν ἐγκατάλειψη τῶν ἀναστημένων ρυθμῶν, ἀλλά τήν ἐγκατάλειψη ἀπό τήν ἵδεα τοῦ πρόκειται νά δείχνει ἔνα κτίριο (πού είναι ή βάση τῆς Βικτωριανῆς ἀποψης γιά τήν ἀρχιτεκτονική σάν γλυπτική μεγάλης κλίμακας), πάντα δουλεύοντας τήν ἐμφάνισή του συνυφασμένη πάντα μέ τίς ἀνάγκες του, χωρίς νά παραδεχόμαστε ἀπόλυτα τίποτα σάν βέβαιο. Τό νά ἐγκαταλείψουμε τήν περίοδο τῶν στολιδιῶν παραμένοντας στίς ἀκαδημαϊκές φόρμες είναι ἔνας συμβιθασμός πού μέ κανένα τρόπο δέν παράγει σύγχρονη ἀρχιτεκτονική. Μπορεῖ νά παράγει ἐπιβλητικά κτίρια ὅπως τό Shell - Mex House ή τό Broadcating House στό Λονδίνο, πού δέν ἔχουν ὅμως οῦτε τό αἰσθητικό κάλεσμα τοῦ πραγματικά μοντέρνου οῦτε καμπαία εἰκονογραφημένη διμορφιά. Τό θέμα τοῦ σχεδιασμοῦ ἐνός κτιρίου πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται σάν ἔνα πρακτικό πρόβλημα πού θά λυθεῖ μέ πρακτικό τρόπο: είναι τό νέο πρόβλημα τοῦ νά διευθετήσεις τόσο πολλούς ἀνθρώπους ἔτσι πού νά ἔξακολουθήσουν μερικές δραστηριότητες ἀνετα, κατάλληλα καὶ οἰκονομικά καὶ ταυτόχρονα μέ τό συναίσθημα τῆς εὐχαριστησης ἀπό τό περιβάλλον τους. Είναι χρήσιμο νά τονίσουμε πώς στή σύγχρονη ἀρχιτεκτονική δέν είναι οἱ πρακτικές θεωρήσεις τό πᾶν, μέ τήν διμορφιά ἔξαναγκασμένη νά ἀκολουθήσει τό τυχαίο. ‘Αντίθετα ή δημιουργία διμορφιῶν είναι μέρος τῆς πορείας τοῦ σχεδίου, δχι τῆς μετέπειτα σκέψης γιά ἐφαρμοσμένη διακόσμηση. Αὐτός δ ἀπλῶς τρόπος θεωρήσης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μπορεῖ νά μοιάζει προφανής, ἀλλ' ἄν είχε γίνει πιό σαφής στίς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων τά τελευταῖα 100 χρόνια, οἱ πόλεις μας θά ἦταν λιγότερο ἀποτρόπαιες σήμερα.

(συνεχίζεται)

Συν. ἀπό τή πλιάδα 2

Η. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ ‘Η ἀντιτραγική ή μή τραγική στάση τοῦ Ἀριστοτέλη προβληματική αὐτή, δύο δυνατότητες: τήν ἐνστικτώδη καὶ ζωική δυνατότητα τής ήρωικής καὶ τραγικής στάσης καὶ τήν δρθολογιστική, ἀνοικτή στάση τής σοφιστικής καὶ σωκρατικής γραμμῆς, στήν δόποια δ Πλάτωνας θά δώσει ἀργότερα μιά ἀπόλυτα ἰδεαλιστική μορφή.

‘Ἡ ἐλληνική φύση, μέ τήν κατακτητική διμορφιά καὶ τόν ἀνυπόταχτο χαρακτήρα, πού ἀποτελεῖ ἡδη ἰδανική κατοικία γιά ποιητές καὶ ἡρωες, θά γίνει δύ κύριος παιδαγωγός τοῦ λαοῦ πού θά τήν πληρώσει, πού θά τήν κατοικήσει, ἐμπνέοντας τόν ἔρωτα τοῦ ώραίν, τής ἐλεύθερίας καὶ τής προσωπικότητας. Πολὺ σύντομα ἐντούτοις δ ‘Ελληνας, δ ἀρχική ἀμέριμνος αὐτός «αἰσθαίτης», θά κατακλυστεῖ ἀπό τήν ὑπαρξιακή ἀνησυχία, ἀπό τή διάθεση νά ἐρευνήσει σέ βάθος τό δοντολογικό καθεστώς πού διέπει τόν κόσμο, τόν κόσμο τοῦ δόποιον δ ἕδιος ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος, μάλιστα μέρος σημαντικό ὄσο καὶ αἰνιγματικό.

‘Ἡ ἐλληνική μυθολογία, δ πρώτη ἀνθρώπινη ἔκφραση τής ἐλληνικής φύσης, παρουσιάζοντας ἀκριβῶς τήν Ἀθηνά, τή θεά τής σοφίας,

1963· A.W.H. Adkins, *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece*, London, 1972· Moses - I. Finley, *Early Greece...*, Chatto and Windus, London, 1970· L. Schmidt, *Die Ethik der Alten Griechen*, Berlin, 1882.

νά γενιέται, νά ἀναδύεται πάνοπλη ἀπό τὸν ἐγκέφαλο τοῦ κοσμοκράτη Δία, δείχνει μέ τρόπο εὐγλωττο, μέ τρόπο θαυμαστό τὸ μαχητικό καὶ πνευματικό χαρακτήρα τοῦ ἐλληνικοῦ ἀνθρώπου. Στή μυθολογική σκέψη¹ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συναντᾶμε πράγματα τίς πράτες ἐκδηλώσεις τῆς ὀντολογικῆς ἀγωνίας καὶ πάλης. Στούς μάθους τοῦ Σίσουφου καὶ τοῦ Προμηθέα, ὅπως μᾶς δίνεται ἰδίως ἀπό τὸν Αἰσχύλο, ἡ ἀνθρώπινη μοίρα ἡ κατάσταση παρουσιάζεται ὥπως ἀκριθῶς εἰναι, μάλιστα μέ τρόπο ἀνάγλυφο.

Ο Σίσυφος² ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀφυπνισμένη συνείδηση, μιὰ συνείδηση πού βρίσκεται σὲ κατάσταση ἀπόλυτης καὶ διαρκοῦς ἐγρήγορσης. Ἀποφασισμένος νά μείνει ἀτάραχος μέσα στὸ στρόβιλο τῶν κοσμικῶν συμβάντων, πραγματοποιεῖ, αὐτός ὁ «προλετάριος τῶν θεῶν», τὸ «μεροκάματό» του μέ τὸν καλύτερο δυνατό τρόπο. Ἐπιτελεῖ μέ μεγάλο αἴσθημα εὐθύνης καὶ μέ ἀπόλυτη σοβαρότητα τὴν ἀποστολή του κι ἃς γνωρίζει διατελεῖ σὲ μιὰ κατάσταση ἱσοβίτη. Κι ἃς ἔχει συνείδηση διτε εἰναι καταδικασμένος νά ἐργάζεται ἵσοβια, νά μοχθεῖ ἀνώφελα, χωρίς ἐλπίδα, καταναλώνοντας τὴν ὑπαρξή σὲ μιὰ ἀπρόσφορη ἀπότειρα συντέλεσης ἐνός φύσει ἀνεκπλήρωτου ἔργου. Ο Σίσυφος, πού καταμοχθεῖ, πού ἀγωνίζεται νά ἀνεβάσει τὸ βράχο στὴν κορυφή τοῦ βουνοῦ, γνωρίζει καλά τὴ μοίρα του, τὴν ἀναλλοίωτη δομή τῆς ζωῆς, τὴν ἀναπότερη φορά του κόσμου καὶ τῆς προσωπικῆς του ὑπαρξῆς. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά δέν ἐγκαταλείπει, συνεχίζει, σέ πείσμα ὅλων τῶν ἀποτυχιῶν, τὸ φύσει ἀνεκπλήρωτο ἔργο του: Δέν εἰναι τὸ βάρος τοῦ βράχου πού τὸν ἐμποδίζει νά τὸν ἀνεβάσει στὴν κορυφή τοῦ βουνοῦ ἀλλά ἡ κορυφή τοῦ βουνοῦ πού συνεχῶς μεγαλώνει...

Ἀντίθετα μάλιστα, κατανικάει τὸ βράχο, αὐτό τὸ τρομαχτικό φορτίο, τό φορτίο νά «ὑψωθεῖ», τή στιγμή πού τὸν παρακολουθεῖ νά κατρακυλάει... Στό βλέμμα αὐτό ἀντιπροσωπεύεται ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα: ἡ ἀκαταλύτη συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, πού συγκροτεῖ, μόνη της, ἔνα ὀλοκληρωμένο κόσμο, ἔνα κόσμο ἐπίπονης κι ἀκατανίκητης ἀνυποταξίας.

Μέ τὸν Προμηθέα³ ἀλλάζει ἡ μέθοδος, ἡ τακτική καὶ ἡ προοπτική. Ἡ μέθοδος γίνεται τεχνικότερη, ἡ τακτική ἀποτελεσματικότερη καὶ ἡ προοπτική λιγότερο ἀπόλυτη, περισσότερο ρεαλιστική. Ο Προμηθέας εἰναι δι τόπος τοῦ «τεχνολόγου». Θέλει νά ἐπιθληθεῖ ὅχι τόσο ἡ μόνο μέ τή μεγάλη ψυχή, ἀλλά κυρίως μέ τὸ μεγάλο μυαλό, μέ τὴν εὐφυΐα. Δραπετεύει γι' αὐτό ἀπό τὴν ὄντολογική λήθη, ἀπό τὴ φαινομενολογική σπηλιά, δηλαδή ἀπό τὸ σῆν-ἀντικείμενο, ἀπό τὸ σῆν - πού - ἀγνοεῖ - τόν - ἔαυτο του, για νά ὑψωθεῖ στὴν τάξη τοῦ «ύποκειμένου», τοῦ ἐνσυνείδητου ὄντος, για νά ὄρθωθει μπροστά στὸ Ἀπόλυτο σάν ἀδέκαστος κριτής. Ἡ διάγνωσή του τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης εἰναι ρητή, ἡ ἀνακάλυψή του τρομαχτική: Ο ἀνθρωπός καταπιέζεται, εἰναι ἀλλοτριωμένος τό ὄντολογικό καθεστώς, πού διέπει τοὺς θηνοτούς, εἰναι ἄδικο, ταπεινωτικό. «Ἐνα ἀρχικό ὄντολογικό πρᾶξικόπημα ἔχει ἀφαιρέσει ἀπό τὸν ἀνθρώπο τὴ γνώση τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Προμηθέα, στὴν παγκόσμια αὐτή ἀδικία, θά εἰναι ἡ ἐπανάσταση. «Οχι ὅμως μιά ἐπανάσταση αἴματος, μιά ἐπανάσταση μέ τὸ αἷμα τῶν ἀλλων γιά τὴν προσωπική νίκη, ἀλλά μιὰ ἐπανάσταση πολιτισμοῦ γιά τὴ νίκη τῶν ἀλλων, μέσω τῆς προσωπικῆς καταστροφῆς, τῆς αὐτοθυσίας, τῆς αὐτοπάρησης.

Ἡ τεχνολογική, πολιτιστική ἐπανάσταση ἔξασφαλίζει στὸν ἄνθρωπο ὄντολογική ἀνεξαρτησία. Πιό πάνω ἀπό τὸν ἀνθρώπο εἰναι μόνο ἡ Δικαιοσύνη, ἡ ἀνθρώπινη Δικαιοσύνη.

Ἡ ἐξέγερση ὅμως τοῦ Προμηθέα δίκη ἐναντίον του θά καταλήξει σέ μιὰ καταστροφή. «Οχι, ὅπως θά περίμενε κανείς, λόγω τῆς μεγάλης ἡττας πού ὑπέστη ἀπό τό «Ἐλναι»,

1a. Ἰδίως δές J.-P. Vernant, *Les Origines de la pensée grecque*, P.U.F., 1962 καὶ *Mythe et Pensée chez les Grecs*, Maspero (pte Coll.) 2η ἔκδ., 1971· G. Thomson, *Studies in Ancient Greek Society...*, London, 1955· Gruppe, *Griechische Mythologie*, in *Handbuch d' Iwan Von Müller*, Beck, Munich (διαδοχικές ἐκδόσεις).

2. Δέξ π.χ. A. Camus, *Le Mythe de Sisyphe*, Gallimard, 1942.

3. Louis Séchan, *Le Mythe de Prométhée*, P.U.F., 1951· Shelley, πρόλογος στό ἔργο του *Prometheus delivered*: G. Thomson, *Aeschylus: The Prometheus Bound*, Cambridge Univ. Press, 1932· J.J. Goblot, *Εἰσαγωγή στὴ μετάφραση τοῦ Προμηθέα δεσμώτη (Prométhée enchainé. Les classiques du peuple)*, 1967· R. Trousson, *Le thème de Prométhée dans la littérature européenne*, Droz, 1964· Edgar Quinet, *Prométhée*, 1838· J. Romilly, *La crainte et l'angoisse dans le théâtre de l'Eschyle*, les belles lettres, 1958· P. - W. Harsh, *A Handbook of Classical Drama*, Standford Univ. Press, California, 1970, σελ. 52 ἐπ' Wilamowitz - Moellendorff, Ulrich von, *Griechische Tragoedien*, 4 τόμοι, Berlin, Weidmann, 1899 - 1923.

ἀλλά ἀπό τὸ μέγεθος τῆς νίκης πού καταφερε ἐναντίον του. Ἡ νίκη τοῦ Προμηθέα εἰναι, πράγματι, «ἀσήκωτη»: Προηγουμένως ὁ ἄνθρωπος ζούσε τὴ μή ζωή, ἔκτοτε ζεῖ τὸ θάνατο! Σύμφωνα μέ τὴν ἐκδοχή τοῦ Ἡσίοδου, για τὴν κλοπὴ τῆς φωτιᾶς, τιμώρησε ὁ Δίας τοὺς ἀνθρώπους μέ τὴν θνητότητα (τὸ χρόνο) καὶ τὸν Προμηθέα μέ τὴν ἀθανασία: Τό «Ἐλναι διαρκεῖ, ἔχει μιὰ μόνιμη κατοικία» ἡ ὄντολογική ἀτομικότητα χάνεται, δέν ἔχει στό χρόνο παρά μιὰ προσωπινή διαμονή. Οἱ ἄνθρωποι δέχονται ἐντούτοις μέ μεγάλη προθυμία νά «καταβάλουν» ἔνα τέτιο τίμημα γιά τὸ ὄντολογικό, ὑπαρξιακό καὶ πολιτικό καθεστώς πού ἡ προμηθεϊκή ἐτανάσταση ἔξασφαλίζει. Γιατί ἀπό δργανα γίνονται δημιουργοί. Ἀπό ἀπλοί καταναλωτές μετατρέπονται σέ ποιητές, σέ δημιουργούς.

Οἱ δημητριοί ἥρωες⁴ φέρουν τή σφραγίδα τῆς μυθολογικῆς αὐτῆς παράδοσης πού τὸν θάνατον ἔνθερψε. Ἡ ἀγαθότητα, ἡ «ἀφέλεια» τους δέν εἰναι ἐντούτοις ζένη σέ κάθε ὄντολογική προβληματική, ὅπως ἀναρίθμητοι σχολιαστές φαίνεται, ἀδικα, νά πιστεύουν. Ἡ παρουσία μιᾶς ὄντολογικῆς συνείδησης στὸν «Ομηρο δέν ἀφήνει πράγματι ἀμφιθολία. Οἱ ἥρωες τῆς Ἰλιάδας καὶ τῆς Ὁδύσσειας, πολεμώντας ἐναντίον ἀνθρώπινων ἀντιπάλων (κι ὅχι ἐναντίον δονικούτικῶν ἀνεμόμυλων καὶ κοπαδιῶν ἀπό πρόδρομο), πολεμοῦν ταυτόχρονα ἐναντίον τῶν θεῶν, ἐναντίον τοῦ πεπωμένου. Κι ὅταν πεθαίνουν σάν ἥρωες, πολὺ μακριά ἀπό τὸ νά είναι εὐχαρηστημένοι καὶ εὐτυχεῖς, ἐκφράζουν, μέ τὴν ἔσχατη πνοή τους, μιὰ παγκόσμια διαμαρτυρία ἐναντίον τοῦ Ἀπόλυτου, σάν νά ἔκαναν μιὰ καταγγελία, σάν νά εἰσήγαγαν στὸ δικαστήριο τοῦ κόσμου μιὰ ἀγωγή κακοδικίας «κατά ἀγνώστου». Τό θέμα τῆς παγκόσμιας δικαιοσύνης δέν ἀπουσιάζει πράγματι ἀπό τὰ δημητρικά ἔπη.^{4a}

Τόν κατ' ἔξοχή ὄντολογικό ἥρωα, στὸν «Ομηρο, τὸν ἀναγνωρίζομε, τὸ συναγαπάμε στὸ πρόσωπο τοῦ Ἔκτορα. »Εχοντας ἀπόλυτη συνείδηση τῆς προσωπικῆς του κατάστασης, τῆς θεμελιακῆς ἀδικίας τῆς δοπίας ἔχει πέσει θύμα, συγκεντρώνει, δι «Ἔκτορας, διλόκληρο τὸ είναι του στὴν προσπάθεια νά ἔξασφαλίσει αὐτονομία, συνοψίζει δλη του τὴν ἴστορια στὸν ἀνισο ἀγώνα νά παραμείνει δ ἐαυτός του, νά γίνει κυρίαρχος τοῦ ἐαυτοῦ του - ἀπέναντι σ' ἔνα ἐπίφοβο ἀντίπαλο, πού φυσικά δέν είναι δ 'Αχιλλέας, ἀλλά τὸ πεπρωμένο, δι μοίρα καὶ οι ραδιουργίες της. «Υποβάλλοντας τό είναι του σέ μιὰ ἐξονυχιστική ἀνάκριση, ἀνακαλύπτει τὴν οὐσιαστική νοθεία πού ἔχει συντελεστεῖ σέ βάρος του - σέ μιὰ ἀμαρτωλή προοπτική, πού σιγά - σιγά θά τοῦ ἀποκαλυφθεῖ, ἀν δι τὴ βαθιά της αἰτιολογία, τουλάχιστο στὴν τελετουργία καὶ τὴν τελολογία της.

«Ἄν την προσπάθεια νά ἔξασφαλίσει αὐτονομία, συνοψίζει δλη του τὴν ἴστορια στὸν ἀνισο ἀγώνα νά παραμείνει δ ἐαυτός του, νά γίνει κυρίαρχος τοῦ ἐαυτοῦ του - ἀπέναντι σ' ἔνα ἐπίφοβο ἀντίπαλο, πού φυσικά δέν είναι δ 'Αχιλλέας, ἀλλά τὸ πεπρωμένο, δι μοίρα καὶ οι ραδιουργίες της. «Υποβάλλοντας τό είναι του σέ μιὰ ἐξονυχιστική ἀνάκριση, ἀνακαλύπτει τὴν οὐσιαστική νοθεία πού ἔχει συντελεστεῖ σέ βάρος του - σέ μιὰ ἀμαρτωλή προοπτική, πού σιγά - σιγά θά τοῦ ἀποκαλυφθεῖ, ἀν δι τὴ βαθιά της αἰτιολογία, τουλάχιστο στὴν τελετουργία καὶ τὴν τελολογία της.

«Ἄν την προσπάθεια νά ἔξασφαλίσει αὐτονομία, συνοψίζει δλη του τὴν ἴστορια στὸν δικαστήριο τοῦ κόσμου δι ἔστω τῆς Ἰστορίας, θά τὸν ἀκούγαμε νά ἀπαγγέλει ἔνα τρομαχτικό κατηγορητήριο ἐναντίον τοῦ Δία καὶ ἐναντίον ὄλων ἐκείνων πού δ ὁ Δίας ἀντιπροσωπεύει. Σέ μιὰ οὐσιαστική σύνοψη, τό κατηγορητήριο αὐτό, θά συνίστατο στὴν καταγγελία τῆς ἀπάνθρωπης ἀδικίας πού τὸν ἔγινε. Ὁ «Ἔκτορας ὑπῆρξε θύμα μιᾶς οὐσιαστικῆς παραποίησης τοῦ «εἰλναι» του, ἐνός βιασμοῦ τῆς ὑπαρξῆς του, μιᾶς παραβίασης τῆς προσωπικότητάς του, τῶν εἰρηνικῶν καὶ ἀνθρώπινων σχεδίων του: Τοποθετήθηκε στό κέντρο ἐνός πολέμου πού δέν ἔταν δικός του! Μέσα στά χέρια του, μέ τὰ δοπία θωροῦνται μιὰ σύζυγο κι ἔνα γιό πού λάτρευε, ἔθαλαν τὴν κόλαση τῶν ἀντιπάλων του. Στὴν εἰρηνική ἴστορια πού είχε δ ἰδιος θελήσει γιά τὸν ἐαυτό του, τοὺς δικούς του καὶ τὸν κόσμο, ὑποκατέστησαν ἔνα φριχτό πόλεμο.

«Ἄν την προσπάθεια νά ἔξασφαλίσει αὐτονομία, συνοψίζει δλη του τὴν ἴστορια στὸν δικαστήριο τοῦ κόσμου δι ἔστω τῆς Ἰστορίας, θά τὸν ἀκούγαμε νά ἀπαγγέλει ἀδικίας μάχη. Ἡ φυγή τοῦ «Ἔκτορας μπροστά στὸν ἀσυγκράτητο 'Αχιλλέα, φανερώνει τή συνείδησική του πληρότητα· διτε δηόφασή του νά μήν ἐγκαταλείψει ἔνα νοθευμένο ἀγώνα, τὸν ἀναδεικνύει σέ ὄντολογικό ἥρωα. Στὴν ἐπιστροφή τοῦ

4. A.W.H. Adkins, ἐ. ἄ., σελ. 10 ἐπ. καὶ θιβλογραφία: G.S. Kirk, *The Songs of Homer*, Cambridge Univ. Press, 1962 (καὶ συνοπτική ἐκδοση, Homer and the Epic, paperback, 1965): M.I., Finley, ἐ. ἄ., σελ. 87 ἐπ.

4a. π.χ. Όδύσσεια, B 76, O 398· Ἰλιάδα, O 97.

"Ἐκτορα στό πεδίο τῆς μάχης πρέπει νά δοῦμε ἔνα "Ἐκτορα θριαμβευτή, ἄλλα κι ἔνα "Ἐκτορα ἥδη, σχεδόν, τραγικό.

B. ΤΡΑΓΙΚΗ ΗΟΙΚΗ

"Ἄν η μυθική καὶ ὁμηρική ἡθικὴ ἀναγνωρίζεται ἀπό τή θριαμβική της ὅψη, ἡ τραγική ἀναγνωρίζεται στήν καταπονεμένη μορφή ἐνός μαχητῆ πού δέν μπόρεσε νά νικήσει. Ὁ τόπος τῆς τραγικῆς ἡθικῆς εἶναι ἔνα πολεμικό θέατρο. Ἡ τραγική ἡθική εἶναι καθαρή πάλη. Μιά πάλη πού σάν ἔσχατη λύση ἔχει τήν δόλοκληρωτική καταστροφή. Προηγουμένως, αὐτό γιά τό όποιο ἐπρόκειτο, ἦταν νά πεθάνει κανείς θριαμβικά. Τώρα, τό ζήτημα εἶναι νά ζήσει μέσα στή συμφορά, μέσα στή συντριβή, χωρίς νά χαμηλώσει τό βλέμμα.

§ Οἱ Τραγικοὶ Φιλόσοφοι

"Ο τραγικός φιλόσοφος⁵, τό πρώτο αὐτό είδος φιλοσόφου, εἶναι καθαρός στοχασμός, ταυτίζεται μέ τήν ἐρευνά του, μεταβάλλεται ὁ ἕδιος σέ μιά πραξιακή ἔρευνα. Ἡ ἐνατένιση τοῦ κόσμου ἀπό τούς προσωκρατικούς γίγαντες, ἐκφράζει λιγότερο, πράγματι, μιά ἐπιστημονική περιέργεια ἀπ' ὅσο μιά προσωπική, αἰσθητική καί ἡθική κρίση γιά τό Σύμπαν. Ἡ λίγο - πολύ ὑλιστική καί αἰτιοκρατική ἔξιγηση τοῦ «Ἐλναι», ἐμπεριέχει καί μιά ὑπόνοια γιά τό φαινομενολογικό χαρακτήρα του καί μιά πνευματική καί ψυχολογική πρόκληση, πού συχνά παίρνει τή μορφή μιᾶς αἰσθητικῆς καί ἡθικῆς ἐπιτίμησης. Αὖδο ιδίως πού τοῦ καταλογίζεται εἶναι ἡ δεσποτική κυριαρχία του πάνω στό ὄν, ἡ ἀδικία, ἡ σκληρότητα, ὁ αὐθαίρετος χαρακτήρας του, πού κάνει τό νόμο νά φαίνεται προϊὸν τῆς τύχης, καί ἡ παιδική του ἐπιπολαιότητα, πού κάνει τόν κόσμο ἔνα είδος παιχνιδιοῦ.⁶

"Ο τραγικός φιλόσοφος δέν ἀφήνεται ὅμως νά χαθεῖ στήν ὑπεροπτική αὐτή κραυγή πού ἀπευθύνεται στό «Ἐλναι». Δέν λησμονάει τήν ὑπαρξή τοῦ «ἐλναι» καί τήν ὁδυνηρή κατάστασή του. Θεωρεῖ γι' αὐτό πρωταρχικό του καθῆκον, στό στάδιο αὐτό, νά ἀπαντήσει σέ ἐρωτήσεις, ὅπως αὐτές: Ποιά εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ καταγωγή καί ἡ φύση τοῦ «Ἐλναι»; Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις του μέ τό «ἐλναι»; Ποιά εἶναι ἡ κατάσταση στήν ὅποια διατελεῖ τό ὄν καί πῶς, μιά παρόμοια κατάσταση, νομιμοποιεῖται;

Τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ «ἐλναι», τοῦ ἐφήμερου καί φιλαρτοῦ κόσμου, βρισκόταν, στήν προσωκρατική ἐποχή, στό ἐπίκεντρο τού ἐνδιαφέροντος. Σημειώνεται, πράγματι, τότε, ἡ ὑποκατάσταση στή θεογονία μιᾶς νέας κοσμολογίας, μιᾶς κοσμολογίας πολιτικοκοινωνικοῦ, ἐπαναστατικοῦ χαρακτήρα. Οἱ διάφορες λύσεις πού προτάθηκαν σχετικά μέ τό πρόβλημα αὐτό, λύσεις λιγότερο ἐξηγητικές ἀπό ἔρμηνευτικές, ἀφήνουν νά φανεῖ τό ἐνδιαφέρον τῶν πρώτων φιλοσόφων γιά τό ὄντολογικό καθεστώς. Διαπιστώνεται πράγματι ὅτι ἡ προσπάθεια ἐνός ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς καταγωγῆς τοῦ «ἐλναι» διατένεται ἀπό μιά διάθεση ἐξασφάλισης τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν θεμελίων του. Σύμφωνα μέ τό Θαλή⁷ ἡ καταγωγή αὐτή εἶναι μονιστική. Ὁ Ἀναξίμανδρος⁸ θά προσθέσει ὅτι τό «ἐλναι» προέρχεται ἀπό μιά ἀπρόστωτη ὑλικότητα, στήν δόπια καί συμμετέχει τό ἴδιο κυριάρχα. Μιά παρόμοια ἐννόηση τοῦ «ἐλναι», ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι διακηρύσσει τήν ὄντολογική ἐνότητα, ἀναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τήν κυριαρχή θέση τοῦ ἀνθρώπινου «ἐλναι». Ὁ ἀνθρωποκεντρικός χαρακτήρας δέν ἀφήνει λοιπόν καμιά ἀμφιβολία. Ὁ Ἀναξίμανδρος, κατά τό Νίτσε,⁹ δέν θεωρεῖ, ἀντίθετα, τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ κόσμου

5. F. M. Cornford, *From Religion to Philosophy*, Lexington, Mass., Peter Smith, 1958· Ιδίου, *Before and after Socrates*, Cambridge. Univ. Press, 1932· G.S. Kirk καί J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers, a Critical History with a Selection of Textes*, 2η ἔκδ., Cambridge Univ. Press, 1960· W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, T. 1, *The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*, Cambridge Univ. Press, 1962· Jaeger, *Paidia*, Berlin, 4η ἔκδ. 1959.

6. Δέξ C. Axelos, *Le Jeu du monde*, Maspero, 1969

7. H. Diels καί W. Kranz, *Die Fragmente des Vorsokratiker* 13. Simplicius, 23, 21 (D, 475, 1)· 13 a Aetius I, 17,1 (D, 315) 136. II, 1, 2 (D. 327) κλπ.: Ciceron, *De Deorum natura*, n. 1, 10,25.

8. Ἀριστοτέλης, *Φυσικά*, 203 8, 6 (ἐκδ. Budé)· Simplicius, *Φυσικά*, 24, 13 (D., 473)· Aetius, 1,3,3 (D., 277) κλπ.

9. Die Geburt der Philosophie (Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen, τ. X Ἀπάντων ἔκδ. 1903 καί ἐλληνική μετάφραση).

σάν ἀποκλειστικά φυσικό πρόβλημα, ἀλλά τό θεωρεῖ κυρίως σάν πρόβλημα ἡθικό. Ὁ Ἡράκλειτος,¹⁰ ὁ τολμηρότερος ἀνάμεσα στούς προσωκρατικούς γιγαντομάχους, φτάνει μέχρι τό φόνο τοῦ «Ἐλναι». Τά «πάντα ρεῖ», τό κάθε τι γι' αὐτόν εἶναι κίνηση, «γίγνεσθαι», ἐπομένως ἐφήμερο εἶναι, ἐφημερότητα. Ἡ ἀπουσία ἐνός ἀμετακίνητου, αἰώνιου καί ἀναλλοίωτου «Ἐλναι», εἶναι γιά τόν Ἡράκλειτο ἀπόλυτη. Ἡ σύγκρουση τῶν ἀντίθετων εἶναι ὅρος τοῦ «γίγνεσθαι» τῶν πραγμάτων καί ταυτόχρονα ἀρχή, νόμος. Ἡ θέση αὐτή διέπεται ἀπό τό Λόγο, ἀπό τήν ἀντικειμενογένη καί ἀντικειμενοφόρα ἐλλογικότητα. Ὁ Παρμενίδης πιστεύει, ἀντίθετα, στήν ὑπαρξή ἐνός «Ἐλναι» χωρίς καταγωγή, χωρίς ἀρχή ἡ γέννηση καί χωρίς τέλος: «Στήν πραγματικότητα τό Ελναι δέν ἔχει οὔτε γέννηση, οὔτε ἀφετηρία». Ἀπορρέει ἀπ' αὐτό δι τό «ελναι» δέν μπορεῖ παρά νά ἀποτελεῖ μιά στιγμαία πραγματ ποίηση τοῦ «Ἐλναι», ἔνα είδος διαφροῆς τοῦ «Ἐλναι» πού θά ἐπρεπε ἀναγκαστικά νά κατευθυνθεῖ πρός τό Μή-Ἐλναι. Μέ τόν Ἀναξαγόρα¹², ἡ ἀρχή πού βρίσκεται στήν ἀφετηρία τοῦ «Ἐλναι», εἶναι μιά δρισμένη κίνηση, μιά κίνηση πού παρουσιάζεται ὡς μέσο ἐνεργητικῆς ἔκφρασης τοῦ Νοῦ. Ὁ Νοῦς εἶναι τό μόνο πράγμα πού ἔχει τό προνόμιο, τήν ἰκανότητα τῆς αὐθαίρεσίας, τό δικαίωμα τῆς πρωτοθυλίας. Τό μοναδικό πού ἔχειται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τόν ἐαυτό του. "Ολα τά ἄλλα διέπονται ἀπό δυνάμεις ἔξω ἀπ' αὐτά τά ἕδια. Μόνο δ Ἀηδόκριτος¹³ φαίνεται νά ἀρνεῖται στό «ελναι», καί γενικά στόν κόσμο, κάθε ἡθική καί αἰσθητική σημασία. Κατ' αὐτόν ὅλα τά πράγματα κυθερνοῦνται ἀπό ἔνα ἀν-θητικό καί ἀν-αἰσθητικό τυχαῖο, ἀπό τήν καθαρή τύχη, πού δέν ἔχει τίποτα νά κανει μέ τήν ἡθική καί τήν αἰσθητική.

"Ἡ ἐτυμηγορία τοῦ ὄντολογικοῦ αὐτοῦ «κακούργιοδικείου» παίνεται λοιπόν νά δέχεται ὅμοφωνα, καί χωρίς καμιά ἐπιφύλαξη, δι τόν ὑπάρχει «ἔγκλημα», δι τόν ἔχει διαπραχθεῖ ἔνα «προπατορικό ἀμάρτημα», τοῦ διόποιον ὅμως ἡ ἀντικειμενική καί ὑποκειμενική ὑπόσταση παραμένει σ' ἔνα δρισμένο θαύμο ἀνεξιχνίαστη. Τό «ελναι» φαίνεται, πράγματι, στούς πρώτους αὐτούς «δικαιοικράτες», εἴτε σάν δύσμοιρο, εἴτε σάν παίγνιο τῆς τύχης ἡ μιᾶς ἐξωτερικῆς ἀναγκαιότητας ἡ ἐτερονομίας, εἴτε τέλος σάν μιά ἐφήμερη, φευγαλέα αἰσθητική εἰκόνα. Διαφωνοῦν ὅμως ὡς πρός τά κίνητρα καί τήν αἰτιότητα αὐτοῦ τοῦ «ἔγκληματος». Γιά τόν Ἀναξίμανδρο, τό ἐφήμερο «ελναι» ἀντιπροσωπεύει μιά ἐνοχη χειραφέτηση, μιά ἐπαναστατική ἀπόσχιση ἀπό τό αἰώνιο «ελναι», ἐπομένως μιά «παράβαση» πού πρέπει νά υποβληθεῖ σε μιά ἀνάλογη «κύρωση». Ἡ κύρωση αὐτή δέν μπορεῖ νά είναι ἀλλη ἀπό τόν καταδίκη σε θάνατο τοῦ δράστη, δηλαδή τοῦ «ελναι» τής ἐπανάστασης. Ἡ κατάσταση ἐπομένως τοῦ ὄντος εἶναι ἐκείνη τοῦ καταδικασμένου σε θάνατο, τοῦ μελλοδάνατου πού περιμένει στό κελί τήν ἐκτέλεση τῆς θανατικῆς ποινῆς. Ἡ ζωή εἶναι τραγική, δό κόσμος εἶναι ἀδικος, τό «ελναι» εἶναι αὐτός δ καταδικασμένος σε θάνατο πού περιμένει νά ἐκτελεστεῖ. Πρέπει νά πληρώσει γιά τήν «προδοσία» του, στήν πραγματικότητα γιά τήν ηρωική στάση χειραφέτησης ἐνάντια στό «ελναι». Θά μποροῦσε ἵσως κανείς νά μιλήσει ἐδῶ γιά «πολιτικό ἔγκλημα» κατά τής αὐθαίρετης ἡ καταπιεστικῆς ἐξουσίας τοῦ «ελναι». Ὁ Ἡράκλειτος ἔχει ἐντούτοις μιά ἐντελῶς διαφορετική ἀπονηγιά γιά τήν αἰτιολογία τής κατάστασης τοῦ «ελναι». Σύμφωνα μ' αὐτόν τό «ελναι» δέν ἔχει κανενός είδους ἀνυπακοή, ἐπομένως ἡ κατάσταση στήν όποια διατελεῖ δέν είναι ἐκείνη τοῦ ὑπόδικου. Ἡ ζωή δέν ἀποτελεῖ ποινή ἐναντίον τοῦ «ελναι», ἀλλά δικαίωση τοῦ ὄντος καί συνάμα καταδίκη τοῦ «ελναι». Στήν κοσμοδικία του δ Ἡράκλειτος διακηρύσσει τήν ὄντικη μονοκρατορία, τήν κυριαρχία τοῦ «ελναι» καί τήν ἔκπιση τοῦ «ελναι».

Σέ μιά τέτια κατάσταση τί πρέπει καί τί μπορεῖ κανείς νά κανει; Ἡ διανοητική καί ζωική δραστηριότητα τῶν προσωκρατικῶν σέ ποιούς σκοπούς ὀφείλει νά ἀποθέπει καί μέ ποιό τρόπο θά κατορθώσει νά τούς πραγματοποιήσει; Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τῶν παγκοσμίων αὐτῶν στρατιωτῶν, τί περιεχόμενο πρέπει καί μπορεῖ νά παράγει;

10. Δέξ C. Axelos, *Héraclite et la philosophie* (1959) καί ἐλληνική μετάφραση L. Dauziac, *De Heraclito Ephesio*, Thèse, Paris, 1878· E.N. Ρούσσος, *Ἡράκλειτος*. Τά Ἀποσπάσματα, Ἀθήνα, 1971.

11. Diels, *Parmenides Lehrgedicht* (Ἑλληνικά καί γερμανικά, μέ εισαγωγή καί σχόλια), Berlin, 1897.

12. Zévort, *Sur la vie et les doctrines d' Anaxagore*, Paris, 1844· Mulach, *Fragments philosophorum graecorum*, 1860.

13. P. Natorp, *Die Ethik des Démocritos*, Marburg, 1893· P. Nizan, *Les Matérialistes de l' Antiquité* (Démocrite, Epicure, Lucrece), Paris, 1936.

Ἡ ἐξερεύνηση τοῦ κόσμου ἀπό τοὺς προσωκρατικούς δέν εἰχε ἀποκλειστικά γνωστικό σκοπό, ἀλλά ἀπέθελε περιφέρειαν καὶ νά τὴν ἔξιασται καὶ νά θεωρήσει τὸ «εἶναι», τῇ ζωῇ, τήν ὑπαρξήν. Αὐτὸς ποὺ τούς ἐνδιαφέρει πρωταρχικά, μετά τὴν κατανόηση τοῦ ἰσχύοντος ὄντολογικοῦ καθεστῶτος καὶ τήν ἐνσυνείδηση τοῦ ἀδικου περιεχομένου του, ἵνα μήν παραμείνουν κάτω ἀπό τὸ ζυγό τῆς ἐξουσίας του, νά ἀπορρίψουν κάθε εἰδος συμβιθασμοῦ μέν μιά ὑποπτη στά μάτια τους πραγματικότητα.

Ἡ ηθική στρατηγική τῆς πρώτης αὐτῆς φιλοσοφίας συνίσταται στήν ἐξέγερση κατά τοῦ κρατοῦντος ὄντολογικοῦ καθεστῶτος, στήν ὑπέρβαση τοῦ καθιερωμένου, τοῦ δομένου ἀνθρώπου, χωρίς νά χαθεῖ ἡ ἐπαφή μέ τήν καθημερινότητα, καὶ στήν ἐγκαθίδρυση ἐνός νέου καθεστῶτος, ἀντάξιου τοῦ νέου ἀνθρώπουν. Αὐτὸς ποὺ ἐνδιαφέρει εἰναι ἡ καθιέρωση μιᾶς κοσμικῆς ηθικῆς, ἔνα εἰδος ἀναγκαστικοῦ δικαίου, παγκόσμιας δημόσιας τάξης, πού θά ἐπιτρέψει τὸν ἔλεγχο, τήν κυριάρχηση τοῦ Σύμπαντος. Ἡ πρόσφορη τακτική γιά τήν πραγματοποίηση μιᾶς παγκόσμιας κυριάρχης ηθικῆς εἰναι ὁ ἀπόλυτος ἀγώνας: 'Ἡ ἀνυποταγή, ὁ μῆ συμβιθασμός, ὁ φιλοσοφικός καὶ ὑπαρξιακός ἡρωισμός. 'Ο ἀπόλυτος ἀγώνας ἀποτελεῖ ὑψιστη ἔκφραση τῆς αἰώνιας δικαιοσύνης. Στό βάθος, αὐτός δ «ἰερός πόλεμος» κατά τοῦ Σύμπαντος ἔχει ἔνα καὶ μοναδικό σκοπό: τήν κατάκτηση τῆς θεωρίας της καθαίστητας καὶ σέ ἀπόλυτη προτεραιότητα τῆς αὐτοθεωρίας της. 'Ο Ἐμπεδοκλῆ¹⁴, στήν ἀδυναμία του νά ἐξασφαλίσει αὐτή τή θεωρία, στήν ἀποτυχία του νά βρει τήν ταυτότητά του, ρίχνεται στήν Αἴτνα, ὑπογραμμίζοντας ἔτσι, μ' ἔνα τρομαχικό τρόπο, τήν τιτάνεια ἀποφασιστικότητα τῶν ὄντολογικῶν αὐτῶν μαχητῶν: τόν ἀσυμβίθαστο χαρακτήρα τῆς τραγικῆς ηθικῆς.

Ἄν τοῦ ζήτημα πού τίθεται εἰναι ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ Σύμπαντος, ἡ ἐξέγερση ἐναντίον τοῦ ὄντολογικοῦ καθεστῶτος σέ ἰσχύ, ἔπειται ὅτι πρέπει νά γνωρίζουμε τόν τρόπο σύμφωνα μέ τόν ὅποιο θά ἐνεργήσουμε σέ μιά παρόδη προσποτική, τό πῶς θά κατακυριεύσουμε τό Σύμπαν – κι ἐπομένως τή θεωρία, τό πῶς θά νικήσουμε ἡ τό πῶς δέν θά ἡτηθούμε στήν ὄντολογική πάλη. 'Ἐχουν προταθεῖ, σχετικά, διάφορες τακτικές, τακτικές πού διαπνέονται λίγο - πολύ μιά διάθεση ἀδιαλαξίας. Σύμφωνα μέ μιά πρώτη δυνατότητα, ἡ κατάκτηση τοῦ Σύμπαντος θά γίνει μέ το νοῦ, μέ τό στοχασμό. Σύμφωνα μέ μιά δεύτερη, δέν θά μποροῦσε κανείς νά φτάσει ἀσφαλέστερα στήν ὄποια τοῦ κόσμου παρά μέσω ἐνός πραξιακοῦ ἡ ζωικοῦ φιλοσοφικοῦ ἡρωισμοῦ: δημιουργώντας νέες δυνατότητες ζωῆς. Στήν ἀδυναμία μιᾶς ριζικῆς ἀλλαγῆς τῆς ὑπαρξῆς, ὁ συνεπής αὐτός φιλοσοφικός ἡρωισμός καταλήγει στήν αὐτοκαταστροφή, σ' ἔνα εἰδος ὄντικής αὐτοκτονίας: τό νά μή νικήσει κανείς δέν ἀποτελεῖ χωρίς ἄλλο ἥττα, τό νά μήν ἀφεθεῖ ὅμως νά ἡτηθεῖ καὶ νά ὑποταχθεῖ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς μιά μεγάλη νίκη. 'Υπάρχουν, ἐντούτοις, καὶ δύο ἄλλες ἀκόμα δυνατότητες: Νά κλειστεῖ κανείς, σάν ἀντίδραση στήν παγκόσμια σκληρότητα, στήν τραγική ὑπερφάνεια του καὶ ἀπό κεῖ νά ἀτενίζει τό θέαμα τοῦ κόσμου σέ μιά κατάσταση ἀτρωτής ἀταραξίας ἡ νά ἀνέχει, νά ὑποφέρει ἔνα παρόμιο θέαμα, συμμετέχοντας σ' αὐτό ἔντιμα καὶ συνειδητά. 'Ο κόσμος είναι ἔνα παιχνίδι, δέν μένει λοιπόν παρά νά «μποδει στό παιχνίδι», νά παίξουμε καὶ ἐμεῖς οἱ ἕδιοι.

§ 2. Οι Τραγικοί Ποιητές

Οἱ τραγικοί ποιητές είναι ἀποκαλέστεροι τῶν τραγικῶν φιλοσόφων¹⁵. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ἔχουν προετοιμάσει τό πεδίο, ἔχουν σηκώσει τήν αὐλαία, ἀποκαλύψει τή σκηνή πάνω στήν ὅποια θά παρουσιαστεῖ τό θέαμα, ὅπου παιχτεῖ ἡ τραγωδία τοῦ κόσμου. Οἱ πρῶτοι είναι πρωταγωνιστές τοῦ θεάματος καὶ ταυτόχρονα θεατές. Αὐτοὶ θά διασθαθοῦν, μέ μιά ἀπόκοσμη ἔνταση, τήν ὑπαρξιακή τρομοκρατία.

Ποιό ἡταν ὅμως ἀκριβῶς τό πρόβλημα τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ; Μέ το νά τεθεῖ σωστά, αὐξάνονται οἱ πιθανότητες μιᾶς αὐθεντικῆς ἐννόησης τῆς τραγικῆς συμπεριφορᾶς¹⁶.

14. E. Bignone, *Empedocle. Studio Critico*. Turin, 1916· R. Rolland, *Empédocle ou l' Age de la Haine*, Paris, 1917· J. Schuhl, *Essai sur la formation grecque*, 1934.
15. Jacqueline de Romilly, *La Tragédie grecque*, P.U.F., 1970 δύον καὶ πολύτιμες βιβλιογραφικές πληροφορίες καὶ Γ. Κορδάτος, 'Ἡ Ἀρχαία Τραγωδία καὶ κωμωδία, 4η ἔκδ., Μπουκουμάνη, 'Αθήνα, 1974· J - p. Vernant καὶ P. Vidal - Naquet, *Mythe et Tragédie en Grèce Ancienne*, Maspero, 1972.

16. Γιά το «τί είναι τραγωδία?», δές Albin Lesky, *Greek Tragedy*, I. Beny, London, 2η ἔκδ., 1966, σελ. 1 ἐπ. (ὅπου καὶ σχετική βιβλιογραφία).

Σύμφωνα μέ τό Νίτσε¹⁷, αὐτό πού ζήταει, αὐτό πού θέλει ὁ τραγικός ποιητής είναι νά θριαμβεύσει ἐνάντια στή φρικτότητα τοῦ θεάματος τοῦ κόσμου, γιά νά μπορέσει νά ζήσει. Τό νά μπορέσει νά ζήσει, ἀποτελεῖ τότε γι' αὐτόν, τό πιό οὐσιαστικό. Τό νά μπορέσει νά ζήσει δέν σημαίνει ὅμως ἀπλῶς νά ζήσει, ὅπως κι ἄν είναι, μέ δποιοδήποτε τρόπο, ἀλλά νά ζήσει αὐθεντικά, ἔτσι δηλαδή πού ή ζωή νά είναι ἔξια νά ζηστεῖ. 'Επιστρέφομε ἐπομένως, μέ τόν τρόπο αὐτό, στήν ἰδέα, στήν ἐπιτακτικότητα ἐνός θριάμβου, στήν ἀνάγκη νά θριαμβεύσουμε πάνω στό τραγικό, σ' αὐτό πού κάνει τή ζωή νά μήν είναι ζωή, ἔξια ζωή. Τό νά θριαμβεύσουμε ἐνάντια στήν τραγικότητα δέν ἀποτελεῖ ὅμως ἀντοσκοπό, ἀλλά τό μέσο πού ἐπιτρέπει νά ζήσουμε, νά ζήσουμε μή τραγικά. 'Ο θριάμβος αὐτός είναι ἄρα ἰδιοτελής, ὑπαγορεύεται ἀπό τό «εὖ ζῆν». Τό «εὖ ζῆν», είναι ὅμως δυνατό ἀντικειμενικά; 'Οχι, φυσικά. 'Ο τραγικός ἀνθρωπός τό γνωρίζει καλά, ἀλλιώς γιατί θά ἥταν τραγικός; 'Εδδ είναι ἀκριβῶς πού δίδιοτελής χαρακτήρας τῆς νιτσεϊκῆς ἀποφῆς γιά τήν τραγική προβληματική, ἀποκαλύπτεται σέ ὅλη του τή σημασία. Γιατί προκειμένου νά ἔξασφαλίσει τό «κωμή τραγικό είναι», δέν ἔχει, κατά τό Νίτσε, δ τραγικός ἀνθρωπός, παρά νά ἔξαφανίσει τό τραγικό πρόσωπο τῆς πραγματικότητας κάτω ἀπό τήν ἀπολλάνωνται μάσκα ή τή διονυσιακή δργαστικότητα. Καὶ στίς δύο ὅμως περιπτώσεις πρόκειται, στήν ούσια, γιά ἀπλή παραλλαγή, γιά camouflage τῆς τραγικῆς πραγματικότητας: γιά ἔξαπάτηση τῆς ἀφυπνισμένης συνείδησης καὶ «πνίξιμο» τῆς τραγικῆς ἀτομικότητας μέσα σέ μιά διερική ὑπεροχοποίηση (ἀπολλάνωνται αὐταπάτη) ή μέσα στή μέθη καὶ τήν ἔξαγηψη (διονυσιακή λήθη).

Μιά παρόμια ἐρμηνεία κάνει τήν τραγική στάση νά φαίνεται σάν ἔνα διάθημα «ἀποτραγικοποίησης», κατί πού ἐμπνέεται ἀπό ἔνα ὑπαρξιακό συμφέρον καὶ μοιάζει μέ ἐκούσια ἐνσυνείδητη αὐταπάτη. Αὐτό δηλαδή πού στό βάθος ἐπιζητεῖται καὶ ἐπιδώκεται είναι νά ἀποκρυψει ἡ τερατώδης ὄψη τοῦ κόσμου κάτω ἀπό ἔνα περίλαμπτρο ἐνδύμα: νά ἔξαφανιστεῖ ἡ αίμοσταγής, πανάσχιμη πραγματικότητα κάτω ἀπό μιά φαινομενολογική δθώα αἰσθητική νά καταποντιστεῖ ὁ homo oeconomicus μέσα σ' ἔνα homo estheticus.

'Ἐντούτοις, στόν Προμηθέα δεσμώτη – πού δ Γυπαετός τοῦ κατασπαράζει τήν ὑπαρξη, στόν Οἰδίποδα, στήν 'Αντιγόνη, στόν 'Ορέστη, τέλος στή Μήδεια ή ἀπάνθρωπη πραγματικότητα είναι μόνιμα παρούσα. Τό βλέμμα τους δέν κατοικεῖται ἀπό τό δνειρο οὔτε ἀπό τή μέθη, οὔτε ἀπό τήν ἐλπίδα, ἀλλά κυριαρχεῖται ἀπό τήν ὄντολογική καὶ ὑπαρξιακή κραυγή ἐνός παγκόσμιου πόνου, πού είναι μαζύ καὶ ὑπερήφανη ἀλαλαγή. 'Η οδσία τῆς τραγικότητας βρίσκεται στήν καθαρή πάλη: στήν καταστροφική πάλη. Μιά πάλη μέ τό 'Απόλυτο πού διεξάγεται μέ τρόπο ἀπόλυτο καὶ ἀνελεή. 'Ο τραγικός ἀνθρωπός είναι ἀσυμβίθαστος, τό διάθημά του τό χαρακτηρίζει μιά ἀκρατη ἀδιαλλαξία. Βιάζει τό πεπρωμένο του, παραμένοντας ἔνας συντριμμένος ἀνυπότακτος καὶ ταυτόχρονα ἔνας θριαμβεύτης χωρίς νίκη. Δέν ἀποφεύγεται τόν ἀντίπαλο, ἀντίθετα μάλιστα τόν προκαλεῖ, δποιος κι ἄν είναι. 'Ο Αισχύλος δέν δίστασε νά «προκαλέσει σέ μονομαχία» τόν ἐχθρό τόν πιό ἐπίφοβο πού μπορεῖ ἀνθρωπός νά γνωρίσει: τό Χρόνο. Σύμφωνα μέ μιά πληροφορία, πρότασε σέ κάθε τραγωδία του, ώς ἀφιέρωση, αὐτή τή μοναδική «ὕδρινη»: στό Χρόνο. Η τραγική ἡθική είναι ἀναρχική, τρομοκρατική καὶ πολύ ἀνθρώπινη... 'Ο τραγικός ἀνθρωπός ἀψηφᾶ τό Σύμπαν¹⁸.

II. Η ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΕΝΑΛΛΑΓΗ

'Η Συμφιλίωση τοῦ «εἶναι» μέ τό «Εἶναι»
ή 'Ανθρώπινη 'Ηθική

Στήν ἡθική αὐτή τής ἀπόλυτης ἀναστάτωσης καὶ τοῦ δλοκληρωτικοῦ συγκλονισμοῦ, τής ὅποιας τό δύόθαρθρο ὑπῆρξε ὑλιστικό, θά ὑποκατασταθεῖ μιά ἡθική τής ἡρεμίας, τής ὑφεσης, μιά ἡθική ἰδεαλιστικῆς χροιᾶς. Στίς δύονηρές κραυγές καὶ στούς πολεμικούς ἀλαλαγμούς ὑποκαθίσταται μιά σοθαρή, σιγανή καὶ πειστική φωνή, πού δέν είναι ὅμως λιγότερο «φονική» γιά κάθε τί πού θά τής ἀντιταχθεῖ: Τό περίστροφο μέ σιγαστήρα φονεύει τό ἕδιο ἀποτελεσματικά μέ τό περίστροφο χωρίς σιγαστήρα.

17. Die Geburt der Tragödie (1871).

18. Είναι χαρακτηριστική αὐτής τής στάσης ή σαιξηπρική ἔκφραση πού προφέρει δ Ρωμαῖος εὐθύνης ως πληροφορεῖται τό θάνατο τής Ιούλιέττας: 'Is it even so; then I defy you, stars!..

Πός θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ αὐτή ἡ μετατόπιση τῆς ὁποίας τά κυρία χαρακτηριστικά είναι δρθιολογισμός, αἰσιοδοξία καὶ ἐπιστημονικότητα; Μιά αὐστηρά ἴστορική ἐξήγηση θά ἦταν ἀνεπαρκής. Τό τέλος τῶν μηδικῶν πολέμων καὶ ἡ οἰκονομική, πολιτική καὶ πολιτιστική δύναμη τῆς Ἀθήνας χωρίς ἀμφιβολία ενόντασαν μιὰ παρόμοια μετατόπιση. Σημαντικό ἐντούτοις ρόλο διαδραμάτισε ἐδῶ κι ὁ ψυχολογικός παράγοντας. Ὁ Ἑλληνικός ἀνθρωπός εἶχε αἰσθανθεῖ ἥδη τήν ἀναγκαιότητα, τήν ἐπιτακτικότητα μιᾶς ὑποχώρησης τοῦ ὑπερβολικά δραστηριοποιημένου καὶ ἀναρχικοῦ ἐνστίκτου μπροστά στὸ συγκρατημένο καὶ δημιουργικό πνεῦμα.

Πρός τήν κατεύθυνση αὐτή θά στραφοῦν ἀκριβῶς, μ' ἔνα τρόπο ὅμως διαφορετικό, οἱ σοφιστές καὶ οἱ σωκρατικοί. Στούς πρότους¹⁹ ἀναγνωρίζεται ἡ τιμὴ ὅτι ἀπέσπασαν τὸ «εἶναι» ἀπό τὸ μεγαλοοντολογικό πεδίο κι ὅτι ἀνακάλυψαν τήν «μικροοντολογία», ἀλιώς εἰπωμένο, ὅτι ἔδειξαν τὸ «εἶναι», τό ὑποκείμενο, στὸν ἔδιο τὸν ἑαυτό του, ἀλλά μέσω ἐνός λίγο-πολὺ παραμορφωτικοῦ καθρέπτη. Ὁ Σωκράτης, ἀνιχνεύοντας στήν ἵδια αὐτή προοπτική, μὲ τήν ἔννοια ὅτι συγκέντρωσε τό ἐνδιαφέρον του στὸ «εἶναι», σχεδόν ἀδιαφορώντας ἐξ ὀλοκλήρου γιά τό «Εἶναι», θά προκαλέσει, μέ τήν πραξική καὶ διανοητική του στάση (μέ τήν πράξη καὶ τήν θεωρία του) μιὰ τομή στήν ἀνθρώπινη ἴστορια. Ἡ πνευματική του στάση, τήν ὁποία χαρακτηρίζει μιὰ ἐκπληκτική ἀφαίρεση, ἀλλά ἰδιως δ «δικαινικός του θάνατος», θά συγκλονίσουν τήν ἀνθρώπινη συνείδηση. Ἡ ἀπόλυτη προσήλωσή του στή ζωή καὶ ταυτόχρονα ἡ ἀδιαφορία του μπροστά στὸ θάνατο θά μποροῦσαν νά θεωρηθοῦν σάν ἐπίθεση ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ «Εἶναι», σάν οὐσιαστική ἀμφισθήτησή του. Ὁ Πλάτωνας²⁰, ἀφοσιωμένος ἀρχικά μαθητής τοῦ Σωκράτη, θά σπρώξει τελικά τήν ἰδεαλιστική ἀφαίρεση στά ἄκρα: Ὁ χωρισμός τοῦ κόσμου σέ δύο γίνεται ἀπόλυτος. Ἀπό τή μιὰ μεριά είναι τό φαινόμενο, τό ἐφήμερο, οἱ σκιές. Ἀπό τήν ἄλλη οἱ οὐσίες, τό αἰώνιο, οἱ ἰδέες (τά «ννοούμενα»)²¹. Αὐτά τά τελευταῖα μόνο είναι αὐθεντικά, κάθε τι ἄλλο, ὅλα τά ἄλλα ἀποτελοῦν παραμόρφωση. Στή μεταφυσική νίκη τοῦ Σωκράτη, δ ἀπλάτωνας προσθέτει ἔτη μιά φυσική ἥττα. Ὁ Σωκράτης ἀπέσπασε τόν ἀνθρωπο ἀπό τόν κόσμο γιά νά ἐγκαθιδρύσει μιὰ πολιτεία ἀνθρώπων, ἐνώ δ ἀπλάτωνας ἀπέσπασε τόν κόσμο ἀπό τόν ἀνθρωπο γιά νά ἐγκαθιδρύσει ἐνα βασίλειο ἰδεῶν.

A. ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗΣ

Τό ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη θά είναι ἀκριβῶς νά συμφιλιώσει φυσική καὶ μεταφυσική, ὑλισμό καὶ ἰδεαλισμό, μεγάλο καὶ μικρό «εἶναι», ἀνθρωπο καὶ ἀνθρωπο. Νά κάνει, ἄν είναι δυνατό, μιὰ σύνθεση τῆς ήρωικῆς καὶ θριαμβικῆς ἀλαλαγῆς καὶ τῆς τραγικῆς κραυγῆς τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου.

§ 1 Τό Ἐπιστημολογικό Διάθημα

«Ο Ἀριστοτέλης είναι δ ἀνθρωπος τῆς κρίσης. Τῆς οἰκονομικῆς, πολιτικῆς καὶ ἰδιως τῆς πολιτιστικῆς κρίσης. »Αρα δ κριτικός ἀνθρωπος. Ἡ γενική εὐφορία (οἰκονομική, πολιτική, γνωστική, καλλιτεχνική), πού προηγήθηκε, παρουσιάζεται στά μάτια του ἀσυντόνιστη, σκόρπια, συγκεχωριένη, σέ μιὰ κατάσταση σχεδόν χαώδη. Χρειάζεται νά μπει τάξη, νά γίνει συστηματοποίηση, νά ἐξεταστεῖ ἡ αὐθεντικότητα, ἡ «ἐπιστημονικότητα» τῶν «κεκτημένων» στό γνωστικό ἰδιως τομέα. Οὔτε ἀπαισιόδοξος, οὔτε αἰσιόδοξος, ἀποτελεῖ πρότυπο, μέ τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ πνεύματος καὶ τήν ἐν γένει προσωπικότητά του – καθώς καὶ μέ τή μεθοδολογία του, «ἐπιστήμονα-ἐπιστημολόγου».

Τό στοχασμό του, γιά τίς γνώσεις τῆς ἐποχῆς, χαρακτηρίζει ἐπιστημονική πληρότητα καὶ πειθαρχία. Στό μέτρο πού χρησιμοποιεῖ τήν ἀκριβή λογική ἀνάλυση καὶ βρίσκεται σέ ἀμεση ἐπαφή μέ τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, μέ τά πραγματικά, ἴστορικά, ψυχολογικά κιλ περιστατικά, ἡ ἔρευνά του ἐγκαθιδρύει τήν ἐπιστημονικότητα.

19. Th. Funk - Brentano, *Les Sophistes grecs et les Sophistes contemporains*, Paris, 1879.

20. H. Νικολούδη, «Ἡ σωκρατική σοθαρότητα», στήν ἐφημερίδα «Ἡ Καθημερινή», 5,6,7 - 12 - 78 καὶ στό «Ἐννοια καὶ χρησιμότητα τῆς Φιλοσοφίας», Ἀθῆνα, 1978, σελ. 202 ἐπ.

21. Τίμαιος, 51 δ καὶ Kant, *Kritik der reinen Vernunft* A, 248 (καὶ Ἑλληνική μετάφρ. ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, σελ. 205 ἐπ.).

‘Ο Σταγειρίτης, ὁ μέτοικος αὐτός τῆς Ἀθήνας, στήν ἀναζήτηση τοῦ «δύντως ὄν», τοῦ ὄντος ὃς ὄντος, τοῦ πραγματικοῦ ὅπως είναι στήν πραγματικότητα του, τοποθετεῖται στό μέσο, ἀνάμεσα στήν ὑλιστική «ζωικότητα» τῶν προσωκρατικῶν καὶ στήν ἰδεαλιστική «πνευματικότητα» τοῦ Πλάτωνα. Δέν προσπυτογράφει ἀποκλειστικά, ἀπόλυτα καμάρα ἀπό τίς δύο. Διαπιστώνοντας παντοῦ τήν ὑπαρξή κενῶν, προσηλώνει τό θλέμα του, μέ τρόπο ἀπόλυτο, στή γη, ἀναζητώντας ἀπαντήσεις περισσότερο βέθαιες καὶ θετικές στήν ἐρώτηση γιά τό «εἶναι» καὶ τήν οὐσία του.

Προβαίνει σέ μιά κριτική ἐκτίμηση τῶν ἀπόψεων τῶν προγενεστέρων του, ὃχι δλων, ἀλλά ἐκείνων μόνο πού είχαν κάποια ἀπήχηση ἡ κάποια λογική θεμελίωση. Κατά τήν ἐκτίμηση του, στήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας πρέπει κανείς νά ξεκινάει σωστά, καὶ ξεκινάει σωστά, ὅταν ξεκινήσει ἀπό τό γνωστό, ὃχι ἀπό τό ἀπόλυτα καὶ γενικά γνωστό, ἀλλά ἀπό τό σχετικά γνωστό σέ μᾶς, δηλαδή ἀπό τό γεγονός, τό περιστατικό (κι ὃχι ἀπό τήν ἰδέα): «Πρέπει λοιπόν (...) νά ἐκθέτονται τά γεγονότα, νά ἐντοπίζονται τά προβλήματα, πού ἀπ' αὐτά ἀπορρέουν, ὕστερα νά ἀξιολογοῦνται, κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ὅλες οἱ ἀπόψεις πού ἀφοροῦν αὐτές τίς ψυχικές καταστάσεις (ἡ τουλάχιστο οἱ πιό διαδομένες καὶ σπουδαῖες)»²².

§ 2 Νέες Σχέσεις «εἶναι» καὶ «Ἐίναι»

Κατά τόν Ἡράκλειτο δέν υπάρχει τίποτα τό ἀμετάβλητο: τό ἀμετακίνητο. Τά πάντα ρεῖ. Στήν πηγή αὐτῆς τής παγκόσμιας ἀστάθειας, βρίσκεται ἔνας ὑποθετικός πείσμονας παίχτης. Μόνο τό «εἶναι» υπάρχει καὶ δέν είναι ὅπως ἡταν πρίν καὶ θά είναι ἀλλιώτικα στή συνέχεια. Ἡ ἀπούσια τουναντίο ἐνός «Ἐίναι» φαίνεται ἀπόλυτη, ἀμετάκλητη. Στήν ἄλλη ἀκριβῶς ἄκρη δ ἀπλάτωνας, ὑποτάσει τό «εἶναι», τό δην στό «Ἐίναι». Στήν ἀπόλυτη μονοκρατία τοῦ ἡράκλειτου «γίγνεσθαι», ὑποκαθιστά τήν ὀλοκληρωτική καὶ τυραννική κυριαρχία τοῦ «Ἐίναι». Τό «Ολο διέπεται, σύμφωνα μέ τόν Πλάτωνα, ἀπό τόν «οὐρανό τῶν Ἰδεῶν», νή γη ὁ αἰσθητός κόσμος, κατοικεῖται ἀπό ἔνα ἐκφυλισμένο πλῆθος, ἀπό μιὰ χωλή καὶ θητή ἀνθρωπότητα, ἀπό ἀτελῆ καὶ φανταστική δόντα, καταδικασμένα νά νοσταλγοῦν τό «Ἐίναι», σέ σχέση μέ τό δόπιο παραμένουν στήν οὐσία ξένα. Ο αἰσθητός κόσμος, πολύ κατώτερος ἀπό τό νοητό κόσμο, μοιάζει μ' ἔνα τόπο στόν δόπιο ἀπορρίπτονται τά κατάλοιπα πού προήλθαν ἀπό τήν τεράστια ἰδεαλιστικοποίηση τοῦ δόπιου στήν δόπιον προέθη δ Πλάτωνας. Ἡ κατοικία τοῦ ἀνθρώπου «μολύνεται» μέ τόν Πλάτωνα, μέ τά πλατωνικά φαινόμενα· «κατακλύζεται», «καταποντίζεται» μέ τόν Ἡράκλειτο, μέ τό ἡράκλειτο «πάντα ρεῖ». Ἡ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται νά είναι η κατάσταση τοῦ ναυαγοῦ.

‘Η ἀριστοτελική ἀπόπειρα ἀποβλέπει στή διάσωση. «Εχει ἀντικειμενικό σκοπό νά καταλύσει τό μυθικό οὐρανό τῶν Ἰδεῶν, ἐπιδιώκει νά ἀποκαταστήσει τό «εἶναι», χωρίς ὅμως νά ἐκτοπίσει τό «Ἐίναι». Τό κάθε τι, γι' αὐτόν, πρέπει νά ἐπιστρέψει στή γη, ὅπου θά ὑπαχεῖ σ' ἔνα καθεστώς ἀρμονικῆς συνύπαρξης. Τό «Ἐίναι» λοιπόν είναι στόν Ἀριστοτέλη παρόν, ή παρουσία του ὅμως δέν συνεπάγεται τήν ἐξαφανιση τοῦ «εἶναι», ἀντίθετα, ή μή ἀπούσια του θεμελιώνεται ἀκριβῶς στήν παρουσία αὐτοῦ τοῦ τελευταίου, χωρίς τήν ὑπαρξή τοῦ δόπιου ή δική του παρουσία θά ἡταν προβληματική, ἀν ὑποτεθεῖ πώς δέν θά ἡταν ἀδιανόητη. Τό «δυνάμειτε εἶναι», ή ὑλή, ἐπιθυμεῖ, τείνει νά γίνει «ἐνεργεία εἶναι», δηλαδή, στήν πραγματικότητα, ἔνα πραγματικό ή πραγματοποιημένο «εἶναι», ἐπομένως ἔνα «εἶναι» πού συμμετέχει στό «Ἐίναι». Θέλει δηλαδή νά ἐπενδυθεῖ μιὰ παγκόσμια μορφή, νά πληρωθεῖ μέ οὐσία, νά προσαχθεῖ τέλος σέ μιὰ ὀλοκληρωμένη δόντότητα, σ' ἔνα δοντώς ὄν.

Τό «γίγνεσθαι», τό ἐφήμερο «εἶναι», ἐμφανίζεται ἔτσι σάν μιὰ δοτικότητα δοντολογικῆς φύσης. Τό «εἶναι» ἐπικοινωνεῖ μέ τό «Ἐίναι», ή υπεροχή τοῦ τελευταίου είναι ἐξαρτώμενη, δρίζεται ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τοῦ πρώτου, τοῦ δόπιου ή ἀπούσια θά ἔκανε τό «Ἐίναι». ἔνα είδος σημαινόμενου χωρίς σημαίνον, χωρίς ὑποκείμενο, χωρίς τό υποκείμενο πού θά τό θεβαίώσει. Τό «Ἐίναι», κίνητρο καὶ δημιουργός τοῦ «εἶναι», θά περιστρεφόταν στό κενό, ἄν τό «εἶναι» δέν είχε τό ἰδίο

22. Ἡθικά Νικομάχεια, 1, 1145 B, 3 - 8 (οἱ παραπομπές ἔχουν υπόψη τους τό κείμενο τοῦ Susemihl πού χρησιμοποιεῖται καὶ ἀπό τό Δαλέζιο, Ἀριστοτέλους Ἡθικά Νικομάχεια, Πάπυρος, 1949)

μιά προδιάθεση νά δημιουργηθεῖ, ἄν δέν προσφερόταν αὐτό τό ἴδιο στήν ἴδια τή δημιουργία του. Αὐτό πού ἐνδιαφέρει εἶναι δριστικά τό εἶναι – πού μετέχει – στό Εἰναι, τό εἶναι – αὐθεντική – ἀναπαράσταση (παρουσιοποίηση) – τοῦ – τοῦ – Εἰναι. Δέν ἀποτελεῖ τό «Εἰναι» τήν πραγματικότητα τοῦ «εἶναι» ἀλλά αὐτό τό τελευταῖ συνιστᾶ τήν πραγματικότητα ἐκείνου, τῆς Ἰδέας. Τό «Εἰναι» δέν εἶναι παρά ή γενίκευση, ή παγκοσμιοπόληση, ή διαιώνιση, ή διάρκεια, ή μονιμότητα τοῦ «εἶναι». 'Η δυτική ἐφημερότητα ἔξασφαλίζει ἔτσι τήν ὀντολογική της ἀθανασία ή αἰωνιότητα.

Κάνει αὐτό ώστε τό «ὅντως ὅν», τό τελειωμένο, δλοκηρωμένο ὅν νά μή βρίσκεται ἀποκλειστικά στό «δυνάμει» οὔτε κατευθεία στό «ἐνεργεία» ἀλλά στή σύνθεση, στήν ἀλληλοσυμπλήρωση, στή συμφιλίωσή τους. 'Ο τόπος του λοιπόν εἶναι ή συνύπαρξη ὑλης καὶ μορφῆς, ή διαδικασία πραγματοποίησης αὐτής τής ἀλληλοσυμπλήρωσης, τό «γίγνεσθαι» αὐτής τής συνύπαρξης. Στήν ὀντολογική πάλη, ή ἀριστοτελική στάση προσθέτει ἔτσι ἐνός νέου στοιχείο. Στή θέση τής μυθικῆς καὶ δημητρικῆς νίκης, τής τραγικῆς καταστριβῆς ή τέλος τής σοφιστικῆς καὶ πλατωνικῆς φυγῆς, προτείνει μιά ρεαλιστική ἀναλογική διέξοδο, ἔνα είδος ἀνακωχῆς: τήν ἐποικοδομητική, συνεργατική συνύπαρξη τῶν «ἀντίπαλων μερῶν» ἐνόψει τῆς ἐπίτευξης τοῦ «καλύτερου». 'Ο μεγάλος κερδισμένος ἀπό μιά παρόμοια στάση θά εἶναι ή ἴδια ή ζώη, τό συγκεκριμένο ὑποκείμενο, τό ἀνθρώπινο ὅν, δ μάρτυρας αὐτός τοῦ Σύμπαντος: τό «τόδε τι»²³.

'Ο 'Αριστοτέλης ὁ μέτοικος αὐτός τής 'Αθήνας, θέλησε τελικά νά ἀποκτήσει πλήρη «πολιτότητα», νά ἀποκατασταθεῖ στήν πολιτική του αὐθεντικότητα, νά ἐνσωματωθεῖ στήν Πόλη, νά συμμετάσχει στήν Πληρότητα. Τό πλατωνικό ὅν κατεῖχε στόν κόσμο μιά θέση χειρότερη ἀκόμα κι ἀπό ἐκείνη τοῦ μέτοικου. 'Ο 'Αριστοτέλης θέλησε νά τό ἀποκαταστήσει, κάνοντάς το νά ξαναθρεῖ τή χαμένη ὀντολογική του αὐθεντικότητα, νά συμμετάσχει καὶ πάλι στήν πραγματική «όντολογικότητα», νά ἐνσωματωθεῖ στόν κόσμο καὶ νά ἐπενδυθεῖ μέ ὀντολογική πληρότητα. Πρόκειται γιά παλινόρθωση τοῦ ἀνθρώπινου.

B. ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

'Η ἀπο - ἀλλοτρίωση τοῦ «εἶναι», ή ἀποκατάστασή του, δέν ἀντιπροσωπεύει, στό πνεῦμα τοῦ 'Αριστοτέλη, μιά σκοπιμότητα, ἔνα τέλος, ἀλλά τήν ἀφετηρία, τή βάση, ἔνα είδος προεμπειρικῆς ἀρχῆς ἀπό τήν ὅποια πρέπει κανείς νά ξεκινήσει γιά νά ἀνοικοδομήσει τή ζώη, γιά νά κάνει τήν υπαρξη κάτι τό ἀντικειμενικά δξιο νά βιωθεῖ. Τό πρῶτο πράγμα πού πρέπει νά γίνει, γιά νά δηδηγηθεῖ σέ αἵστο τέλος ή τεράστια αὐτή ἐπιχείρηση, εἶναι ή συμφιλίωση τοῦ σκεπτόμενου «εἶναι», τοῦ ἀνθρώπου, μέ τόν ἐαυτό του. Αὐτό πού προέχει καὶ κατεπείγει γιά τόν ἀνθρώπον εἶναι νά γνωρίσει τόν ἐαυτό του, νά ἀναγνωρίσει τήν εἰκόνα του, νά πάρει συνείδηση τής κατάστασης καὶ τῶν δυνατοτήτων του, καί, στή βάση αὐτοῦ, νά δργανώσει, μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο, τήν υπαρξή του. Γιά τήν πραγματοποίηση μιᾶς παρόμοιας προοπτικῆς θά βρεῖ ἔνα πολύτιμο δόγηκ καὶ σύμμαχο μέσα στήν ἴδια τήν ἀντικειμενική φύση του. Τοῦ ὑπαγορεύει ἀκριβῶς ἡδη αὐτή αὐτό τό τριπλό ἰδανικό: τό μέτρο, τό λόγο, τό ἐφικτό. 'Ο 'Αριστοτέλης θά μᾶς δώσει καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλο μιά εἰκόνα τοῦ τριπλοῦ αὐτοῦ ἰδανικοῦ – πού χαρακτηρίζει οὐσιαστικά τό ἐλληνικό πνεῦμα. Πάνω σέ μιά τέτοια ἀκριβῶς βάση ἐννοεῖ νά ἀνοικοδομήσει τήν ἀνθρώπινη κατοικία.

§ 1. Τό Μέτρο

Κατά ἔνα γενικό τρόπο δ 'Αριστοτέλης ἀντιτάσσεται τόσο στήν δημητρική στάση, πού θεωρεῖται δτή τή χαρακτηρίζει ή ἔλλειψη συνείδησης, μιά δρισμένη αἰσθητική «ἀφέλεια», ὅσο καὶ στήν τραγική στάση, πού, αὐτή, χαρακτηρίζεται ἀπό τήν υπαρξη μιᾶς ὑπερσυνείδησης, μιᾶς συντριψμένης συνείδησης. 'Αντιτάσσεται ἀκόμα καὶ στόν υπαρξισμό, ὥπως θά λέγαμε σήμερα, τῶν σοφιστῶν, καθώς, τέλος, καὶ στόν ἀπόλυτο «οὐσιαστικισμό» τοῦ Πλάτωνα. 'Αναζητάει, ἀντίθετα, ἀνάμεσα στό «ὑπερβολικό» καὶ τό «μειονεκτικό» ή τό λειψό ή ὑπολοιπόμενο, ἀνάμεσα στό «ἄγαν» καὶ τό ἀντίθετό του, ἔκεινο πού ται-

23. Μεταφυσικά, A

ριάζει στόν ὄνθρωπο, πού ἐναρμονίζεται μέ τήν ἀνθρώπινη φύση, ἀλλιώς εἰπωμένο, τό ἔγκυρο στή βάση τής φύσης, τής δομῆς τοῦ «εἶναι». Στήν ὑπερβολή καὶ τήν ἔλλειψη ἐδρεύει, ὅπως ἔδειξε ή διάγνωσή του, τό νοσηρό: τό ὑπερτροφικό καὶ τό καχεκτικό. Τό ὑγιεινό δέν μποροῦσε παρά νά τοποθετηθεῖ κάπου ἀγάμεσα, δέν μποροῦσε νά ἐντοπιστεῖ παρά στό μέσο: ἐκεὶ βρίσκεται ὑποχρεωτικά τό μέτρο. 'Ανάμεσα στό θηριό καὶ τό θεό, δ ἀνθρώπος εἶναι δ μόνος πού συμμετέχει καὶ στά δύο. Συμμετέχοντας στήν ύλικότητα καὶ τή ζωικότητα, ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτή αἰσθητά στήν πορεία του πρός τό θεό, πρός τήν ὀντολογική τελειότητα. 'Η τάση του – εἶναι νά ταυτιστεῖ μέ τό θεό, νά γίνει οὐσία. Στό μεταξύ, ή κατοικία του εἶναι στή γῆ, ἀνάμεσα στόν οὐρανό κι αὐτό πού εἶναι κάτω ἀπό τή γῆ. Εἶναι δ κάτοικος τῆς γήινης ἐπιφάνειας. Τό διάθημά του δέν εἶναι ἔκεινο τοῦ ζώου, ἔνός ἀσυνείδητου ὄντος, οὔτε ἔκεινο ἔνός θεοῦ, ἔνός ὑπερσυνείδητου εἶναι.

Τό ἀνθρώπινο ὅν εἶναι τό μόνο ἐνσυνείδητο ὅν, τό μόνο πού διατελεῖ σέ συνειδητή κατάσταση. Τό ζῶο καὶ δ θεός βρίσκονται ἔξω ἀπό τή συνείδηση, τό ζῶο σ' ἔνα κατώτερο, δ θεός σ' ἔνα ἀνώτερο ἐπίπεδο. 'Έξω ἀπό τόν ἀνθρώπο ποσιλεύει ἔνα είδος ὀντολογικῆς «ἄν - αισθησίας».

Τό ὀντολογικό του καθεστώς τόν τοποθετεῖ λοιπόν ἡδη, τόν ὄνθρωπο, στό μέσο, τόν ἔγκαθιστά στή μεσότητα. 'Αντιπροσωπεύει ἔτσι τήν ἴσορροπία τοῦ Σύμπαντος, στό πρόσωπο του ἔχει βρεῖ τό τελευταῖο τόν «Ἄτλα του. Ή κατάσταση τοῦ ὄνθρωπου εἶναι τότε ή κατάσταση τοῦ ἀθλητῆ. 'Η ἀποστολή του ἔγκειται στό νά «καταρρίψει» τό ὀντολογικό καὶ ὑπαρξιακό «ρεκόρ». Στό νά ἀσκεῖται μεθοδικά, μέ ἐπιμονή καὶ ὑπομονή, προκειμένου νά ἀναμετρηθεῖ μέ τό ἡδη κτημένο, μέ τό ἡδη – πάντοτε – ἐκεὶ καὶ τόν ἴδιο τόν ἐαυτό του. 'Η διαιτητική πού δ ἀνθρωπος-ἀθλητής δ φείλει νά ἀκολουθήσει χαρακτηρίζεται ἀναγκαστικά ἀπό τό μέτρο: τίποτα τόν ὑπερβολικό, ἀλλά καὶ τίποτα νά μή το δειγει. Συμβιβάζει ἀντίθετα μέσα του, πάνω του, μέ τήν ἴδια τήν παρουσία καὶ τή στάση του, τήν ὀντική ἐφημερότητα μέ τήν ὀντολογική αἰωνιότητα. Στό πρόσωπο του συναντιοῦνται τό αἰσθητικό καὶ τό ἔλλογο, ή ἀνδρικότητα καὶ ή παιδικότητα. 'Ο ἀριστοτελικός ἀνθρώπος ἐργάζεται μεθοδικά, σέ μιά προοπτική νά μετακινήσει, νά ἀπωθήσει τά σύνορα τοῦ ἐφικτοῦ, χωρίς νά χάσει τίποτα ἀπό ἔκεινα πού εἶναι ἡδη στίς δυνατότητές του. Εἶναι ἥρεμος, αἰσθητός, ἀποφασιστικός...

Ποιά εἶναι τά διακριτικά γνωρίσματα τοῦ ἀναλογικοῦ ὄντος, τοῦ ὄντος αὐτοῦ πού βρίσκεται σ' ἔνα σταυροδρόμι, καὶ εἶναι τό ἴδιο σταυροδρόμι, πού μετέχει ταυτόχρονα στήν ύλικότητα καὶ στήν οὐσιαστικότητα καὶ στό δόποιο τίποτα δέν λείπει καὶ τίποτα δέν ὑπάρχει σέ ὑπερβολή: 'Ο 'Αριστοτέλης παρουσιάζει ἔνα κατάλογο πού φαίνεται ἐξαντλητικός. Περιέχονται ἐκεὶ, ἀνάμεσα στά ἄλλα, τό κουράγιο, ή μετριοπάθεια, ή ψυχραιμία, ή μεγαλωσύνη, ή φιλαλήθεια, ή εὐφροσύνη, ή θητική ἀντίσταση κ.λ.π. Τά γνωρίσματα αὐτά ἀποτελοῦν εἰδίκες ἐκφράσεις τής ἀρχῆς τοῦ ἀκριβοῦς μέτρου. Πρόκειται γιά δρισμένη ἐξαπομίκνηση αὐτοῦ τοῦ τελευταίου, γιά συσχέτηση του μέ τό συγκεκριμένο, μέ μιά ὁρισμένη ἀρετή²⁴.

Μέ τό λελογισμένο κουράγιο²⁵, τήν «ἀνδρεία», ἐκφράζει δ 'Αριστοτέλης τήν ἀντίθεσή του σ' ἔνα ἥρωισμο πού θά χαρακτηρίζονταν εἶτε ἀπό ὑπερβολική ἀφοσία, ἀπό τήν ἀπουσία δηλαδή κάθε φύσου, εἶτε ἀπό ὑπερβολική τόλμη, ἀπό τήν παρουσία δηλαδή μιᾶς ἀλόγιστης τόλμης. ;Ἐκφράζει δημος μ' αὐτό, φυσικά, καὶ τήν ἀντίθεσή του στή δειλία, στήν ἔλλειψη δηλαδή κάθε θάρρους. Σέ σχέση μέ τής τέρψεις, τής ἀπολαύσεις καὶ τούς πόνους, τήν δόδυνη, δ ἀριστοτελικός ἀνθρώπος ἀποκαλύπτεται ἔνας μετριοπαθής.²⁶ Δέν ἔγκαταλείπεται οὔτε στίς πρῶτες, οὔτε στούς δεύτερους, χωρίς νά σημαίνει βέθαια αὐτό πλήρη ἀποκλή ἀπό τής μέν η ἀπόλυτη ἀδιαφορία γιά τούς δέ. 'Η ἀπόλαυση δέν εἶναι οὔτε ἀφέντης, οὔτε ἔχθρος τοῦ ὄνθρωπου, ἀλλά ἀπλῶς ἔνα ἀπό τά ἀγαθά. 'Αναφορικά μέ τόν ἔρωτα,²⁷ τό ἀκριβέστατο μέτρο σημαίνει μεγαλωσύνη, ή ὑπερβολή ματαύτητα καὶ ή ἔλλειψη μικρότητα, ταπεινότητα. Οὔτε ή ναρκισσισμός, οὔτε ή αὐτοεγκατάληψη στή συντριβή συμβιβάζεται μέ τήν ἀριστοτελική προοπτική. Αὐτό πού ἐνδιαφέρει

24. 'H. Νικ., B, 7 καὶ 1108 α

25. 'H. Νικ., Γ, 9, 1115 α· 10, 1115 β, - 40· 11, 1116α 27· 12, 117α 31 ἐπ.

26. ibid, Z, 1, 1138 8 18 - 35· 13, 1144 α 1 - 8· 13, 1144α 11 - 8 16· Πολιτικά, Z, 13, 1132 α 3 β - 8γ.

27. 'H. Νικ., Δ, 7 καὶ 8, 1123 8 1 1124α 20· 1125α 4.

οὐσιαστικά τὸν Ἀριστοτέλη εἰναι ἡ αὐτογνωσία καὶ ἡ αὐτοκυριαρχία. Στό θέμα τοῦ θυμοῦ,²⁸ προτιμάει, ἀπό τὴν δργή καὶ τὴν πλήρη ἀπάθεια, τὴν ψυχραιμία. 'Η φιλαλήθεια ἀντιπροσωπεύει,²⁹ ὅσο ἀφορᾶ τὸ ἀληθινό, τὸ ἀκριβές μέτρο ἀνάμεσα στήν ἀνευθυνολογία καὶ τὴν κρυψίνοια, τὴν ἀποσιώπηση ἡ παρασιώπηση. Προκειμένου γιὰ τὴν εὐχαρίστηση, αὐτός ποὺ τηρεῖ τὸ μέτρο ἀξίζει νά δονομάζεται πνευματικός ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἰδιότητα τοῦ τέρψη.

Τὸ ἀνθρώπινο ὃν ποὺ βγῆκε ἀπό τὸ ἐγκέφαλο τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῇ γραφίδα του, εἰναι ἔνας δυνάμει ἀληθινός ὀντολογικός πρωταρθητής, πού γιά νά γίνει καὶ ἐνεργεία, ἔργω, δηλαδή καὶ στήν πράξη, δέν ἔχει παρά νά ἀκολουθήσει τήν «ἀληθητική προπαιδευτική» τοῦ μεγαλοφυῆ ἐκγυμναστῆ του. 'Η Ρόδος ὑπάρχει, δέν μένει παρά τὸ πήδημα: ἡ θέληση, ἡ ἀπόφαση γιά τήν πραγματοποίησή του.

§ 2. Τό Τέλος

'Η μεγάλη εὐεργεσία ἡ, κατ' ἄλλους,³⁰ τὸ ἀσυγχώρητο ἀμάρτημα τοῦ Σωκράτη εἰναι ἡ ριζική ἀναθεώρηση, ἡ οὐσιαστική ἀνατροπή τῆς παραδοσιακῆς Ἑλληνικῆς ἡθικῆς, μᾶς ἡθικῆς πού διακρινόταν γιά τὸ φυσικό ἡ ἀκριβέστερα γιά τὸ ζωικό χαρακτήρα της καὶ θεμελιωνόταν στὸ ἔνστικτο. 'Η ἀνατροπή αὐτή συνίσταται στήν ὑποκατάσταση στήν θέση τῶν ἔνστικτων καὶ τῆς ζωῆς (ὅς βάστες καὶ μέσου τῆς ἡθικῆς), τῆς σκέψης, καὶ μάλιστα τῆς κριτικῆς σκέψης. 'Αφοῦ ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ βρίσκεται στήν ἄγνοια,³¹ τὸ ἀντίδοτο δέν μπορεῖ νά είναι ἀλλο ἀπό τὴ γνώση, ἀπό τὴν ἐπιστήμη. 'Η ἡθικολογική αὐτή γνώση βρίσκεται στίς δυνατότητες κάθε ἀνθρώπου, ἐκεῖνο μόνο πού λείπει, ἀπό κάθε ἀνθρώπο, εἰναι μιά μέθοδος πού θά ἐπέτρεπε τήν κατάκτηση τῆς. 'Η προσωπική συμβολή τοῦ Σωκράτη ἔγκειται ἀκριβῶς στήν ἐπινόηση καὶ διάδοση μᾶς τέτιας μεθόδου (διαλεκτική, μαιευτική). 'Ο νεωτερισμός τοῦ Σωκράτη δέν ἀφήνει πράγματι καμιά ἀμφιθολία, πράγμα ἀλλωστε πού θά ληφθεῖ σοβαρότατα ὑπόψη στήν ἀπόφαση γιά τὴν ποινή πού θά ἐπρεπε νά τοῦ ἐπιβληθεῖ. Στή θέση μᾶς ἀτομικῆς καὶ ἔνστικτων τῆς ἡθικῆς θέληση νά βάλει μιά κοινωνική καὶ ἐπιστημονική ἡθική. 'Υποστήριξε πράγματι ὅτι ἡ γνωστική διάνυσμα, ἡ ἐνάργεια, ἡ συνειδηση σὲ ἐγρήγορση, ἡ ἀφυπνισμένη προσωπικότητα – ἡ μόνη ἱκανή νά κατανικήσει τά ἔνστικτα – εἰναι ἐπιδεικτική διδασκαλίας, ἐπομένως διάδοσης στά λαϊκά στρώματα, δηλαδή στοὺς πολλούς. 'Ολος ὁ λαός, ὅλος ὁ κόσμος εἰναι σέ θέση νά διάγει μιά ζωὴ μέ γνώμονα τὸ ἀληθινό, τὸ ἀληθινό φωτίζεται μέσα στή σκέψη, ἀπό τὴ σκέψη. 'Ο Σωκράτης θά ὑποστηρίξει τήν ἀποψή του μέχρι τὸ τέλος, διακινδυνεύοντας τά πάντα: Θά πορευεται στό θάνατο χωρίς ἐξέγερση, χωρίς προκλήσεις, ἀποδεικνύοντας ἔτσι τὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νά θριαμβεύει μέ τὴ γνώση πάνω στὸ ἔνστικτο τὸ πιο ἐπίφοβο, ἐκεῖνο πού τὸν κάνει νά γαντζώνεται ἀπεγνωσμένα στή ζωή. 'Εκεῖνο ἔξ αἰτίας τοῦ δοπίου μπορεῖ νά χάσει κάθε ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια...

'Ο Ἀριστοτέλης θά προσδόσει στήν ἐπιστημονική αὐτή ἡθική μιά νέα διάσταση, πού σήμερα θά μπορούσαμε ἵσως νά δονομάσουμε ἐπιστημολογική. 'Η ἡθική ἔρευνα θεμελιώνεται πάλεον ταυτόχρονα στή σκέψη καὶ στήν ἐκτίμηση τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας τῆς σκέψης κι ἀκόμα στή θέληση, στίς φυσικές ἐπιταγές, ὅπως π.χ. ἡ φυσική κλίση τοῦ ἀνθρώπου νά ἀναζητάει τήν εὐχαρίστηση κλπ.

Τὸ ἀνθρώπινο ὃν, κατασκευασμένο, «ποιημένο» τὸ ἵδιο στή βάση ἐνός ἀναλογικοῦ συνδυασμοῦ, ἀπό ὥλη καὶ πνεύμα, εἰναι ὑποχρεωμένο νά ἐνεργεῖ στήν ἕδια βάση, δηλαδή νά ἐφαρμόζει, νά κάνει πράξη μέ τήν προσωπική του δραστηριότητα, νά πραγματοποιεῖ μέ τήν ιστορία του τὴν ἕδια αὐτή ἀναλογία, νά συμπεριφέρεται δηλαδή ως διαμορφωμένη ὥλη ἡ ἀκριβέστερα ως πραγματοποιημένη, ἐνεργοποιημένη οὐσία. 'Ακόμα καὶ τὸ δυνάμει ὃν είναι σφραγισμένο λοιπόν μέ τήν ἐντελεχεία, φέρει τὸ ἕδιο, μέ τὸν ἕδιο τὸν ἔαυτό του, τὸ δικό του «γίγνεσθαι», καὶ τὸ ζήτημα εἰναι ἀπλῶς νά τεθεῖ, νά αὐτοτεθεῖ σέ κίνηση γιά

28. *ibid* I, 5, 1175 a 21 - b12.

29. *ibid*, B, 1, 1103 a 12 - b 24.

30. π.χ. Νίτσε, 'Η γένεση τῆς Φιλοσοφίας στά χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς τραγωδίας, ἐκδόσεις Νίκα, 2η ἔκδ., Χ.Χ.

31. Γιά τὸν Καμύ «Τὸ κακό πού ὑπάρχει στόν κόσμο δφείλεται σχεδόν πάντοτε στήν ἄγνοια, ἀκόμα καὶ ἡ καλή θέληση μπορεῖ νά προξενήσει τόσα κακά, ὅσα καὶ ἡ κακία, ἢ συμβεῖ νά μήν είναι φωτισμένη».

νά μπορέσει ἔτσι νά ἐμφανιστεῖ τό ἐνεργεία ὃν. 'Η ἀνακάλυψη τῆς ἐντελέχειας ἐνός ὄντος δέν μπορούσε νά γίνει παρά μέσω μόνο τοῦ λογισμοῦ, μέ τήν ἐπιστημονική σπουδή, ἀπό τὸν ἄνθρωπο, τῆς ἕδιας τῆς φύσης του, μέ τήν αὐτογνωσία καὶ τήν αὐτοσυνειδησία.³²

"Οσον ἀφορᾶ τὸν ἄνθρωπο, ἡ τελολογία, πού φαίνεται νά ἔχει ἐγγραφεῖ στή φύση του, δίνει πράγματι τήν ἐντύπωση ὅτι δρόμος της θγάζει ἀναγκαστικά στό Ἀγαθό, δδηγώντας στήν ἀπόκτησή του. 'Η ζωὴ είναι ἡδη, αὐτή ἡ ἕδια, ἔνα 'Αγαθό. Στό ἕδιο τό γεγονός ὅτι κάποιος ζεῖ, βλέπει δ 'Αριστοτέλης ἔνα είδος δμορφίας, μιά αισθητική κατάσταση, μέ τὸν ὄρο φυσικά ὅτι η συγκεκριμένη ζωὴ δέν είναι κατάφορτη ἀπό ὑπερβολικούς πόνους ἡ ἀσκήμεια.³³

'Ανάμεσα στήν πληθώρα τῶν ἀγαθῶν ἔνα μόνο μπορεῖ ἐντούτοις νά θεωρηθεῖ, κατά τήν ἐκτίμηση τοῦ Ἀριστοτέλη, ὑπέρτατο Ἀγαθό: ἡ εύτυχία.³⁴ Γιατί ἔνα τέτιο ἀγαθό χαρακτηρίζεται ἀπό αὐτάρκεια, ἀπό ἐπάρκεια καὶ συνάπτεται, ἀπευθύνεται ἀποκλειστικά στό συγκεκριμένο ἄνθρωπο πού τό ἐπιδιώκει. 'Η εύτυχία είναι σκοπός, αὐτόσκοπός, δέν είναι ποτέ μέσο. 'Η εύτυχία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται στό νά ἐνεργεῖ ἔλλογα, λελογισμένα, σύμφωνα μέ τό Λόγο.³⁵ 'Ο Λόγος είναι δόμος δρόμος πού μπορεῖ νά δδηγήσει στήν εύτυχία. Τό ύπερτατο αὐτό ἀγαθό θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι είναι θεῖο δῦρο, ἀν δχι, δέν μπορεῖ, γιά τὸν Ἀριστοτέλη, παρά νά είναι ἀποτέλεσμα ἀρετῆς, παιδείας καὶ ἀσκησῆς.³⁶ 'Η εύτυχία δέν είναι ἀποκλειστικό προνόμιο ἐνός περιορισμένου ἀριθμού ἀνθρώπων, ἀλλά είναι προσιτή στό μεγάλο ἀριθμό τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει ἄνθρωπος, καὶ μέ τὸν δῦρο ὅτι δέν θά δρόκειται γιά περίπτωση παθολογικά ἀπροσάρμοστου στήν ἀρετή, πού νά μήν μπορεῖ νά τήν ἀποκτήσει μέ τή μελέτη καὶ τή φροντίδα. 'Η ἀρετή πού βρίσκεται στήν ἀφετηρία τῆς εύτυχίας είναι μιά διάθεση πού ἀπορρέει ἀπό μιά λελογισμένη βούληση. Βρίσκεται ἐπομένως στής δυνατότητες ὅλων ἐκείνων πού, δρώντας συνειδητά κατά τήν ἐλεύθερη ἐπιλογή μιάς δρισμένης πράξης ως αὐτόσκοπο, τήν πραγματοποιούν μέ μιά πνευματική διάθεση πού διακρίνει σταθερότητα, ἐπιμονή κι ἀπόλυτη προσήλωση στήν ἐπιλογή αὐτή καὶ τήν πραγμάτωσή της³⁷. 'Ο ἄνθρωπος είναι πραγματοποιός πραγματικότητα.

§ 3. Τό Ἐφικτό

'Η ἀριστοτελική ἡθική συνδυάζει, ὅπως γίνεται φανερό, τήν ἀπλή, τή βιολογική, φυσική διατήρηση τῆς ζωῆς μέ τήν ἐπίμοχθη πολιτική, ἡθική προσπάθεια βελτίωσης τῶν δρων τῆς ὑπαρξῆς. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά μιά θετική ἡθική. 'Ο Ἀριστοτέλης ἀποδύνεται πράγματι, ἀπό τίς πρότερες σελίδες τῶν 'Ηθικῶν Νικομαχείων, σέ μιά σπουδή τῆς ζωῆς καὶ τῶν συντελεστῶν της, ὅπως αὐτοί παρουσιάζονται, ὅπως είναι στήν πραγματικότητα.³⁸ Δέν ἀφήνεται νά σαγινευθεῖ ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τίς δυνατότητές του, δέν υποκύπτει στή γοητεία τῶν πέρα ἀπό τὸ δυντικό, ἀνθρώπινο βεληνεκές του. 'Η κατάκτηση τοῦ Σύμπαντος, πού ἀπασχολούσε τούς προσωκρατικούς, ὁ θρίαμβος τῆς σκέψης πάνω στήν ὥλη, πού θεμελίωνε τήν σωκρατική ἀνυποταξία στό θάνατο ἀλλά καὶ τήν πλατωνική φυγή – δραπέτευση ἀπό τή γήινη σπηλιά, ἀπό τήν οντική πραγματικότητα, δέν παρασύρουν σέ ἀκραίες λύσεις τόν Ἀριστοτέλη, τόν ἀφοσιωμένο καὶ ἀδέκαστο αὐτό γόνο τῆς φύσης, τῆς γῆς, τόν ἀκαταπόνητο αὐτό ἐρευνητή τοῦ πραγματικά πραγματικοῦ. 'Ἐννοεῖ, είναι ἀποφασισμένος νά ἀποφύγει, νά ἀποτρέψει κάθε σπατάλη τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, ἀντιτίθεται γ' αὐτό σέ κάθε είδος πνευματικῆς ἡ πραξιακῆς περιπέτειας. 'Ο Ἀριστοτέλης πρέπει νά ἐχθρεύοντας πολύ ἔντονα τήν ἀνώφελη ἐργασία, τήν ἀπρόσφορη ἀπόπειρα, καθώς καὶ τά κενά λόγια. 'Η

32. *Πολ...*, Γ, 4, 12786 24 - 30· 'Ηθ. Νικ.., Γ, 12, 1117 a 35 - 816 καὶ I, 4, 1175a 10 - 20.

33. *Πόλιτ.*, Γ, 4, 1278 6, 24 - 30· 'Ηθ. Νικ., Γ, 12, 1117 a 35 - 8 16 καὶ K, 4, 1175 a 10 - 20.

34. *Πόλιτ.*, Η, 7, 1328 a 37 - 62 - 12 1332 a7 29· 'Ηθ. Νικ., A, 2, 1095a 16 - 26 3, 1095 6 15 - 1095 815 - 1096a 10 - 5, 1097 a 15 - 85 καὶ 86 - 20 - 9, 1098 6 22 - 1099 a 24 - 7, 1097 6 24 - 1098 a 20.

35. *Πόλιτ.*, Η, 13, 1332 a 38 - 88.

36. 'Ηθ. Νικ. A, 6, 1098 a, 7 ἐπ. B, 1, 1103a 12 ἐπ. 2, 1104 a 27 - 63 - 3, 1105 a 17 - 25.

37. *ibid*, Γ, 5, 1112 a 18 - 1113 a 12.

38. Δεξ. προηγούμενη σημείωση.

ἀνθρώπινη λειτουργία, πού συνίσταται στό νά ἐνεργοῦμε σύμφωνα μέτο Λόγο, πρέπει νά ἔκπληρνεται κατ' ἐφαρμογή τοῦ δρθοῦ κανόνα καὶ σ' ἔνα αὐστηρό πνεῦμα οἰκονομίας.

Τό βασικό αἴτημα, ὁ θεμελιακός κανόνας τῆς ἀνθρώπινης δράσης εἶναι μονοσήμαντος: «Κανένας δέν διαθούλευται γιά κάτι πού ἀποκλείεται νά ὑπάρξει ἡ γιά κάτι πού εἶναι ἔξω ἀπό τίς δυνατότητές του».39. «Ολόκληρη ἡ ἀνθρώπινη προσπάθεια πρέπει νά συγκεντρώνεται στό ἐφικτό, κάθε ἀνθρώπινη δραστηριότητα δρεῖται νά συνάπτεται ἀποκλειστικά στό πεδίο τοῦ δυνατοῦ. Ὁ ἀριστοτελικός ἀνθρωπός εἶναι ὀποφασισμένος νά ἐπενδύσει ὅλα τοι τά πλούτη, κάθε του ἐνέργεια σέ μια ἐπιχείρηση πού θά είχε ἀντικειμενικό σκοπό ὅλα ἐκεῖνα πού εἶναι στίς δυνατότητές του. Τό νά καταγίνεται κανέις μέτην ἀλλαγή ἐκείνου πού ἀντικειμενικά εἶναι ἀνεπίδεκτο ἀλλαγῆς ἡ μέτην στόχευση ἐκείνου πού θρίσκεται πέρα ἀπό κάθε ἀνθρώπινο βεληνεκές, ὅχι μόνο συνιστᾶ ἀπρόσφορη ἀπόβειρα, ἐπομένως ἐπιχείρηση ἀντικειμενικά μάταιη καὶ καθαρή σπατάλη, ἀλλά ἔξασθενίζει κιόλας, ἔτι ἐνεργώντας, τό ἀνθρώπινο ἀπόθεμα σέ ἐνεργητικότητα, τά ἀνθρώπινα ἀποθέματα σέ ἐνέργεια, πού ἀκριβῶς προορίζεται νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν ἔξερεύνηση καὶ ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπινου ἐδάφους, τοῦ πεδίου τοῦ δυνατοῦ.

«Ἡ μείζονα φροντίδα τοῦ Σταγειρίτη, συγκεντρώνεται τελικά στήν ἐπιδιώξη, μ' ὄλες του τίς δυνάμεις καὶ μ' ἔνα τρόπο ἐπίμονο, τοῦ καλύτερου, τοῦ καλύτερου δυνατοῦ. Ὁχι τοῦ ἰδανικοῦ ἀλλά τοῦ ἐφικτοῦ. Ἡ πνευματική καὶ ὑπαρξιακή του ἐρευνά θά μποροῦσε πράγματα νά συνοψιστεῖ σ' αὐτό: στήν ἀναζήτηση τοῦ ἀνθρώπινου. Ἐργάζεται μέτην γάλλη σοβαρότητα στήν ἀνοικοδόμηση τῆς ἀνθρώπινης κατοικίας. Αὐτό πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι τίποτα νά μή στοχεύει ἔξω ἀπό τό ἀνθρώπινο, νά ἔξαντλήσει τό ἀνθρώπινο, νά ἀπωθήσει, ἄν εἶναι δυνατό, τά ὄρια τοῦ δυνατοῦ. Τό πνεῦμα οἰκονομίας καὶ διαστηρός «πραγματισμός» του ἀποβλέπουν στήν ἀντιμετώπιση τῆς σπανιότητας, τῆς ἀνθρώπινης φτώχειας, στήν ἔξασφάλιση, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπινου, τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Καὶ ἡ πρώτη πηγή πλούτου εἶναι ἡ μή σπατάλη ἡ οἰκονομία.

«Ὁ ρεαλιστικός χαρακτήρας τῆς ἀριστοτελικῆς στάσης δέν ἀφήνει τήν παραμικρή ἀμφιθολία. Δέν πρόκειται ὅμως γιά ἀπλοϊκό ἀλλά γιά ἐπιστημονικό, γιά ποιητικό ρεαλισμό. Ἀφοῦ τό ὅν εἶναι κυρίως αἰσθητό, ἡ ἀνθρώπινη πράξη συνάπτεται ἀναγκαστικά στό προστιό ἀπό τίς αἰσθήσεις. Πρόκειται γιά κατάκτηση τῶν γήινων καὶ ἀνθρώπινων ἀγαθῶν, κι ὅχι τοῦ Ὑπερβατικοῦ, τῶν ἀγαθῶν δηλαδή πού εἶναι ἀγαθά γιά τόν ἀνθρώπο, γιά τόν ἀνθρωπο τοποθετημένο μέσο στό συγκεκριμένο ὑπαρξιακό του περίγυρο. Τό γεγονός διτί δι' Ἀριστοτέλης ἀνυψώνει τή σωφροσύνη ἡ τήν πρακτική φρόνηση⁴⁰ σέ πηγή ὅλων τῶν ἀρετῶν, ἀκόμα καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀποτελεῖ μία ἀναμφισθήτητη ἀπόδειξη γιά τό ρεαλιστικό, πραγματοκρατικό χαρακτήρα τῆς ἡθικῆς του.

Αὐτό πού θέλησε τελικά δι' Ἀριστοτέλης ἥταν νά κατακτήσει αὐτό πού είχε, αὐτό πού μποροῦσε νά κατακτήσει, νά κατακτήσει τή ζωή (κι ὅχι τό Σύμπαν ἢ τόν οὐρανόν), νά κυριεύσει τό ἀνθρώπινο. Ἡ θήικη του εἶναι ἔτοι μιά ἐφικτή κατακτητική ἥθική, μιά στάση πού ἀντιπροσωπεύει τό ἀκριβές μέτρο, τή μεσότητα, ἀνάμεσα στήν ἡρωική ἡ θριαμβική ἥθική καὶ τήν τραγική ἥθική ἡ ἥθικη τῆς συντριβῆς καὶ τῆς ἀδιαλλαξίας. Πρόκειται γιά ἀνθρώπινη ἥθική, γιά μιά καθολοκληρία ἀνθρώπινη ἥθική. Στήν ἥθικη αὐτή δ' ἀνθρωπος, δι' πραγματικός ἀνθρωπος, κατέχει τήν πρώτη θέση. Ὁ ἀνθρωπός αὐτός ἔχει νά ἐπιτελέσει μιά θωμασία πράξη: νά κερδίσει, χωρίς τίποτα νά χάσει σέ προοπτική καὶ συνείδηση, ὅλα ἐκεῖνα πού εἶναι δυνατά στήν ὑπαρξη, σέ ὑπαρξη, σέ μιά ὑπαρξη. Χωρίς νά χάσει τόν κόσμο, νά κερδίσει τήν ψυχή του...

★ ★ ★

Οι καιροί, ἡ ἐποχή μας, εἶναι κρίσιμοι. Ἡ σύγχρονη κρίση, ἡ κρίση τῆς δικῆς μας ἀνθρωπότητας, δέν εἶναι μιά ἀπλή, παροδική κρίση πολιτισμοῦ. Ἐχομε νά κάνουμε πλέον, γιά πρώτη φορά, μέτα καθολική κρίση, μέτα μιά ἀνθρωπολογική κρίση. Αὐτό πού διακυβεύεται

40. ibid, Z, 5, 1140 a 25 - 8 24 - 1141 a 9 - 88· δές καὶ Aubenque, *La prudence chez Aristote*, Paris, 1963.

είναι δ' ἀνθρωπος ὃς ἀνθρωπος. Είμαστε μάρτυρες σήμερα μιᾶς ἐπιστροφῆς: τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ τραγικοῦ. Στήν ἐπιστροφή αὐτή τοῦ τραγικοῦ, στήν χωρίς προηγούμενο ἐντονοποίησή του, θρίσκει ἀκριβῶς τή δικαιολογία της, τήν ἐπιτακτικότητά της καὶ ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἐπίσης ἀποτελεῖ μία συγκαιρινή πραγματικότητα. Ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀντιτραγικοῦ, τοῦ ἀτραγικοῦ αὐτοῦ ἀντίηρα, ἐπιστημολογικό ἐπακόλουθο τῆς ἀνθρωποτονίας πού συντελεῖται ἥδη, παίρνει πλέον τή σημασία μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς ἀπολύτρωσης.

ΤΕΛΟΣ

Συν. ἀπό τή στιλίδα 3

E. HUSSERL 'Η φιλοσοφία ὡς αὐτοσυνειδησία τῆς ἀνθρωπότητας

μιᾶς ἰδιαίτερης διαίσθησης, τῆς εἰδετικῆς διαίσθησης (Wesen - schau). «Ἡ διαίσθηση τῆς οὐσίας είναι ἡ συνείδηση κάποιου πράγματος, ἐνός ἀντικειμένου, πρός τό διποτο κατευθύνεται τό διαίσθητικό θέλημα, καὶ τό διποτο δίνεται ἀπό μόνο του στή διαίσθηση αὐτή. Πρόκειται γιά μιά ἀρχική δωρεοδόχο διαίσθηση πού συλλαμβάνει τήν οὐσία στή σωματική της ταυτότητα».

Τελικά, ἡ φαινομενολογία προσανατολίζεται πρός τόν ἰδεαλισμό. «Ο,τι ἀπομένει μετά τήν ἀναγωγή είναι ἔνα φαινόμενο πού δέν είναι τίποτε ἀλλά ἀπό πρόθεση καὶ συνείδηση. Ὁ ἰδεαλισμός ὅμως τοῦ Χούσερλ δέν είναι ψυχολογικός καὶ ὑποκειμενικός, είναι προεμπειρικός. Ἡ συνείδηση δέν ἔχει περιεχόμενα. Συντάσσει τό ἀντικειμένο της, είναι μιά πράξη (Leistung) μέτην δόπια ἀντιμετωπίζει τό ἀντικειμένο καὶ τό κάνει νά παρουσιαστεῖ μπροστά της δίνοντάς του ἔνα νόημα. Στό τέλος τῆς ζωῆς του θά διαπιστώσει ἐντούτοις ὁ Χούσερλ διτί ἡ στρατηγική αὐτή τῆς ἀνασύνταξης τοῦ κόσμου, διτί ἡ παγκόσμια συντακτική σύνθεση στήν δόπια ἀπέθλεπε ἥταν κάτι τό ἀπρόσιτο, καὶ τό ἀπραγματοποίητο. Οἱ σπουδαίοτεροι ἀπό τούς μαθητές του, διάντεγγερ καὶ ὁ Σέλερ δέν θά ἀκολουθήσουν γι' αὐτό τόν προεμπειρικό ἰδεαλισμό τοῦ δασκάλου. Ἡ ἐπίδραση διποτοποτε τῆς φαινομενολογίας στή σύγχρονη φιλοσοφία θά είναι σημαντική. «Ἀν δι Χούσερλ ἀπέτυχε στήν τεράστια φιλοδοξία του νά καταστήσει τή φιλοσοφία μιά αὐστηρή ἐπιστήμη, ἀφησε ἐντούτοις μιά νέα ἐρευνητική μέθοδο, ἐπιδεχτική χρησιμοποίησης στούς πιό διαφορετικούς τομεῖς. (Τό είσαγωγικό αὐτό σημείωμα συντάχθηκε στή βάση κυρίως τοῦ γαλλικοῦ Dictionnaire des Idées Contemporaines, éditions Universitaires, 1964)】

Τό καθῆκον πού τάσσει στόν ἔαυτό του διφιλόσοφος – διζωτικός σκοπός του ὡς φιλοσόφου – είναι νά φτάσει σέ μια παγκόσμια ἐπιστήμη τοῦ κόσμου, σέ μια παγκόσμια δριστική γνώση, σ' ἔνα σύνολο ἀπό αὐτάληθειες γιά τόν κόσμο, γιά τόν κόσμο αὐτό καθαυτό. Τί νά σκεφτοῦμε γιά τό σκοπό αὐτό; Μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ; Μποροῦμε νά συναντήσουμε μιά ἀλήθεια, μιά δριστική ἀλήθεια; Μιά δριστική ἀλήθεια μέσω τῆς δόπιας νά παροπέσουμε νά ἀποφανθοῦμε γιά τήν ἀθεντικότητα ἐνός δόπος, πού γιά τόν δριστικό του χαρακτήρα νά μήν ἔχουμε τήν παραμικρή ἀμφιθολία; «Ἄν διαβέταμε ἥδη τέτιες ἀλήθειες, «ἄμεσα αὐταπόδεικτες, θά μποροῦσαμε ἔμμεσα καὶ νά ἔξαγγόγυμε απ' αὐτές ἀλήθειες. Πού εἶναι δόμως οἱ τελευταῖς αὐτές; «Ὑπάρχει κάπου ἔνα διαθέτομε στήν καθαυτό γιά τό διποτο νά εἰμαστε, ἀπό ἄμεση ἐμπειρία, ἀπόλυτα βέθαιοι, ἔτσι πού νά μπορέσουμε στή συνέχεια, μέ τή βοήθεια περιγραφικῶν ἐννοιῶν, ἔμμεσα προσαρμοσμένων στήν ἐμπειρία, στό περιεχόμενο τῆς ἐμπειρίας, νά ἔξαγγειλούμε αὐτάληθειες ἐνός ἀμεσου χαρακτήρα; Τί δόμως ἀξίζει, στό σύνολο της καὶ στής λεπτομέρειες, ή ἐμπειρία τῆς κοσμικῆς τάξης, τῆς τάξης πού γι' αὐτήν ἔχομε μιά ἐνορατική βεθαιότητα ἔμμεσου χαρακτήρα ὡς χωρο-χρονικά ὄντα; Πρόκειται γιά βεθαιότητα ἔμμεσου αὐτήν μπορεῖ νά ἰδιοτυποποιηθεῖ. Τό βέθαιο μπορεῖ νά γίνει ἀμφιθολό, νά ἀποδειχθεῖ στήν πορεία τῆς ἐμπειρίας εἰκονικόδ: καμιά ἔξαγγελία γιά τήν ἄμεση ἐμπειρία δέν δίνει ἔνα δόπως εἶναι ἀκριβῶς αὐτό τό δόπο, ἀλλά ἔνα πράγμα θεωρημένο στή βάση μιᾶς βεθαιότητας, πού διφείλει νά ἐπιβεβαιωθεῖ στό ροῦ τῆς τεμπειρικῆς μου ζωῆς. Ἐντούτοις ή ἀπλή ἐπιβεβαιώση, πού συντελεῖται μέ τή συμφωνία¹ τῆς πραγματικῆς ἐμπειρίας, δέν μᾶς προφυλάσσει ἀπό τό ἐνδεχόμενο τοῦ εἰκονικοῦ.

Σέ κάθε ἐμπειρία, ἐνόσω ζῶ ὡς ἐγώ, ἐνόσω σκέπτομαι, είμαι ὑποχρεωτικά ἐγώ, ἔνα ἐγώ πού ἔχει ἔνα σύ, πού ἔχει τό ἐμείς καὶ τό ἐσεῖς του, τό ἐγώ δηλαδή τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν. «Οπως ἐγώ είμαι

ἔτσι καὶ εἴμαστε, ἀναγκαστικά, στούς κόλπους μιᾶς κοινότητας τοῦ ἐγώ, τὸ συναφές (copélat) τοῦ πράγματος πού προσεγγίζουμε μέ τήν ιδιότητα τοῦ κοσμικοῦ ὑπάρχοντος καὶ πού πάντοτε, ἥδη τό προϋποβέτομε κάθε φορά πού ἀπευθύνομαστε σ' αὐτό καὶ θεμελιώνομε ἐκεῖ μιᾶς πράξης ἀναγνώρισης: στήν περίτωση αὐτή τό προϋποθέτομε ἀκριβῶς σάν ἔνα πράγμα ἐπιδεχτικό κοινῆς ἐμπειρίας· σὲ συνάρτηση μέ μιά τέτια ἐμπειρία, δέν δηλαδή καθιστοῦμε κοινή τή συνειδησιακή ζωή, πού δέν μπορεῖ πιά στό ἔξης νά ἀπομονωθεῖ στό ἔνα ἥ το ἄλλο ἄτομο ἄλλα μεράζεται ἐσωτερικά μέσα σέ μιά δρισμένη κοινότητα, είναι ἀκριβῶς πού τό πράγμα ὑπάρχει γιά μᾶς, πού είναι πραγματικό, πού είναι ἔγκυρο γιά μᾶς.² Ταυτόχρονα δύως ή κοινοτική αὐτή ἐμπειρία είναι τέτια πού δύο κόσμος είναι ἀσφαλῶς ή κοινή μας πραγματικότητα: κι αὐτό ἀναγκαστικά στό ὄνομα μιᾶς ὄντολογικῆς ἀξίωσης.

Ἐντούτοις σέ μια συγκεκριμένη περίπτωση, μπορδό νά βρεθᾶ σέ ἀντίφαση μέ τό γείτονά μου, ή μέ δόποιδήποτε τρίτο, νά πάρω τό δρόμο τῆς ἀμφιβολίας και τῆς ἄρνησης τοῦ εἰναι, ὅπως τό κάνω ὁ ἔδιος μέ τόν ἔδιο τόν ἔμαυτό μου. Ἀπό τή στιγμή αὐτή πᾶς και σε ποιό σημεῖο θά γινόμουνα κάτοχος ἐνός δριστικοῦ ὑπάρχοντος, ἐνός καθηυτοῦ εἰναι;

‘Η ἐμπειρία, ή κοινοτική ἐμπειρία, μέ τις ἀμοιβαῖς διορθώσεις της, διαφεύγει ἔξισου λίγο μέ τὴν καθαρή προσωπική ἐμπειρία, μέ τις διορθώσεις πού ἡ διδιά ἐπιβάλλει στὸν ἑαυτό της, ἀπό τὴ σχετικότητα πού χαρακτηρίζει κάθε ἐμπειρία: ἀκόμα καὶ σάν κοινοτική ἡ ἐμπειρία εἶναι σχετική εἶναι ἔξισου ἀναγκαῖα σχετικές δὲς οἱ περιγραφικές ἔξαγγελίες καὶ δόλα τὰ λογικά ἐπακόλουθα τοὺς εἴτε εἶναι ἀπαγορικά, εἴτε ἐπαγωγικά. Πῶς θά μποροῦσε ἡ σκέψη νά εἶναι φορέας ὅτιδηποτε ἄλλοι ἐκτός ἀπό σχετικές ἀλήθειες; Κι ὅμως ὁ ἀνθρωπὸς τῆς καθημερινῆς ζωῆς δέν στερεῖται λογικῆς εἶναι ἔνα σκεπτόμενο ὄν, κατέχει τὸ καθόλου,³ πράγμα πού δέν συμβαίνει μέ τὸ ζῶο· κατὰ συνέπεια διαθέτει τή γλώσσα, τή δύναμη νά περιγράψει, νά συμπεράνει ἐγίειρε προβλήματα ἀλήθειας ἐπαληθεύει, τεπιχειριματολογεῖ καὶ ἀποφασίζει ὁρθολογιστικά, – ὅμως ή γενική ίδει τῆς ἀλήθειας ἔχει αὐτή καθαυτή νόημα; Δέν πρόκειται ἐδῶ πράγματι γιά μιά φιλοσοφική ἐπινόηση, ὅπως συμβαίνει καὶ μέ τή συναφή ίδεια τοῦ εἶναι καθαυτοῦ; –

Παρ' ὅλα αὐτά δέν πρόκειται γιά πλάσμα, γιά μιά ἐπινόηση ἀπό τήν ὁποία θά μπορούσαμε νά ἀπαλλαγοῦμε καί ή ὁποία θά ἤταν χωρίς σημασία: πρόκειται, ἀντίθετα, γιά μιά ἐπινόηση πού ἀνεβάζει τόν ἀνθρώπο σ' ἔνα νέο ἐπίπεδο ἡ τουλάχιστο πού καλεῖται νά τόν ἀνυψώσει σένα χῶρο δπου ή ἀνθρώπινη ζωή ἀποκτᾶ μιά νέα ἱστορική διάσταση: σέ σχέση μέ τήν τελευταία, ή νέα αὐτή ἰδέα τῆς ἀλήθειας παίζει τό ρόλο τῆς ἐντελέχειας.⁴ Διαγράφει τή φιλοσοφική ἡ ἐπιστημονική «πορευτική» (processus) πού τῆς ἔχει ἐνταλθεῖ, τή μεθοδολογική ἀρχή μιᾶς ἐπιστημονικῆς σκέψης ἐνός νέου εἰδούς.

Καθαυτό, σημαίνει ἀντικειμενικό, τουλάχιστο στήν ἔννοια πού ἀντικειμενικό ἀντιτίθεται, προκειμένου γιά τίς συγκεκριμένες ἐπιστήμες, στό καθαρά ὑποκειμενικό, ἔννοιώντας μέ ύποκειμενικό αὐτό πού θά χρησιμεύσει μόνο ώς ἔνδειξη τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἡ αὐτό ὅπου μόνο ἐμφανίζεται τό ἀντικειμενικό. Πρόκειται γιά ἕνα ἀπλό φαινόμενο τοῦ ἀντικειμενικοῦ – καὶ τό καθῆκον εἰναι νά ἔξαχθει τό ἀντικειμενικό, ζεκινώντας ἀπό τά φαινόμενα, νά ἀναγνωριστεῖ σ' ἐκείνα, νά καθοριστεῖ σέ ἔννοιες καὶ ἀλήθειες ἀντικειμενικές.

Ποτε δημιας δέν ἔχει κανές σοβαρά ἔξετάσει αυτό πού σημαίνει ή ἔξαγγελία ένός παρόμοιου καθήκοντος καὶ ή ἐκπόνηση τῶν ὄρων πού προαπαιτοῦνται γιά τήν ἐκπλήρωσή του, ἐπομένως οὔτε καὶ ή προϋπόθεση μιᾶς γενικῆς μεθοδολογίας ἔχει ἔξεταστεῖ. Ἐπίσης δέν ἔχουν ἔξεταστη οἱ σημασίες αὐτές μέ τρόπο ἐπιστημονικό, μέ τρόπο πού νά δεσμεύεται ή ἔσχατη εὐθύνη τῆς σκέψης.⁵ Αυτό ἀλληθεύει σέ σημεῖο πού νά μήν ἔχει κανές καθαρά συλλάβει διτί ή σημασία τῆς ἀντικειμενικότητας, πού ἐπάγονται οἱ ἐπιστήμες τῆς φύσης, – ή σημασία πού συνάπτεται στά καθήκοντα καὶ στίς μεθόδους τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης, – διαφέρει θεμελιακά ἀπό ἐκείνη πού θέτουν σέ ἐνέργεια οἱ ἐπιστήμες τοῦ πνεύματος. *Η* κρίσις αὐτή ἐφαρμόζεται τό διοι καλά καὶ σ' αὐτό πού καλούμε συγκεκριμένες ἐπιστήμες τοῦ πνεύματος, καθώς καὶ στήν Ψυχολογία. Θέλησαν δρισμένοι νά ἀποδώσουν στήν Ψυχολογία τήν ἴδια ἀντικειμενικότητα μέ τή Φυσική· αὐτή ἀκριβῶς ή ἀπαίτηση εἶναι οῷμος πού κατέστησε ἐντελῶς ἀδύνατη μιὰ Ψυχολογία, στήν πλήρη καὶ αὐθεντική τοῦ ὄρου ἔννοια· πράγματι, δταν πρόκειται γιά τήν ψυχή, γιά τήν ὑποκειμενικότητα, ἔννοούμενη ως ἀτομική ὑποκει-

μενικότητα, ώς άπομονωμένο πρόσωπο και άπομονωμένη ζωή, ή ώς ένταγμένη σε μιά ιστορία και σε μιά κοινότητα, ώς κοινωνική στήν εύρυτερη δυνατή έννοια, είναι άσφαλδς άκατανόχτο νά της άποδώσουμε μιά άντικειμενικότητα του εξόδους τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης.⁶

Ἐδῶ ἐντοπίζεται τό ἔσχατο νόημα τῆς μομφῆς πού πρέπει νά γίνει στή φιλοσοφία ὅλων τῶν ἐποχῶν – μέ έξαίρεση τήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία πού, είναι ἀλήθεια, είχε μιά ἐλλειπτική μεθοδολογία:⁷ ἡ φιλοσοφία δέν καταφέρει νά θριαμβεύσει ἐνάντια στό φυσιοκρατικό ἀντικειμενισμό πού ἦταν ἀπό τήν ἀρχή, χωρίς νά ἔχει πάψει νά είναι, ὁ φυσικός πειρασμός της.

“Οπως είπώθηκε, μόνο ό λιδεαλισμός σ’ διέταξε τους τίς μορφές προσπάθησε ν’ άπαγκιστρωθεί από την ύποκειμενικότητα και άναγνώρισε ότι ό κόσμος δέν δόθηκε, στό υπόκειμενο και στίς κοινότητες ύποκειμένων, ποτέ άλλιωτικά από ένα κόσμο που παρουσιάζει γι’ αυτά μιά έγκυρότητα (Geltung)⁸ σχετική, ύποκειμενική, σέ συνάρτηση μ’ ένα έμπειρικό περιεχόμενο κάθε φορά διαφορετικό, ένα κόσμο που υιοθετεῖ, μέσα στήν ύποκειμενικότητα και μέ άφετηρία την ίδια αυτή, διαρκώς νέες μεταμορφώσεις του νοήματος (Sinn).⁹ Μόνο ό λιδεαλισμός άναγνώρισε ότι ή πεποιθηση πού, έπιβάλλεται άποδεικτικά, γιά ένα μοναδικό και ταυτόσημο κόσμο, που διαγράφεται,¹⁰ κατά τρόπο ύποκειμενικό και ποικιλόμορφο, άντει καθαρά τή νομιμότητά της άποτην ύποκειμενικότητα: και άκριβώς τό νόημα (Sinn) αυτής της ύποκειμενικότητας, δηλαδή ο λίδος ο κόσμος, ο κόσμος που υπάρχει πραγματικά, δέν ύπερβαίνει ποτέ την ύποκειμενικότητα που έκπονει αυτό τό νόημα. “Ομως ό λιδεαλισμός βάδιζε πάντοτε ύπερβολικά γρήγορα στό δρόμο των θεωριῶν προπαντός δέν μπόρεσε νά λυτρωθεί από τίς μυστικές προκαταλήψεις ένός άντικειμενιστικού χαρακτήρα: ή έστω παρέλειψε, λόγω της θεωρητικής του τροπής, νά θέσει υπό έξέταση, με τρόπο συγκεκριμένο και άναλυτικό, τήν ένεργο ύποκειμενικότητας έκεινη που δίνει άξια, στή βάση της ένόρασης, σ’ ένα ένεργο και φαινομενικό κόσμο. Πλήν ομως ή θέση αυτή υπό έξέταση, σωστά άντιλαμβανόμενη, δέν είναι τίποτε άλλο από τή διαδικασία της φαινομενονολογικής άναγνωρής και πρόσθιση στήν προεμπειρική φαινομενολογία.¹⁰ Ετοι μετέξηται, μιά και άναφερομαι στό θέμα αυτό, γιατί δύναται προεμπειρική τή φαινομενολογία που έχω θεμελιώσει και γιατί μιλάω έκει γιά τήν προεμπειρική ύποκειμενικότητα. Πράγματι, άντι Κάντ προσέδωσε στήν παλιά λέξη μιά νέα σημασία μέ τήν όρθολογική κριτική του, μπορεί χωρίς κόπο νά πειστεί κανείς, θεωρώντας τα πράγματα από κοντύτερα, ότι ό λιδεαλισμός, ένός έντελως διαφορετικού παρατητικού παρατητικού, του Μπέρκλευ και του Χιούμ, καθώς έπιστης και ό λιδεαλισμός γενικά, ένεργει στό έσωτερικό του ίδιου θεματικού πεδίου, όπου θέτει έρωτήσεις διαφορετικού προσανατολισμού.¹¹

^{12*} Η λογική^{12*} ἀποτελεῖ τό ιδιαίτερο στοιχεῖο του ἀνθρώπου ώς ὄν-

* Έδω ἀρχίζει τό μέρος του χειρόγραφου που δ Χούσσερλ ήποδεικνύει ότι ἀποτελεῖ «μιά ἀκριβέστερη ἀνάπτυξη κατά τό ύπόδειγμα τού Κ 1». Τό κείμενο αὐτού του φύλλου είναι τό ἀκόλουθο:

«Σύμφωνα μέ την οδισιαστική του σημασία, ό λόγος είναι πάντοτε γνωρίζων λόγος, άλλα σε μιά έννοια αναγκαστικά εύδρεπη. Είναι ουπέθυνος στοχαστικός για τό άληθινο και τό ψευδές. Πράγμα πού συνεπάγεται έπισης κι ότι ό λόγος συνειδητοποιεί αντό που είναι πραγματικά καλό, δίκαιο, σύμφωρο στό καθηκον. Ή καντιανή κριτική κρίνει όχι μόνο τά μαθηματικά, άλλα και την ήμικη που έντονοτες ένταρξει από την χρήσιμητά λαθεμένη ή σωτηρία παραμένει μια γνώση, μια έπιδοξη έπιστημη, ένας σκοπός γιά τη φιλοσοφία, πού οι έξαγγελίες της υπόβαλλονται στούς κανόνες της τυπικής λογικής στόν ίδιον βαθμό που αντό συμβαίνει μ' άλλες έξαγγελίες. Γιατί έπομένως τότε δέν θά, θρισκόταν κι αυτή η ίδια η ήθικη άντιμετωπη μὲ τήν απάτην μιᾶς προεμπειρικῆς λογικῆς; Γιατί δέν θά μπορούσε θυστρότερα νά επιβάλει κανείς μιά παρόμια λογική στίς απόπειρες έπιστημονικής γνώσης και κατανόησης τῶν αίσθητιῶν και αξιολογικῶν δημιουργιῶν; Ή συνειδητοποίηση πού θεσμοθετεῖ ή «καταγορική προσταγή» δέν είναι, όπως και κάθε άλλη συνειδητοποίηση, γνώση, θέληση πρόσθιωσης στήν κρίση, στήν ορθή κρίση; Ο ἄνθρωπος δέν είναι ένα έλλογο ίδια τό διά τηρός του νά είναι τον δόηγμα στο νά φθανει σ' ένα δύο και πηλότερο έπιπεδο αντοσυνειδησίας, για τό ότι ή ιδιότητά του τού έλλογου άντος δέν μπορεῖ από τη φύση της νά πραγματοποιηθεί πάρα μόνο με τή θέληση, πού έχει πλήρη άντοσυνειδηση, τού νά είναι και νά γίνει έλλογος; Ή τελική μορφή, πρός τήν άποια τείνει αύτος ο ειδικός ἀνθρώπινος ή έλλογος τρόπος ή παρέξη δέν είναι ένας παγκόσμιος βαθμός αντοσυνειδησίας, ένα είδος αντοσυνειδησίας πού στή συνέχεια έχει αναγκαστικά γιά άντικειμενο τό δύν ής ἄνθρωπο και ποτοπετείται στο έπιπεδο της παγκόσμιας ἄνθρωποτήτας; Και ή διολκοληρωμένη μορφή αύτον τού στοχασμού δέν είναι αυτή η ίδια η φιλοσοφία, πού έ-ακολουθείται έπ' απέρι τό μορφωποιητικό

τος πού ή ζωή του έκφράζεται σέ προσωπικές δραστηριότητες και συνήθειες. Ή ζωή αυτή, θεωρούμενη κάτω από τό προσωπικό πρίσμα, άποτελεῖ ένα άνενα γίγνεσθαι, που διακατέχεται από μιά διαρκή διάθεση άναπτυξής. Αυτό πού διατελεῖ στήν κατάσταση του γίγνεσθαι, στήν πορεία αυτής της ζωής, είναι τό ίδιο τό πρόσωπο. Τό είναι του άποτελεῖ ένα διαρκές γίγνεσθαι. Δεδομένου τού δεσμού της συσχέτισης πού ένωντει τό άπομονωμένο προσωπικό είναι και τό κοινοτικό προσωπικό είναι, μπορεῖ κανείς νά άποδώσει αυτό τό χαρακτηρισμό στό ένα και τό άλλο, στόν άνθρωπο και στίς σφαῖρες άνθρωπότητας πού τά συνδέουν.

Η άλληνά άνθρωπινη προσωπική ζωή άναπτυσσεται μέσα από διάφορους θαλμούς αύτοσυνειδησίας και προσωπικής εύθυνης, από τίς πράξεις όρθιολογικού χαρακτήρα, άλλα άκομα σκόρπιες, περιστασιακές, ως έκεινες ένος επιπέδου που χαρακτηρίζει συνειδητοποίηση και παγκόσμια εύθυνη: στό επίπεδο αυτό ή συνειδηση συλλαμβάνει τήν ίδεα της αύτονομίας, τήν ίδεα μιᾶς έκουσιας άποφασής: τής άποφασης έπιθολης στό σύνολο της προσωπικής μου ζωῆς, τής συνθετικής ένότητας μιᾶς ζωῆς πού έχει ίπαχθεί στόν κανόνα τής παγκόσμιας εύθυνης γιά τόν ίδιο τόν έαυτό μου. Η συναφής άποφαση συνίσταται στό νά αύτοδιαμορφωθεῖ κανείς σ' ένα άληθινό, έλευθερο, αύτόνομο έγώ, δηλαδή στήν πραγμάτωση τού λόγου πού είναι έμφυτος, στήν πραγματοποίηση τής προσπάθειας ένος έντος, πιστού στόν έαυτό του, νά μπορέσει νά παραμείνει ή ταυτότητα τού έαυτού του ως ίπευθυνού έντος. Σ' άλλα αύτά έξακολουθεῖ νά ισχύει ή άχωριστη συσχέτιση άναμεσα στό ατομικό και κοινοτικό πρόσωπο, και αυτό χάρη στήν άμεση και έμμεση σ' άλλα σημεία άλληλεγγύης τους: είναι άλληλέγγεια τόσο στή συμφωνία, άσο και στή διαφωνία, και στήν άναγκη τής πλήρους πραγματοποίησης τού λόγου τόσο τού άπομονωμένου προσώπου, άσο και τού κοινοτικού προσώπου (και άντίστροφα).

Η επιστήμη πού διαθέτει ένα παγκόσμιο και αποδεικτικό θεμέλιο και πού μέ τή σειρά της έξασφαλίζει ένα παρόμοιο θεμέλιο, άναδεικνύεται στή συνέχεια ως ή άναγκαστικά ύψιστη άνθρωπινη λειτουργία: όπως τό έχω πει, ή λειτουργία της συνίσταται στό νά έπιτρέψει στήν άνθρωποτητα νά άναπτυχθεί ως τό στάδιο της προσωπικής αύτονομίας, τής άνθρωπινης αύτονομίας μιᾶς παγκόσμιας άκτινοθολίας. Έδω βρίσκεται ή ίδεα: ή ίδεα πού γεννάει τή ζωική θωτηση, στήν άποια έχει έπενδυθεί ή πιό μεγάλος θαλμός άνθρωποτητας.

Η φιλοσοφία δέν είναι λοιπόν τίποτε άλλο, από τή μιά ως τήν άλλην άκρη, από όρθιολογισμός πού διαφοροποιεῖται στή θάση τῶν διαφόρων έπιπέδων όπου έκτυλίστεται ή σχετική διάθεση και έκπλήρωση. Είναι ή *ratio* στήν άνενα πορεία της νά αύτοφωτιστεῖ (*Selbsterhellung*), μέ άφετηρία τήν πρώτη είσθολη τής φιλοσοφίας μέσα σέ μιά

της έργο; Ή φιλοσοφία ως λειτουργία έξανθρωπισης τού άνθρωπου ως έξανθρώπηση τού «άνθρωπου στήν κλίμακα τής άνθρωπότητας» ως άνθρωπην έπαρξη στήν τελική της μορφή πού είναι συνάμα ή άρχικη μορφή απ' όπου ξεκίνησε ή άνθρωποτητα, στό έντελος πρότο στάδιο τής έξελιξης της, στήν πορεία της πρός τόν άνθρωπινο λόγο. Άπο έκει προκύπτει έκ νέου ένα στάδιο έξελιξης όπου ή άνθρωπην η παρέη είναι τό είναι: όπως τό είναι είναι καθαυτό είναι, θέληση νά είναι καθαυτό, δύναμη θέλησης νά είναι καθαυτό σύμφωνο μέ τή φύση τού και τό δικό τού τρόπο: άρα όπου τό είναι συνίσταται στήν άπειρη προσπάθεια γιά τήν πραγμάτωση μιᾶς τέτιας δύναμης. Τό άργαν αυτής τής κατάκτησης, είναι ή φιλοσοφική έπιστημη πού φορεῖ της είναι οι έπιστημονες φιλόσοφοι, οι μόνοι άληθινοί έπιστημονες. Στή θάση αύτού μπορεῖ κανείς νά δώσει ένα νόημα, άσο αινιγματικό κι αν θά μπορούσε αύτό νά φανεί σέ πρώτη έψη, σέ μιά παγκόσμια έπιστημη, σέ μιά έπιστημη πού συμπεριλαμβάνει κάθε όποιο κι αν είναι τό νόημα τού είναι. Τό σχέδιο αύτό μιᾶς παγκόσμιας έπιστημης παραμένει σάμα μιά κρυμμένη ένοραση σέ κάθε φιλοσοφία, από τή στιγμή πού ή γνώση τού καθαυτού και ή έπιστημη λειτουργούν στήν άνθρωπην έπαρξη σάν ειδική δραστηριότητα: ή διάθεση αυτή δέν άποκαλύπτεται προτού ή φιλοσοφία φτάσει στό δικό της αύθεντικό νόημα, νόημα πού άνυψωνεται σέ ίδιο θέμα, και πρίν αυτή νά θέσει τό άληθινό αποδεικτικό θεμέλιο πού τού δίνει – και πού μέ τόν τρόπο αύτό δίνει στήν άνθρωποτητα – γιά νά καταλάβει τόν ίδιο τόν έαυτό του. Έτσι λοιπόν μπαίνει ένα τέλος στήν παράθεση είδικιν δραστηριοτήτων, είδικιν πολιτιστικών μορφών – έπιστημη, τέχνη, έμποριο κλπ. –, είδικιν έπιστημῶν – μαθηματικά, φυσικές έπιστημες, βιολογία, ψυχολογία, ήθικη, έπιστημολογία κλπ. Κι αν ή έξαντικευμένευση συνεχίζεται σέ διάφορους θαλμούς στή χωρο-χρονική φύση –, έπάρχει μιά μοναδική έπιστημη πού άγκαλιάζει τά πάντα, μιά μοναδική φιλοσοφία, μιά μοναδική παγκόσμια γνώση: είναι ή παγκόσμια αύτοσυνειδησία, ή ένεργος κατανόηση τού σωτόν μ' αυτή, σ' αυτή, ή καταχωνιασμένη ή άναδιπλωμένη στόν έαυτό της λογική, άνέρχεται στήν τάξη τού λόγου πού «αύτοκατανοεῖται και αύτορυθμίζεται».

άνθρωποτητα πού ό λόγος της, μολονότι έμφυτος, είχε μέχρι τότε παραμείνει έντελος άπρόσιτος στόν ίδιο τόν έαυτό του, θυθισμένος μέσα στή σύγχυση και τό σκοτάδι.

Η άλληνα φιλοσοφία, στό άρχικο της στάδιο, είναι σάν μιά αύγη. Είναι τό άρχικο φῶς πού σκορπίζει ή πρώτη έπιστημολογική έννοηση στό τό «δύνη» νοεῖται ως όλο, ως ό κόσμος τού οντος¹³. Έρχεται μετά, άκολουθώντας από κοντά τήν πρώτη αυτή έννοηση και μέ τή βοήθεια μιᾶς όποκειμενικής μεταστροφής τού βλέμματος, ή συναρής άνακαλύψη όπι τό άνθρωπος, από πολύ καιρό γνωστός, είναι τό ίποκειμενο τού κόσμου, οτι είναι τό ίποκειμενο αυτό ίδια συνάμα άνθρωπος μέσα στήν άνθρωποτητα και σέ έπαφή μέ τό σύνολο τού είναι και τόν ίδιο τόν έαυτό του μέσα στήν καρδιά τού λόγου του. Αν διαπραγματεύεται κανείς τήν ιστορία τής φιλοσοφίας μέ μιά έντελης έξωτερη ιστορική εύρυμάθεια,¹⁴ πού θά συνίστατο στό νά ένδιαφερθεί γιά τούς άνθρωπους πού ίπάρχουν στόν κόσμο και γιά τίς φιλοσοφίες σά νά πρόκειται γιά θεωρητικές κατασκευές – γιά συστήματα προτάσεων –, ή ιστορία τής φιλοσοφίας δέν είναι παρά ένας πολιτιστικός τύπος άναμεσα στούς άλλους: άν κανείς θεωρήσει απ' έξω τήν άποχρωματισμένη διαδοχή τῶν στιγμῶν της (πού ή ίδια ίδια ίδια ένας πολιτιστικός τύπος άναμεσα στούς άλλους) πρόκειται γιά μιά αιτιακή διεργασία πού έκτυλιστεται μέσα στό κόσμο, μέσα στό χωρο-χρονικό πλέγμα τού κόσμου αυτού.

Πρόκειται ίμως, ίδια μένη από τό έσωτερη ιστορικό, γιά μιά πάλη πού διεζάγουν οί γενιές τῶν φιλοσόφων, φορεῖς τής πνευματικής αυτής άναπτυξής, οι όποιοι ζοῦν και έπιζην μέσα σέ μιά πνευματική κοινότητα: πρόκειται γιά άνενη πάλη τού «άφυπνισμένου» λόγου πού φιλοδοξεῖ νά φτάσει στόν έαυτό του, νά πετύχει τήν ίδια τήν αύτοκατανόησή του, νά πραγματοποιήσει ένα λόγο πού θά συμπεριλάμβανε συγκεκριμένα όχι μόνο τόν έαυτό του άλλα κι ένα κόσμο άναμφιθολία ίπαρκτο, ένα κόσμο πού ίπάρχει μέσα στήν παγκόσμια και διλική του άλληθεια.

Η φιλοσοφία, ή επιστήμη είναι άρθιολογικές σ' άλες τους τίς μορφές: απότελει αύτό μιά ταυτολογία. Είναι ίμως παντού καθ' άδον μιά μεγαλύτερη άρθιολογικότητα πρόκειται γιά τήν άρθιολογικότητα πού ζανά άνακαλύπτει χωρίς σταματήμο τήν ανεπάρκεια και τή σχετικότητά της, πού ίμως φέρεται από τόν προσπάθεια και άγεται από τή θέληση νά κατακτήσει τήν άληθινή και πλήρη άρθιολογικότητα. Τελικά ή φιλοσοφία άνακαλύπτει οτι ή άρθιολογικότητα αυτή είναι μιά ίδια θριοθετημένη στό άπειρο κι οτι στήν πραγματικότητα βρίσκεται ίπαρχει στήν άναπτυξικά σέ πορεία: άνακαλύπτει ίμως άκομη ίπι ίπάρχει, στήν πορεία αυτή, μιά τελική μορφή, πού ταυτόχρονα έγκαινιάζει μιά άπειρητη πρόκειται και μιά σχετικότητα έναντι της άναπτυξικής προσπάθειας, έναντι της θεωρίας, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιδραση πού άσκει στής προεμπειρικές και έμπειρικές έπιστημες, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η συνειδηση τής φιλοσοφίας προκαλεῖ, έκτος από τήν αισθητική προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιδραση πού άσκει στής προεμπειρικές και έμπειρικές έπιστημες, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική αυτή άναπτυξική στήν προσδιορίζουν ιστορικά δύο έποχές διαφοροποιούμενες από τήν άπειρητη προεμπειρική της φιλοσοφίας προκαλεῖ, έπιστημης, σέ λαθεμένες θεωρίες, άν και διατηρεί διαμέσου τού λάθους μιά σχετική γονιμότητα, χάρη στήν έπιστημης, πού προήλθαν από τόν άρθιολογισμό. Η προεμπειρική

μεις κινητοποίησης: τό αύθεντικό και άναλλοτρίωτο νόημα της άποδεικτικότητας ύποβαλλεται έπομένως σέ μια βαθιά, ριζική έξεταση (ή άποδεικτικότητα άντικετωπίζεται σάν θεμελιακό πρόβλημα): ύπάρχει θέληση νά έπινοηθεί ή άλλητην μέθοδος, ή μέθοδος πού νά ταιριάζει σέ μια φιλοσοφία πού θεμελιώνεται άποδεικτικά και προοδεύει άποδεικτικά: άνακαλύπτεται άπο έδω ή ριζική άντιθεση άνάμεσα στή γνώση, πού συνήθως άποκαλείται άποδεικτική, και έκεινη πού έξασφαλίζει, στό έπιπεδο της προεμπειρικής νόησης, στή φιλοσοφία αύτή τό παρθενικό της έδαφος (*Urbeden*) και τήν πρωταρχική της μέθοδο (*Urmethode*). Έδω είναι άκριθδς πού άρχιζει μια φιλοσοφία δουν τό φιλοσοφούν 'Εγγ' φτάνει στήν πιό βαθιά και σαγκόσμια κατανόηση τού έαντού τού 'Έγγ' αυτό είναι ό φορέας τού άπολυτου λόγου πού συναντά τόν έαντο του είναι αυτό έπισης πού έπικαλείται μέσα στό άποδεικτικό του είναι - γιά - τόν έαντο του (*Sein - für - sich*) τά συνυποκείμενά του (*Mitsubjekte*) και δλονς τούς δυνατούς συνφιλοσόφους: έτσι άνακαλύφθηκε ή άπόλυτη διυποκειμενικότητα (έξαντικειμενικούν μέσα στόν κόσμο μέ τό πρόσωπο της σύνολης άνθρωπότητας), σάν τό περιβάλλον στούς κόλπους τού δοπούν δ λόγος μπορεί νά προοδεύσει χωρίς τέλος, άναλογα μέ τό άν σκοτεινιάζει, φωτίζεται, μεταβάλλεται ή καθαρότητα της αύτοκατανόησης. "Ετσι άνακαλύφθηκαν οι όντολογικές ίδιότητες (*Modalitäten*), συνάμα άναγκαιες και συγκεκριμένες, της άπολυτης υποκειμενικότητας (προεμπειρικής της έσχατη έννοια της λέξης), πού έκτιλίσεται μέσα σε μιά προεμπειρική ζωή δουν ένεργειται άέναν ή «συγκρότηση τού κόσμου»: σέ συνάφεια μέ τήν υποκειμενικότητα αύτή άνακαλύπτεται έκ νέου δ "ύπαρχων κόσμος", τό άντολογικό του νόημα (*Seinsinn*), ώς νόημα πού έχει προεμπειρικά συγκροτηθεί, προδίδει μιά νέα σημασία σ' αυτό πού δονομαζόταν, στά προγενέστερα στάδια τού στοχασμού, κόσμος και άλλητεια τού κόσμου, γνώση τού κόσμου. Πλήν δμας ή άνακαλύψη αύτή έχει έπισης συνέπειες και μέσα στήν άνθρωπινη ύπαρξη, στούς κόλπους τού άρχικά δομένου (*vorgegebenen*) κόσμου, τού χωρο-χρονικού κόσμου, μέσα σ' αυτή τήν ύπαρξη μέ τήν δοποία έξαντικειμενικούνται ή προεμπειρική υποκειμενικότητα, καθώς και τό είναι της και ή συντακτική ζωή της -: δ άνθρωπος, φτάνοντας τήν έσχατη αύτοκατανόηση, άνακαλύπτει άτι είναι ύπενθύνος γιά τό ίδιο τό είναι του, άντιλαμβάνεται τόν έαντο του σάν ένα είναι προορισμένο (*als Sein im Berufensein*) γιά μιά ζωή πού τάσσεται κάτω άπο τό έμβλημα της άποδεικτικότητας: άλλα δέν πρόκειται δομως μόνο γιά τήν άφηρημένη αύτή άποδεικτικότητα πού έμψυχωνει τήν έπιστημη, άποκαλούμενη κοινά μέ τό δονομα αύτό: ή ζωή αύτή καλείται νά πραγματοποιήσει τήν δλότητα τού συγκεκριμένου είναι της κάτω άπο τό έμβλημα μιᾶς άποδεικτικής έλευθερίας και νά άνυψωσει αύτό τό είναι στό έπιπεδο ένός άποδεικτικού λόγου, ένός λόγου πού δ άνθρωπος θά κατακτούσε διαμέσου της σύνολης ένεργονς ζωής του: γιατί είναι αύτός δ λόγος πού κάνει άκριθδς τήν άνθρωποτήτα του. "Οπως είπαθη, τό καθήκον είναι νά κατανοήσουμε τόν έαντο μας δρθολογικά, κατανοώντας άτι τό νά είναι κανείς λογικός σημαίνει νά θέλει νά είναι λογικός: άτι αύτό άκριθδς δίνει στή ζωή και στήν προσπάθεια πού τείνει πρός τή λογική, μιά άπειρη διάσταση: άτι δ λόγος προσδιορίζει αύτό πρός τό δόποιο δ άνθρωπος τείνει σύμφωνα μέ τή βαθύτατη κλίση του, αύτό πού μόνο μπορεί νά τόν ίκανοτοίησει, νά τόν καταστήσει «εεύτυχισμένο»: άτι δ λόγος δέν ύποφερει τή διάκριση του σέ «θεωρητικό», «πρακτικό» και «αισθητικό» ή διτδήποτε άλλο: άτι τό νά είναι κανείς άνθρωπος σημαίνει κατά μιά έννοια νά είναι τελολογικός - δφείλει νά είναι - κι άτι αύτή ή τελολογία βασιλεύει σ' δλες τίς ένέργειες, σ' δλα τά σχέδια τού 'Έγγ': άτι τό άποδεικτικό αύτό τέλος μπορεί παντού νά άναγνωρίζεται, μέσω της αύτοκατανόησης, κι άτι τό νά άναγνωρίσει κανείς τό τέλος, κατανοώντας ριζικά τόν έαντο του, σημαίνει άκριθδς νά καταλάβει τόν έαντο του στή βάση *a priori* άρχων: σημαίνει νά καταλάβει τόν έαντο του μέ τόν τρόπο της φιλοσοφίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- Σχετικά μ' αυτή τή συμφωνία τόν σχεδιαγραμμάτων, τόν περιγραμμάτων, τόν όψεων (*Abschattungen*) τού άντικειμένου και μέ τό ένδεχόμενο της ριζικής άστυμφωνίας πού θά ήταν «ή έκμηδένιση τού κόσμου», σγκ. *Ideen*, I § 49.
- Γιά τόν κόσμο σάν κάτι τό συναφές της διυποκειμενικής έμπειρίας σγκ. *Méditations cartésiennes*. Ve Médit., § 48 έπ.: *Ideen* I, §§ 135 και 151.
- Έλληνικά στό κείμενο.

4. Γιά τή χρήση της άριστοτελικής αύτης λέξης, προκειμένου νά καταδειχθεί ή ίσχυς τής ίστορικής άνάπτυξης τού λόγου πού γίνεται έτσι τό πρόγραμμα τού άνθρωπου, σγκ. *Krisis*, § 6. 'Εντελέχεια και ίδεα, στήν καντιανή έννοια, συμπίπτουν έδω.

5. Ο W. Biemel, στήν Είσαγωγή του, ύπογραμμίζει ίδιαίτερα τόν όρο αύτό της ευδύνης, τή συζευξή τού έπιστημονικού θέματος της τελικής ένότητας τής έπιστημής και τού ήθικου θέματος τής προσαγωγής τού άνθρωπου.

6. Συντόμευση πάρα πολύ μακρών άναπτύξεων πού άφιερώνονται, στό *Krisis* I και II, στή δίκι τής φυσιοκρατικής Ψυχολογίας (*psychologie naturaliste*), §§ 11, 13, 18, 22.

7. Η σινιαλική αύτη έπιφυλαξη έξηγεται άπο τή μομφή πού άπευθύνεται στόν Κάντ και σ' δλόκληρη τή γερμανική φιλοσοφία πού άπορρέει άπ' αύτόν γιά τήν παραγνάριση τής συγκλονιστικής σπουδαίοτητας τής άμφιθολιας και τού *Cogito* τού Ντεκάρτ, *Krisis* I, §§ 25 - 27.

8. Γιά τής έννοιες *Geltung* και *Sinn*, σγκ. *Ideen* I, §§ 55, 130 - 132: δύο κόσμος δέν έπάρχει παρά ως παροχή νοήματος (*Sinngebung*) τής προεμπειρικής υποκειμενικότητας: άπορρέει άπο δω δι τό είναι του είναι ένα «είναι - έγκυρα τεθειμένο», (σελ. 221).

9. σγκ. *Ideen* I, § 41.

10. Phänomenologie transzendentale άποδίδεται έλληνικά μέ ύπερβατική (ή και ύπερβατολογική) φαινομενολογία. 'Η άπόδοση τού transzendentale (γαλλικά και άγγλικά *transcendental*, ιταλικά *trascendental*) μέ ύπερβατικός δημιουργεῖ ίδια συγχυση μέ τόν όρο transzendent (γαλλ. *transcendant*, άγγλ. *transcendent* και ιταλ. *trascendente*). 'Ο όρος transzendent άναφέρεται σ' αύτό πού προγεγεται τής έμπειριας (προεμπειρικό) ή πού έπερχεται σέ σύγκριση μέ τήν έμπειρια, πού έπερνεται τήν έμπειρια (ύπερεμπειρικό) (Σ.Μ.).

11. 'Η *Krisis*, πού διαπραγματεύεται ίστορικά τό προεμπειρικό κίνητρο (*motif transzental*), τό συνάπτει ρητά στό Ντεκάρτ (§ 16): δ ίδιος έντονοις δ Ντεκάρτ δέν ύπηρε πιστός σ' σύτο (§§ 17 - 21). Κατά μιά έννοια δ Χιούμ θρέθηκε πολύ κοντήτερα άπ' δι τό Κάντ στό κίνητρο αύτό «πού κλόνισε συθέμελα τόν άντικειμενισμό» (§§ 24 - 25). Γ' αύτό άκριθδς δ ξουσερλιανή έννοια τού προεμπειρικού, έμπινεμένη στό φῶς τής ίστοριας τής φιλοσοφίας, συνάπτεται στό Ντεκάρτ και τό Χιούμ περισσότερο άπ' δι τό στόν ίδιο τόν Κάντ (§§ 26 - 27).

12. Τό μέρος αύτό τού χουσσερλιανού στοχασμού είναι τό πιό χαρακτηριστικό τής άνανεωσης τής προβληματικής τού Χούσσερλ στά πλαίσια μιᾶς φιλοσοφίας τής ίστοριας. Μπορούμε νά συγκεντρώσουμε σέ κατηγορίες τά άκολουθα γνωρίσματα: Ιο άναθεμελίσκω τής ίδεας τού λόγου: γίνεται αύτός δ λόγική ένότητα δλων τών πολιτιστικών θλέψεων τού άνθρωπου: Σε είσαγωγή μιᾶς ίστορικής διάστασης στό λόγο: είναι αύτός αύτή ή ίδια ή προσπάθεια τής προοδευτικής πραγμάτωσής του: Σε έπιστημη τής ήδηκης δψης αύτού τού λόγου σέ κίνηση: ύπάρχει μιά θέληση πού συνεπάγεται ειδύνη: 40 άπόδοση νέου ένδιαφέροντος γιά τή δραματική δψη τής «πάλης γιά τό νόημα τού άνθρωπου»: ή πάλη αύτή έμπειρειχει «κρίση», κινδύνους και τύχης δ έμφαντη μιᾶς νέας έννοιας άνθρωπου και αύτη έννοιας άνθρωποτήτας: δέν είναι πλέον μιά φυσιοκρατική κατηγορία (*Ideen* I, § 53), άλλα ην πλέγμα λόγου, ίστοριας, ειδύνης, απειλούμενης ήπαρξης, μέ δυό λόγια δ άνθρωπος είναι τό «συναφές» αύτη τής ίδιας τής ίδεας τής φιλοσοφίας στήν δοπία συνοψίζονται δλα τά παραπάνω γνωρίσματα. ('Η έκφραση *Selbstbesinnung*, πού περιέχεται ήδη στό τίτλο, ένδηλωνει κι αύτή τής βαθιές αύτες άλλαγές τού φιλοσοφικού στοχασμού, μέχρι τότε άχρονο και στήν ήπαρξη).

13. Περισσότερο άκομα άπο τό *Krisis*, πού έξετάζει τόν άνθρωπο στήν 'Αναγέννηση, ή διάλεξη τής Βιέννης *Die Krisis der europäischen Menschentums und die Philosophie* ('Η κρίση τής ευρωπαϊκής άνθρωποτήτας και ή φιλοσοφία - *Revue de la Metaphysique*, Juillet, 1950 και έκδοσεις Aubier, Paris 1977) έπιμενει ίδιαίτερα πάνω στο ιιαματηρής τής «κμεταπότισης» τού 'Ελληνα άνθρωπου κάτω άπο τήν έπιδραση τής φιλοσοφίας.

14. 'Η μεθοδολογική σπουδαίοτητα τής άντιθεσης αύτης άνάμεσα σέ μιά «έξτερηκή» ίστορια - πού τανόχρονα διαπιστώνει και έξηγεται - και μιά ίστορια πού «συλλαμβάνεται άπο μέσω» - κάτω άπο τήν καθοδήγηση μιᾶς ίδεας έν πορεία - δ έξαγεται στό *Krisis*, §§ 7 και 9 (τελευταίο τμήμα) και στό έργο πού άναφέρεται στήν προηγούμενη ήποσημείωση.

15. Στό ίστορικό σχήμα τού *Krisis*, δ Ντεκάρτ κατέχει μιά σημαντική θέση, μολονότι ή περίπτωση τού Γαλιλαίου έξετάζει πιό έκτεταμένα, γιατί ή άθηση πού έδωσε δ τελευταίος έκτραπήκε πρός τήν κατεύνηση τού άντικειμενισμού, πού έπνιξε τό σφρίγος τού καρτεσιανού *Cogito*.

16. Γιά τής έπιφυλαξης τού Χούσσερλ σχετικά μέ τόν Κάντ, σγκ. παραπάνω ήποσημ. 7 και ήποσημ. 11.

17. 'Η πεποίθηση άτι ή φαινομενολογία μπορεί νά προκαλέσει μιά δεύτερη 'Αναγέννηση και νά θεραπεύσει τόν άρρωστο άνθρωπο άποτελει τό κλειδί τής τελευταίας φιλοσοφίας τού Χούσσερλ: αύτή είναι πού δικαιολογεῖ τήν ένασχόληση του μέ τήν ίστορια.